

T. C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**NAHÇIVAN HAN AİLESİNİN SON KAHRAMANI
CEMŞİT NAHÇIVANLI**

İBRAHİM NASİBLİ

2501181129

TEZ DANIŞMANI

DR.ÖĞR.ÜYESİ AYNA ASKEROĞLU ARSLAN

İSTANBUL - 2021

ÖZ

NAHÇIVAN HAN AİLESİNİN SON KAHRAMANI CEMŞİT NAHÇIVANLI

İBRAHİM NASİBLİ

Tarih boyunca çeşitli Türk devletlerinin ve imparatorluklarının kurulmasındaki ana faktörlerden biri Türklerin savaşçı ruhu olmuştur. Çeşitli Türk soylarının askerî birimleri Türk devletlerinin bünyesinde kalmayıp aynı zamanda diğer bazı devletlerin ve imparatorlukların ordularında görev yapmıştır. Kengerli-Nahçıvanlı soyu da bu şekilde yaşamış kabilelerden biridir. Nitekim 19. ve 20. yüzyıllara bakıldığında sadece bu soydan 6 general çıktığı görülür. Bu çalışmada, Kengerli-Han Nahçıvanlı soyunun son generali olan Cemşit Nahçıvanlı'nın yaşamı ve askerî faaliyetleri ele alınmaktadır. Çalışma, Azerbaycan ve Türkiye tarih yazımında, Cemşit Nahçıvanlı'nın yaşamı ve faaliyetleri konusunda yapılan ilk kapsamlı araştırma çalışması olarak kabul edilebilir. Çalışma sırasında genel teorik ve özel tarihsel araştırma yöntemleri kullanılmış, bilimsel ilkeler üzerinden olaylar ve süreçler incelenmiştir.

Birinci bölümde, Azerbaycan tarihinde Cemşit Han'ın da mensup olduğu Kengerli boyu ve Han Nahçıvanlılar soyunun yeri ve rolünden bahsedilmiştir. Ayrıca hayatının ilk yılları ve erken askerî eğitim yıllarına değinilmiştir. İkinci bölümde, Çarlık Rusya ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemindeki askerî faaliyetlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Cemşit Nahçıvanlı'nın bu defa Sovyetler dönemindeki askerî faaliyetleri, idama mahkum edilmesi ve ölümünü müteakip beraat edilişi konuları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cemşit Han Nahçıvanlı, Çarlık Rusya, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, SSCB, I. Dünya Savaşı, Askerî Tarih, Ordu.

ABSTRACT

JAMSHİD NAKHCHIVANLY THE HERO OF NAKHCHIVAN KHAN FAMILY

İBRAHİM NASİBLİ

One of the essential factors in establishing historical Turkish states and emperorships was the fighting enthusiasm of the Turks. As known military units of different Turkish tribes passed their army services not only in the military regiments of the Turkish states but also in the military fields of other states and emperorships. Right Kangarli-Nakhchivanly are of this kind of tribes. One knows that 6 generals in the XIX-XX centuries represented this generation respectively. The life and army activity of Jamshid Nakhchivanly, the last general of Kangarli-Nakhchivanly was investigated in the dissertation. It is necessary to stress that this dissertation may be considered the first research work in historiccritics in Azerbaijan and Turkey dedicated to the life and activity of Jamshid Nakhchivanly. When investigating the dissertation work general theoretical and special historical investigation methods were involved to the work and along with this all events and processes were searched with scientific principles.

The Kengerly traces to which also Jamshid Nakhchivanly was included and as well as the place and role of the Khan Nakhchivanis are dealt in the first chapter of the dissertation. Also first years of his life and early periods of his army services, but in the second chapter about his army services in the Tsar Russia and later on during the first Azerbaijan Republic periods, in the same time Jamshid Nakhchivani's military service and activities and as well as his death in repression years and decree on his pardening are thoroughly investigated in the third chapter of the dissertation respectively.

Key words: Jamshid Nakhchivanly, Tsar Russia, Peoples Republic of Azerbaijan, USSR, History Of The World War I, Military History, Army

ÖNSÖZ

Türk halklarının askerî tarihi çeşitli zaferler, askerî taktikler, keşifler, ünlü komutanların isimleriyle zengindir. Bu anlamda Azerbaycan halkının askerî tarihi önemli bir yere sahiptir. Nitekim Cemşit Han Nahçıvanlı, Azerbaycan askerî tarihinde var olan kilit isimlerden biridir. Üç ayrı dönemde üç ayrı devletin ordusunda askerî hizmette bulunan Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatı ve askerî faaliyetleri, onun harp biliminde ilk kez uygulanan çeşitli operasyon taktikleri askerî tarih içeriğiyle birlikte araştırılması önemli ve pratik bilgiler sunması açısından mühimdir. Bu açıdan “Nahçıvan Han Ailesinin Son Kahramanı Cemşit Nahçıvanlı” isimli çalışmanın amacı: Cemşit Han'ın mensup olduğu Kengerli boyu ve Han Nahçıvanlılar (Nahçıvanskiler) soyunun askerî tarihinin ele alınması; ünlü komutanın hayatının ilk yılları, dönemi ve çevresinin incelenmesi; Birinci Dünya Savaşı cephelerindeki, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemindeki ve Sovyetler Dönemindeki askerî faaliyetlerinin araştırılmasıdır. Bununla birlikte bu çalışmada, Azerbaycan'ın Sovyet Rusya tarafından işgali ve Cemşit Nahçıvanlı'nın olaylara yaklaşımı; Azerbaycan Tüfekçi Bölümü ve Bakü Askerî Garnizonunun Komutanı Cemşit Nahçıvanlı'nın askerî-akademik faaliyetleri; tutuklanması, idam edilmesi ve ölümünden sonra beraati gibi konular da ele alınmıştır. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatının, faaliyetlerinin incelenmesi ve tarihi-askerî mirasının korunması faaliyetleri gibi konulara da değinilmiştir.

Çalışma sırasında bazı tartışmalı meseleleri (Cemşit Nahçıvanlı'nın adının farklı kaynaklarda farklı şekillerde yazılması, aile üyelerinin yaşamı ve faaliyetleri, doğum yılı vs.) aydınlatmak için çeşitli bilimsel yöntemlere başvurulmuştur. Ayrıca Cemşit Han Nahçıvanlı'nın, Azerbaycan'daki mirasının korunması ve tanıtılması faaliyetlerinden bahsedilmiştir.

Araştırma sırasında pek değerli kişilerden yardım alınmıştır. Her şeyden önce bu tez yazımında bana ilk günden itibaren güvenen ve beni cesaretlendiren, araştırma ve yazılarımı her daim dikkatlice okuyan ve elzem tavsiyelerde bulunan tez danışmanım kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Sayın Ayna Askeroğlu Arslan'a çok teşekkür ederim. Arşiv belgelerinin bulunmasında yardımlarından dolayı Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Kafkasya Politikaları

Bölüm Başkanı Doç. Dr. Elnur Kelbizade'ye, Nahçıvan Üniversitesi Öğr. Üyesi Rena Gurbanova'ya teşekkür ederim

İbrahim Nasibli,

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CEMŞİT HAN NAHÇIVANLI'NIN SOYU, HAYATI, ÇEVRESİ VE ERKEN ASKERİ EĞİTİM YILLARI

1.1. Azerbaycan Tarihinde Kengerli Boyu, Han Nahçıvanlılar (Nahçıvanskiler) Soy ve Ünlü Askerleri.....	9
1.2. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Hayatının İlk Yılları, Dönemi ve Çevresi.....	23
1.3. Askerî Eğitimin İlk Yılları.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

CEMŞİT HAN NAHÇIVANLI'NIN ÇARLIK RUSYA VE AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE ASKERİ FAALİYETLERİ

2.1. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Birinci Dünya Savaşı Cephelerinde Askerî Faaliyetleri.....	52
2.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Askerî Faaliyetleri.....	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMŞİT NAHÇIVANLI'NIN SOVYETLER DÖNEMİNDE ASKERİ FAALİYETİ, İDAM EDİLMESİ VE BERAATİ

3.1. Azerbaycan'ın Sovyet Rusya Tarafından İşgali ve Cemşit Nahçıvanlı'nın Olaylara Yaklaşımı.....	84
3.2. Azerbaycan Tüfekçi Tümeni ve Bakü Askerî Garnizonunun Komutanı Cemşit Nahçıvanlı'nın Askerî Faaliyetleri.....	96
3.3. Cemşit Nahçıvanlı'nın Askerî Akademik Faaliyeti.....	119
3.4. General Cemşit Nahçıvanlı'nın Hapsi, İdam Edilmesi ve Ölümünden Sonra Beraati.....	127

3.5. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Askerî-Tarihi Mirasının Korunması Yönündeki Çalışmalar.....	136
SONUÇ.....	143
KAYNAKÇA.....	147

KISALTMALAR LİSTESİ

ABKO	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birleşik Komuta Okulu
ACDA (ARDA)	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi)
ACMGBA (Архив МНБ АР)	: Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı Arşivi (Архив Министерства Национальной Безопасности Азербайджанской Республики)
ADK	: Askerî Devrimci Konsey
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AHDK	: Azerbaycan SSC Harbiye ve Deniz Kuvvetleri
AÖK	: Azerbaycan Özel Kuvvetleri
ASE	: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası
ATC	: Aras Türk Cumhuriyeti
ATT	: Azerbaycan Tüfekçi Tümeni
AXCE	: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası
Azerbaycan SSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BAG	: Bakü Askerî Garnizonu
BDK	: Bakü Devrim Komitesi
CSO	: Cumhuriyyət Süvari Ordusu
d. (д.)	: dosya (дело)
D(E)TA	: Dragun (Ejderha) Tver Alayı
DSA	: Dağıstan Süvari Alayı
DTO / DiÖ	: Devlet Tehlikesizlik Organları / Devlet İstihbarat Örgütleri
f. (ф.)	: fond (фонд)
K(b)P MK	: Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi
KABK	: Kafkasya Askerî Bölgesi Komutanlığı
KHO	: Kafkasya Harp Okulu
KİO	: Kafkas İslam Ordusu
KO	: Kızıl Ordu
KSA	: Kafkasya Süvari Alayı
KYST	: Kafkasya Yerel Süvari Tümeni
l. (оп.)	: liste (опись)
NÖC	: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti
NÖC DA	: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi
NÖSSC	: Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
NUK (MŞ)	: Nahçıvan Ulusal Konseyi (Milli Şura)
RDAA (РГВА)	: Rusya Devlet Askerî Arşivi (Российский государственный военный архив)
RDATA (РГВИА)	: Rusya Devlet Askerî Tarih Arşivi (Российский государственный военно-исторический архив)

RDSPTA (РГАСПИ)	: Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi (Российский государственный архив социально-политической истории)
SDP	: Sosyal Demokratlar Partisi
SO	: Sovyet Ordusu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TKK	: Tiflis Harbiye Lisesi (<i>Tiflis Kadet Korpusu</i>)
TST	: Tuzen Süvari Tümeni
TTB	: Tatar Tüfek Bölümü
v. (l.)	: varak (лист)
YASO	: Yelizavetgrad Askerî Süvari Okulu

GİRİŞ

Azerbaycan tarihinin ünlü komutanlarından olan Cemşit Han Nahçıvanlı üç farklı devletin (Çarlık Rusya, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, SSCB) ordusunda farklı sistemlerde asker olarak görev yapmıştır. Bu nedenle, konunun daha iyi anlaşılması adına Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatında meydana gelen birtakım değişiklikleri ve dönemleri şu şekilde incelemek mümkündür:

1. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın bir asker olarak hayata atılması bakımından ait olduğu soy ve sülalenin askerî geleneklerinin incelenmesi gerekir. Bu bağlamda bu çalışmada, Kengerli-Nahçıvanlı soyunun Azerbaycan'ın askerî tarihindeki rolü değerlendirilecektir. Kengerlilerin Orta Çağ Türk kabile ve soyları arasındaki yeri, bu soyun çeşitli Türk devlet ve imparatorluklarının kuruluşundaki faaliyetleri, Azerbaycan ve İran topraklarındaki yerleşimleri, yaşam tarzları, savaş gelenekleri bu anlamda önemlidir. Dolayısıyla, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın mükemmel bir asker ve dahi savaş komutanı olmasında büyüdüğü ortamın etkisi kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca doğmuş olduğu Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesindeki mevcut sosyopolitik, sosyokültürel ortam incelenmeden, yaşamının ilk yıllarını ve faaliyetini tam olarak ortaya koymak imkansızdır. Çalışmanın ilk aşamasında bu konuya özel ihtimam verilmiştir.

2. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın ilk eğitimini nerede aldığı şimdiye dek yazılan eserlerde tartışma konusudur. Çalışmada, ilk eğitiminin yanı sıra ilk askerî eğitimi, kaynaklara dayandırılarak karşılaştırmalı olarak belirlenmiş, analizi yapılmıştır. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın asker olarak yetiştiği yıllar, Çarlık Rusyası'nın son yıllarına rastlamıştır. Bununla birlikte, tıpkı kendisinden önceki Nahçıvanlı soyuna mensup asker ve komutanlar gibi o da, ilk askerî sadakat yeminini Çarlık Rus ordusundayken etmiştir. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın I. Dünya Savaşı sırasında Avusturya ve Romanya cepheleleri üzerindeki faaliyetlerinin incelenmesi, aynı zamanda dünya askerî tarihinin en önemli safhalarından birinin de öğrenilmesine katkıda bulunabilir. Cemşit Han, tüm Müslüman Doğu'nun ve Türk dünyasının ilk cumhuriyet devleti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ordusunun ilk askerlerinden biridir. Ayrıca, Cemşit Han Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan Türklerine yardım için gönderdiği Kafkas İslam Ordusu tarafından Bakü'nün özgürleştirilme sürecinde, Azerbaycan Özel Kuvvetleri'nin (Azerbaycan Elahidde Ordusu) en aktif

subaylarından biri olarak savaşlara katılmıştır. Onun, Eylül 1918'de, Bakü çevresindeki savaşlar sırasında, Kafkasya İslam Ordusu ve Azerbaycan Özel Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen operasyonlardaki faaliyetleri Türkiye-Azerbaycan askerî ilişkileri tarihi açısından da önemlidir.

I. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Türkiyesine ihanet eden Ermenilerin, savaşın son günlerinde Kafkasya'ya geldikleri bilinmektedir. 1918'de Azerbaycan'ın tarihi toprakları pahasına Kafkasya'da statüsünü devlet olarak ilan eden Ermeniler, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini de talep ettiler ve o sırada bölgeyi işgal etmeye başladılar. Cemşit Han Nahçıvanlı, o tarihlerde Karabağ'daki Cumhuriyet Süvari Ordusu'nun subaylarından biriydi. Onun, Ermeni işgalinin ve Türk-Azerbaycan halkına yönelik katliamların önlenmesindeki rolü ise çalışmada özellikle araştırılıp incelenen hususlardandır.

3. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Sovyet dönemindeki askerî faaliyeti hakkında çok fazla bilgi ve belgelerin olmasına rağmen, bu bilgi ve belgelerin yeni bir bilimsel kavram temelinde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu açıdan, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Sovyet döneminde askerî faaliyeti ve baskılara uğraması konusu, ayrı bir aşama olarak ele alınacaktır. Her şeyden önce Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'ı işgaline karşı tutumu, zamanın gerçekleri bağlamında değerlendirilmelidir. Çalışmada, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın AHC ordusundan Azerbaycan'ın Bolşevik hükümetinin hizmetine geçmesinde ve Bolşevik'lerle olan ilişkilerde hangi faktörlerin rol oynadığına dikkat çekilmiştir. Cemşit Han'ın Azerbaycan Tüfekçi Tümeni'nin kuruluşundaki rolü ve bulunduğu yerin en gelişmiş askerî birliğe dönüşümü yadsınamaz. Bu ATT temelinde kurulan askerî birliklerin, II. Dünya Savaşı sırasında SSCB'nin Almanya karşısında kazandığı zaferde, dünyayı faşizm ve nazizm oluşumundan kurtarma sürecinde yer alması tesadüf değildir. Türk dünyası, Kafkasya ve SSCB'nin en önemli kentlerinden bir tanesi olan Bakü'nün Askerî Garnizon Komutanlarından olan Cemşit Han'ın faaliyetleri tarih yazımında çok az çalışılmıştır. Böyle bir komutanın, SSCB'nin en yüksek askerî akademisindeki akademik faaliyetleri, 1930'larda Stalin rejiminin baskılarına uğraması, kurşuna dizilmesi ve beraati gibi merhalelerinin nedeni bilimsel bir bakış açısıyla ele alınarak araştırılması elbette ki birçok konuyu açıklığa kavuşturabilir.

Cemşit Han Nahçıvanlı mirasının modern zamanlarda incelenmesi ve korunması da çalışmanın ana araştırma alanlarından biri olmuştur.

A. Tezde kullanılan kavramsal çerçeve ve yöntemler

Sovyet döneminde Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatı ve faaliyetleri ile ilgili yazılan makalelerin ve kitapların çoğu Sovyet ideolojisi çerçevesinde yazılmıştır. Ne yazık ki, bağımsızlık döneminde Azerbaycan'da bu konuya dair yazılan eserlerin çoğunda eski ideolojik kavram korunmuş veya genel olarak yazılan makaleler açıklayıcı bir nitelikte olmuştur. Rusya Federasyonu'nda bu konuda yazılan eserlerin çoğu bilimsel değil ideolojiktir.¹ Sunulan “Nahçıvan Han Ailesinin Son Kahramanı Cemşit Nahçıvanlı” isimli yüksek lisans tezinde olaylar ve süreçler *Azerbaycancılık* kavramı üzerinden ve tüm Türk tarihi açısından değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, genel teorik ve tarihsel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı belirtilmelidir. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın yaşamıyla ilgili tarihsel materyaller sistematik olarak incelenmiş, teorik literatür analiz edilmiştir. Tez yazım aşamasında, Azerbaycan ve Rusya tarih yazımı alanında kazanılan en güncel araştırmalar dikkate alınmış ve diğer bilimsel araştırmacılar tarafından elde edilen önemli bilimsel sonuçlara ve hükümlere yer verilmiştir.

Tez yazımı sırasında teorik yaklaşım, karşılaştırma, bilimsel tarihin analizi ve genelleştirilmesi gibi araştırma yöntemlerine başvurulmuştur. Çalışmada yer alan kaynaklara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılmış, olgular karşılıklı olarak analiz edilmiş ve mukayese edilmiş, elde edilen bilimsel sonuçlar özetlenmiştir. Ayrıca araştırmamızda tarafımızca tipolojik, karşılaştırmalı yöntemler kullanılmıştır.

B. Kaynak kullanımı

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatı ve faaliyetleri üzerine bir çalışma yapmak için öncelikle onun hakkında yazılmış çeşitli büyük ve küçük eserler toplanmış ve sistematik bir hâle getirilmiştir. Ayrıca, konunun çeşitli yönlerinin incelenmesi adına önemli olan birkaç ilave literatür ve kaynak toplanmıştır. Bu anlamda tezde kullanılan kaynaklar iki sınıfa ayrılabilir:

1. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatı ve faaliyeti ile ilgili temel kaynaklar;

¹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских. Жизнь и Гибель Комбрига Нахичеванского**, Москва, Герои Отечества, 2007. Passim;
Фархад Нагдалийев, **Ханы Нахичеванские в Российской Империи**, Москва, Новый Аргумент, 2006, 432 с.

2. Konunun farklı yanlarını anlamaya yardımcı olacak ek kaynaklar.

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatı ve faaliyetleri ile ilgili ana kaynaklar birkaç gruba ayrılabilir:

- a. Süreli yayınlarda yayınlanan materyaller;
- b. Bilimsel çalışmalar;
- c. Arşiv ve resmi belgeler.

Azerbaycanlı araştırmacılardan Ali Aliyev, Adil Caferov, Musa Guliyev, Şemistan Nazirli, Fahrettin Caferov, Tofiq Babayev, İbrahim Bağirov² vb. diğer bilim insanlarının incelenen bilimsel çalışmaları bizzat komutanın yaşamı ve faaliyetleri ile ilgilidir.

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın beraatinden sonra, hakkında yazılan ilk gazete makalesinin yazarının Nahçıvanlı tarihçi Ali Aliyev olduğu belirtilmelidir. 1970'lerin başlarında bu konuda gazetede bastırdığı makalesi büyük ilgi görmüştür. Nitekim Aliyev makalesinde, Cemşit Han hakkında bazı kişisel bilgileri ve onunla ilgili kişisel anılarını paylaşmıştır. Yazar, ilerleyen yıllarda, bu konuyla ilgili bazı başka makaleler de yayınlamıştır.³

Daha sonra, Azerbaycan gazetelerinin çoğu, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın askerî faaliyetleri ile ilgili Azerbaycan Türkçesi ve Rusça olarak makaleler yayımlamaya başlamıştır. Aliyev'den sonra, Azerbaycan SSR Askerî Komiserliği siyasi departmanı başkanı Abbasov adında bir şahsiyetin de yine komutan hakkında bir makalesi bulunmaktadır.

Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arşivlerine uzun süre başkanlık eden Adil Caferov, Ekim 1981'de "Sovyet Nahçıvan'ı" gazetesinde Cemşit Han Nahçıvanlı hakkında bir makale bastırmış⁴ olup, bu makalede bazı arşiv belgelerinde bulunan bilgileri kullanmıştır.

Musa Guliyev, Azerbaycan tarihçiliğinde Cemşit Nahçıvanlı'nın yaşamı ve askerî faaliyetleri üzerine, hem nicelik ve nitelik hem de gerçekçilik açısından çok sayıda sağlam ve zengin eserlerin yazarıdır. Azerbaycan'ın çeşitli medya

² İbrahim Bağirov, **Kengerli Yurdunun Generalları**, Bakü, 1994.

³ Əli Əliyev, "Cəmşid Naxçıvanski Haqqında Xatirələrim", **Sovet Naxçıvanı**, 18.11.1987, № 268, s. 3.

Əli Əliyev, "Sərkərdə Cəmşid", **Şərq qapısı**, 09.08.1975, № 185, s. 3.

⁴ Adil Cəfərov, "Cəmşid Naxçıvanski", **Sovet Naxçıvanı**, 16.10.1981, № 245, s. 2.

kuruluşlarında, general hakkında ondan fazla makale yayınlayan yazar, ilk defa birçok değerli arşiv belgesini bilim dünyasına sunmuştur.⁵ Nahçıvan Hanlığı'nın siyasi - askerî ilişkileri üzerine yazdığı kitabının yanı sıra diğer bazı konulardaki bilimsel makalelerinde Cemşit Han hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca konuyla ilgili makalelere eleştirel yaklaşımı ile de tanınmaktadır. Buradan itibarla Musa Guliyev, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın yaşamına ilişkin birkaç karanlık ve tartışmalı noktayı belgelere dayanarak açıklığa kavuşturmuş ve birkaç bilimsel yeniliğe imza atmıştır.

Azerbaycan'da askerî tarih alanında önde gelen araştırmacılardan biri olan Şemistan Nezirli de bu konuda çeşitli çalışmalar yapmıştır. **1920'de Karabağ Savaşları, Azerbaycan Generalleri, Gülleye Dizilmiş Azerbaycan Generalleri** gibi kitapları, Cemşit Nahçıvanlı'nın askerî faaliyetleri hakkında birçok bilgi içermektedir.⁶ Şemistan Nezirli'nin çalışmaları arşiv kaynaklarına dayanan birçok değerli gerçek bilgi içermesine rağmen yazar sanatsal tanımlamayı tercih etmiş, olaylara ve süreçlere bilimsel metodolojik ilkelerle yaklaşmamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını yeniden kazanmasından sonra, uzun yıllar Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi'ne başkanlık eden Fahrettin Caferov, Cemşit Nahçıvanlı'nın hayatı ve faaliyetleri ile ilgili arşiv belgelerine dayanarak çok sayıda bilimsel makaleler yayınlamıştır.⁷ Bununla birlikte, birçok durumda, bu konuya daha önce değinen yazarların eserlerindeki bilgileri tekrarladığı görülmektedir.

⁵ Musa Quliyev, "Azərbaycanın İlk Milli Atıcı Diviziyasının Yaradıcısı General-Mayor Cəmsid Xan Kəngərli – Naxçıvanski", **Şərq qapısı**, (Çevrimiçi) <http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/5964-azərbaydzan-n-ilk-milli-at-dz-diviziyas-n-n-yarad-dz-s-zheneral-mayor-dzaemshid-khan-kaenzhaerli-nakhdzh-vanski>. 08.01.2015;

Musa Quliyev, "Azərbaycanın Milli Hərb Sənəti Tarixinə Adı Qızıl Hərflərlə Yazılmış General Cəmsid Naxçıvanski'nin 120 illik Yubileyi Qarşısında", **Şərq qapısı**, 02.06.2015, № 107, s. 3.

Musa Quliyev, "Xan Nəslindən Olan Unudulmaz Sərkərdə", **525-ci qəzet**, 13.06.2015, s. 30.

Musa Quliyev, "Sərkərdə", **Xalq**, 08.08.2015. № 169. s. 4.

Musa Quliyev, "Zəfər və Fəciə", **Şərq qapısı**, 02.09.2004, s. 5.

⁶ Şemistan Nəzirli, **1920-ci ildə Qarabağ Döyüşləri**, Bakı, Təfəkkür Universiteti, 2009.

Şemistan Nəzirli, **Azərbaycan Generalları**, Bakı, Gənclik, 1991 (elektron resurs).

Şemistan Nəzirli, **Güllələnmiş Azərbaycan Generalları: Hekayələr, Portretlər, Oçerklər, Məqalələr**, Bakı, 2016.

⁷ Fəxrəddin Cəfərov, Musa Quliyev, "General-Mayor Ehsan Xan Naxçıvanski", **Yeni Azərbaycan**, 25.05.2003, s. 3.

Fəxrəddin Cəfərov, "Cəfərqulu Xan Naxçıvanski Ömrü", **Şərq qapısı**, 05.10.2004, № 231, s. 5.

Fəxrəddin Cəfərov, "Görkəmli Sərkərdənin Döyüş Yolu Arxiv Sənədlərinin Dili ilə", **Şərq qapısı**, 05.08.2015, № 151, s. 2.

Fəxrəddin Cəfərov, **Naxçıvan Qəza Polisi: Fəaliyyətin Əsas İstiqamətləri və Mərhələləri**, Bakı, Nurlan, 2011.

Sovyet döneminde Cemşit Nahçıvanlı hakkında makaleler yazan yazarlar arasında Tofiq Babayev'den bahsedilmelidir. Ancak, bu yazarın konuya eski Sovyet ideolojisi bağlamında yaklaştığı belirtilmelidir.⁸

İbrahim Bağirov'un **Kengerli İlinin Generali** adlı kitabı Cemşit Han'ın askerî faaliyetlerini incelemek açısından sıradışı bir kaynak olduğu söylenebilir.

Bunlara ek olarak, 2015 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisi (Parlamentosu) tarafından yayınlanan "Cemşit Nahçıvanlı - 120. Bir Komutanın Hayatı" isimli kitap, komutanın hayatındaki olayların kronolojik sırasını, çeşitli fotoğraflarını, askerî bilimsel çalışmalarını ve onunla ilgili belgeleri takip etmek açısından önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilebilir.⁹

Birçok yabancı araştırmacı, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatı üzerine bilimsel eser kaleme almıştır. Bunlar arasında Nahçıvanlı sülalesinin önde gelen araştırmacılarından Rudolf İvanov¹⁰, Grigori Axelrod¹¹, Hayro Sarkisov'un¹² isimlerinin altı özellikle çizilmelidir.

R. İvanov, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında yazılmış en büyük eserin yazarıdır. Onun "Sovyetler Birliği Adına. Tuğgeneral Nahçıvanlı'nın Yaşamı ve Ölümü" adlı eseri daha önce yayınlanmamış bilgi ve belgelere dayanan bir hikayedir. Kitap, 300'den fazla ordu emri, 80 parti belgesi, 70'ten fazla soruşturma ve davası ile ilgili belgelerin yanı sıra birçok önemli kaynağın kopyalarını içermektedir.

Araştırma sırasında, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve İlham Aliyev'in, NÖC Ali Meclisi Başkanı Vasıf Talibov'un Cemşit Han Nahçıvanlı ile ilgili farklı yıllarda imzaladıkları kararlar¹³, komutanın hayatı ile ilgili çeşitli ülkelerin arşivlerindeki belgelerin fotokopileri¹⁴ kullanılmıştır.

⁸ Tofiq Babayev, "İstedadlı Sovet Sərkərdəsi", **Bakı**, 27.09.1981, № 249, s. 3.

⁹ **Cəmşid Naxçıvanski – 120. Sərkərdə Ömrü**, Naxçıvan, Əcəmi, 2015.

¹⁰ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских. Жизнь и Гибель Комбрига Нахичеванского**, Москва, Герои Отечества, 2007, Passim.

¹¹ Qriqori Akselrod, "Xan Nəsilli Briqada Komandiri", **Ədəbiyyat və İncəsənət**, 20.05.1988, № 21, s. 2;

Qriqori Akselrod, "Xan Nəsilli Briqada Komandiri", **Nedelya**, № 17, 1988, s. 8.

¹² Hayro Sarkisov, "Bizim Şamo. Diviziya Komandiri C.C.Naxçıvanski Haqqında Yeni Materiallar", **Kommunist**, 06.01.1977, № 4, s. 4.

¹³ "Cəmşid Naxçıvanski'nin 120 illik Yubileyinin Keçirilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı," (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az/framework/29659>, 02 Nisan 2015.

Tez yazımında, Cəmşit Han Nahçıvanlı'nın çeşitli dergi və gazetelerde yayınlanan makaleləri də istifadə edilmişdir¹⁵.

Ayrıca, konunun çeşitli yönlerini incelemek üçün bir neçə ek mənbə istifadə edilmişdir. Bu mənbələr arasında, Azərbaycanlı tədqiqatçılar; İsmail Hacıyev¹⁶, Elnur Kəlbizadə¹⁷, İlqar Kəngərli¹⁸, Gülşən Hüseynova¹⁹, Akif Aşırılı²⁰, Yusif Ağayev və Səbuhi Əhmədov²¹, Türkiyə tarixçiləri; Faruk Sümer²², İbrahim Əthem Atnur²³, Şahin Rəcəb²⁴, digər ölkələrdən yazarlar; Antranik Çelebiyan²⁵, Stéphane Courtois²⁶, Figes Orlando²⁷ və digərlərinin əsərləri yer almaktadır. Bu əsərlərdən kimisi Cəmşit Han Nahçıvanlı'nın aid olduğu Kəngərli soyu haqqında kimisi

“Cəmşid Naxçıvanskiinin 120 illik yubileyinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında Keçirilməsi ilə Əlaqədar Tədbirlər Planı”nın Təsdiq Edilməsi Haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədri

Sərəncamı,”

(Çevrimiçi)

www.alimeclis.az/index.php?option=com_content&view=article&id=125:cmid-naxcvanskiinin-120-illik-yubileyinin-naxcvan-muxtar-respublikasinda-kecirilmsi-il-laqdar-tdbirlr-plan-n-tsdq-edilmsi-haqqnda&catid=38:srcamlar&Itemid=89, 09 Nisan 2015.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun Çıxışları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanasının Elektron Resursu, Çevrimiçi, <http://files.preslib.az/projects/nax/vasift.pdf>, 08 Mart 2020.

¹⁴ Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, f. 2894, 804;

Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi, f. 17, 85;

Rusya Devlet Askeri Arşivi, f.195, 3642, 24696, 25034, 25846;

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi, f.400, 1001.

¹⁵ Jamsid Naxçıvansqij, “Karavyl Kylygynyn Təcrübə ilə Əjrənilməsi”, **Hərbi biliq**, № 1, s. 3.

Jamsid Naxçıvansqij, “Nizfnçı Məhəlli Alajların Uym Təpanizdağı Məsələləri”, **Hərbi biliq**, № 4, Ağustos 1928, s. 1-2.

¹⁶ İsmayıl Hacıyev, Elnur Kəlbizadə, **Naxçıvanlı Diplomatlər**, Naxçıvan, Əcəmi NPB, 2017.

¹⁷ Elnur Kəlbizadə, **Naxçıvanın Tarixi-Coğrafiyası (XII-XVIII əsrin I yarısı)**, Naxçıvan, Əcəmi, 2016.

Elnur Kəlbizadə, Yücel Karauz, “Kafkasyanın Güvenliğı ve Kafkas İslam Ordusu”, **Uluslararası Güvenlik Kongresi (Kuram, yöntem, uygulama). Tam Metin bildiri kitabı**, 2019, s. 63-74.

¹⁸ İlqar Kəngərli, “Kəngərli Elinin Daxili Qaydaları”, **Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi əsərləri. İctimai elmlər seriyası**, 2010, № 2(34), s. 35.

İlqar Kəngərli, **Kəngərli Elinin Soy Kitabı**, Bakı, Nurlan, 2005.

¹⁹ Gülşən Hüseynova, **General Hüseyn Xan Naxçıvanskiinin Hərbi və İctimai Fəaliyyəti**, Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı, 2017.

²⁰ Akif Aşırılı, **Nargin Adasında Türk Əsirləri**, Bakı, Elm və təhsil, 2011.

²¹ Yusif Ağayev, Səbuhi Əhmədov, **İstiqlal Yürüşü -1918**, Bakı, Altun Kitab, 2009.

²² Faruk Sümer, **Oğuzlar**, Bakı, Yazıçı, 1992.

²³ İbrahim Əthem Atnur, **Osmanlı İdarəçiliyindən Sovet İdarəçiliyinə Qədər Naxçıvan (1918-1921)**, Naxçıvan, Əcəmi NPB, 2013.

²⁴ Şahin Rəcəb, **Tarix Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, İstanbul, Kamer yayınları, 1998.

²⁵ Antranig Chelebian, **Dro (Drastamat Kanayan): Armenia's First Defense Minister of The Modern Era**, Los Angeles, CA: Indo-European Pub, 2009.

²⁶ Stéphane Courtois, **The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression**, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.

²⁷ Orlando Figes, **The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia**, London, Allen Lane, 2007.

zamanının sosyopolitik ortamı hakkında kimisi de o sırada cephede ve orduda görev yapan çeşitli insanlar hakkında bilgi içermektedir.

Konunun araştırılmasının birkaç açıdan bilimsel önemi vardır:

- Her şeyden önce, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatı ve faaliyetleri üzerine yapılan çalışma, Türk-Kengerli hanedanının askerî geleneklerinin Çarlık Rusya döneminde nasıl devam ettiğini belirleme açısından önemlidir;
- Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hem Çarlık Rusya'ya hem de Sovyetler Birliği'ne yaptığı askerî hizmeti karşılığında kendisine yapılan muamelelerin çalışılması, Rusya'nın Türk halklarına yönelik geleneksel emperyalist politikasının doğasına ışık tutabilir;
- Askerî bilimdeki birçok yeniliğin keşfi Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hizmetidir. Bu açıdan, harp biliminin inceliklerine ışık tutan eserleri, o dönem için çok değerliydi. Bu konuyu incelemenin başlıca amaçlarından biri de bu keşiflerin neler olduğunu incelemektir.
- Tezin yazılmasının temel amacı, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın yaşamını ve faaliyetlerini bilimsel ve metodolojik (yöntemsel) ilkeler temelinde değerlendirmektir. Çünkü generalin faaliyetleri hakkında bugüne kadar yazılan eserlerin pek çoğu gazetecilik yönünden ele alınmış veya sanatsal bir dil ve üslupla anlatılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CEMŞİT HAN NAHÇIVANLI'NIN SOYU, HAYATI, ÇEVRESİ VE ERKEN ASKERİ EĞİTİM YILLARI

1.1. Azerbaycan Tarihinde Kengerli Boyu, Han Nahçıvanlılar Soy ve Ünlü Askerleri

Türk tarihine bakıldığında, tarih boyunca kurulan Türk devletlerinde boy ve soy (sülale) yönetiminin önemli bir rol oynadığı görülür. Selçuklu Devleti'nde, Oğuz boylarının; Osmanlı İmparatorluğu'nda Oğuzların Kayı boyunun; Azerbaycan Safevi İmparatorluğu'nda Ustaclu, Kacar, Afşar ve diğer Türk boy ve soylarının yönetimdeki baskın etkileri kaçınılmaz olmuştur. Ustaclu boy birliğinin bir parçası olan Kengerli soyu da diğer Türk boy ve soyları ile birlikte, tarihte Azerbaycan Türklerinin en büyük imparatorluğu olan Safevi devletinin kurulmasında ve yönetiminde önemli bir rol oynamıştır. Azerbaycan tarihçisi E.Kalbizade, Kengerli halkı hakkında bilgi içeren kaynakların ve bu kabilenin etnogeneziyle uğraşan araştırmacıların çoğunun, bu soyun Oğuz kökenli olduğunu kanıtlara dayandırarak yazıldığını söylemektedir.²⁸

"İmparatorluğun İdaresi Üzerine" eserinin yazarı olan X. yüzyıl Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porfirogennetos (Bogryanarodniy), günümüz Rusya'sının güney bozkırlarında yaşayan erken Orta Çağ Beçenekler veya Beçeneklerin birkaç kabileden oluştuğunu²⁹ ve Kengerliler'in Beçenekler'in bir kolu olduğunu söyler.³⁰

VII. Konstantinos'a atıfta bulunan Azerbaycanlı araştırmacı Gıyaseddin Geybullayev ise "Eski Türkler ve Ermenistan" adlı kitabında, Kengerlileri Beçenekler'in bir kolu olarak tanıtmıştır.³¹ Oğuznamelerdeki Oğuz halkının savaşlarda yardımına gelen Uygur ve Kanglı ifadelerine dayandıran diğer bazı araştırmacılar, Kengerlilerin Oğuzlardan ayrı, bağımsız bir Türk boyu olduğunu öne

²⁸ Elnur Kəlbizadə, *Naxçıvanın Tarixi Coğrafiyası (XII-XVIII əsrin I yarısı)*, Naxçıvan, Əcəmi, 2016, s. 38.

²⁹ Константин Багрянородный, *Об Управлении Империей*, Москва, Наука, 1991, s. 159.

³⁰ A. e., s. 71.

³¹ Qiyasəddin Qeybullayev, *Qədim Türklər və Ermənistan*, Bakı, Azərnəşr, 1992, s. 77-80.

sürmüşlerdir.³² 19.-20. yüzyıllarda yaşayan Rus yazarlar, I.Şopen ve K.Smironov konuya tamamen farklı yaklaşmış, Kengerlilerin Kıpçak kökenli olduğunu yazmışlardır.³³

Kengerlilerin kökeni hakkında farklı görüşler olsa da, tüm araştırmacıların ortak kanaati, bu kabilenin savaşçı ve cesur olması, özel askerî yeteneğe sahip olmalarıdır.³⁴ Çoğu yazar Kengerlileri en iyi süvari askerler olarak tanımlamaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Kengerli soyu Azerbaycan Safevi devletinin kurulması ve korunmasında önemli bir rol oynamış ve Safevi şahları Kengerlilere bir sıra vilayetin ve ilin yönetimini emanet etmişlerdir. 1499 yılında İsmayıl Şeyh ilan edildikten sonra, Deylem'den Tarom'a ve Tarom'dan Bingöl'e giderken yol boyunca ona eşlik eden boylar arasında Şamlu ve Ustaclular'dan bahsedilmiştir. O dönemde, Nahçıvan, Azerbaycan'da bu boyların ana yerleşim yerlerinden biriydi. Elnur Kalbizade, Nahçıvan'ın, Orta Çağ'da Kengerlilerin önemli yerleşim alanlarından biri olduğunu kabul edilirse³⁵, Safevi devletinin kurulmasında Nahçıvan halkının eşsiz rolünün açıkça hayal edebileceğini yazmıştır³⁶

Kahramanlıkları ve cesaretleri nedeniyle Safevi sarayının ana muhafızları da Kengerliler arasından seçilmiş ve Kengerli asker ve erleri Safevi ordusunun en yetenekli kuvvetleri olarak bilinmişlerdir. Safevi İmparatorluğu döneminde Nahçıvan'ın kalıtsal yöneticileri olan ve haklı olarak kendilerini Safevi devletinin kurucuları olarak kabul eden Ustaclu-Kengerli yöneticileri, 1736'dan sonra Nadir Şah Afşar'ın yönetimine şiddetle karşı çıkmışlardır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra imparatorluk ayrı ayrı hanlıklara, beyliklere ayrılmıştır. Sonrasında, Kengerli liderliğinde Nahçıvan ve çevresinde bağımsız feodal devleti - Nahçıvan Hanlığı kurulmuştur. Kacar soyunun yönetiminde olan İran (Persiya) devleti şahlarının Kengerliler'in bağımsız yöneticiliğini kabul etmemesi, eski imparatorluğu kendi

³² Firudin Rzayev, "Naxçıvanlıların Etnogenezi Tarixində Kəngər türkləri", **Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. İctimai elmlər seriyası**, Naxçıvan, Qeyrət, 2015, № 2, s. 13-15.

³³ Konstantin Смирнов, **Материалы По Истории и Этнографии Нахичеванского Края**. Баку, Озан, 1999, s. 26.

³⁴ Bkz.: Musa Quliyev, **Naxçıvan Xanlığının Qafqazda Hərbi-Siyasi Mövqeyi və Əlaqələri**, Naxçıvan, Əcəmi, 2013;

İlqar Kəngərli, **Kəngərli Elinin Soy Kitabı**. Bakı, Nurlan, 2005, s. 211.

³⁵ Fəruk Sümə, **Oğuzlar**, Bakı, Yazıçı, 1992, s. 35-36;

Илья Петрушевский, **Очерки По Истории Феодалных Отношений в Азербайджане и Армении в XVI - Начале XIX вв.**, Ленинград, Изд. ЛГУ, 1949, s. 103, 132;

³⁶ Elnur Kəlbizadə, **Naxçıvanın Tarixi Coğrafiyası**, s. 38.

boylarının liderliklerinde restore etmek için Nahçıvan topraklarına sık sık yapılan saldırılar, Nahçıvan'ın Kengerli soyundan olan hanlarının Rusya topraklarına doğru kaymasına neden olmuştur ki bazı araştırmacılara göre, bu durumun nedeni Ağa Muhammet Şah Kacar tarafından Nahçıvan hanlığının en güçlü yöneticilerinden olan Kelbali Han Kengerli'nin kör edilmesidir. Azerbaycan tarihçisi Musa Guliyev, "I.Kelbali Han İhsan Han oğlu Kengerli ve onun soyu" başlıklı makalesinde şöyle yazıyor:

*“I Kelbali Han'ın en büyük hayali Nahçıvan hanlığının bağımsızlığıydı. Nahçıvan'ın bağımsızlığını korumak için Kelbali Han Tiflis yürüyüşlerine katılmak zorunda kaldı (yani İran şahı Ağamuhammed şah Kacar'ın Tiflis'e 1795'te saldırması anlamına geliyor - ed.). ...Daha sonra Ağa Muhammed Şah Kacar V.Zubov (rus generali) ile yazıştığı ve Rus devletinin koruması altına girmek istediği için onu kör etti, Tahran'a mahkum olarak gönderdi”.*³⁷

Bununla birlikte, Nahçıvan'a yapılan Kacar saldırılarına ve Nahçıvan hanlarına karşı tüm cezalandırıcı önlemlere rağmen, Kengerli hanları 19. yüzyılın siyasi - askerî süreçlerini değerlendirerek Rus İmparatorluğu ile olan diplomatik ilişkilerini sürdürdü. Böylelikle, Çarlık ordusunun Nahçıvan yürüyüşlerini önlemeye çalıştı. Bilindiği gibi, 1804-1813'teki ilk Rus-İran savaşından sonra, Nahçıvan ve Revan (Erivan) hanlıkları hariç, Kuzey Azerbaycan topraklarında bulunan tüm hanlıklar, Rusya tarafından işgal edildi. İşgal edilmese bile, bu savaş Nahçıvan hanlığına ciddi şekilde zarar verdi. Onu önemli ölçüde zayıflattı ve Kacar devletine bağımlılığını güçlendirdi. Stratejik açıdan önemli olan, Erivan ve Nahçıvan'ı ele geçiremeyen Çarlık Rusya'nın, Osmanlı sınırındaki bu stratejik alanlardan vazgeçmeyeceği açıktı. Doğal olarak, "sıcak denizlere gitmek" Rusya için önemliydi ve Kacar yönetimindeki İran'la savaşın hedefi buydu. Savaşın sona ermesinden sonra, İran'a giden Rus generaller Nahçıvan Hanlığından geçmeyi tercih ettiler ve yerel Kengerli yöneticilerini Rus tarafına çekmek için onlarla bazı görüşmeler yaptılar. Örneğin, 1816'da Nahçıvan üzerinden İran'a gidecek Rus General

³⁷ Musa Guliyev, “I Kəlbəli Xan Ehsan Xan Oğlu Kəngərli və Onun Nəsil Şəcərəsi”, *Şərq qapısı*, №248, 27.12.2007, s.5.

A.P.Yermolov Kelbali Han'la (I) ile bir araya gelmiş ve bazı konuları müzakere etmiştir.³⁸

Son olarak, 1826-1828 yılındaki, İkinci Rus-İran Savaşı'nın sonucu olarak, Nahçıvan toprakları, Rus birlikleri tarafından işgal edildi. İşgal sonrasındaki dönemde, Kengerli yöneticilerinin yüksek prestiji ve askerî yetenekleri dikkate alınarak Ruslar, onları kendi taraflarına çekmeye, bilgi ve becerilerini kullanmaya çalıştı. Ait oldukları bölgenin ismi ile sonraları Rus ordusunda görev yapan Kengerli soyundan olan askerlere "Nahçıvanlı" soyismi verildi. Azərbaycan tarihçileri, İlqar Kengerli ve Gülşən Hüseynova, "Nahçıvanlı" soyisinin Rus yönetimi sırasında hanlar tarafından resmen kabul edildiğini yazar. Araştırmalar, İhsan Han'dan başlayarak Kelbalihanov soyunun "Nahçivanski" olarak adlandırıldığını göstermektedir.³⁹ Tarihçi İlqar Kengerli, "Kengerli İlinin Soy Şecere Kitabı" adlı çalışmada Rus yazar Smirnov'un hipotezine değiniyor. K.Smironov, hanların Rus yönetimi sırasında Nahçıvanlı soyisini aldığını varsaymıştır. Onun düşüncesine göre bu şekilde Kengerli hanları kendilerini aynı soyun beylerinden ayırmak ve kuzenlerinden daha yüksek bir sınıf olduklarını göstermek istemişlerdir.⁴⁰

Tarihsel süreçlerin kısa bir kronolojik bakışından da anlaşıldığı üzere, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın mensup olduğu soydan - Han Kengerli (Han Nahçıvanlı) soyundan Orta Çağ'da bile birçok ünlü asker, komutan ve devlet adamı çıkmıştır. Bu süreç, Çarlık Rusya'nın Nahçıvan'ı işgalinden sonra da devam etmiştir. Kengerli-Nahçıvanlı soyunun sayısız askerleri, Çarlık Rusya'nın, Kacarlar ve Pehleviler yönetimindeki İran'ın ordularında görev yapmış ve hatta bazıları, yüksek askerî becerileri nedeniyle Osmanlı devletinin Mecidiye Nişanı'nın en yüksek rütbesine layık görülmüştür.⁴¹ Nahçıvan Hanlığı'nın işgalinden sonraki dönemde, bu soydan 6 asker general rütbesine yükseldi. Bunlardan dördü - İhsan Han I, İsmail Han, Kelbali Han II ve Hüseyn Han Çarlık Rusya ordusunun generalleriydi. Bir diğeri - Kelbali

³⁸ Журнал посольства в Персии А.П. Ермолова, **Чтение в императорском обществе истории и древностей при Московском Университете**, Книга 2., Москва, Университетская типография, 1863, passim.

³⁹ İlqar Kəngərli, **Kəngərli Elinin Daxili Qaydaları**, s. 35;

Gülşən Hüseynova, **General Hüseyn Xan Naxçıvanskiyin Hərbi və İctimai Fəaliyyəti**, s. 12.

⁴⁰ İlqar Kəngərli, **Kəngərli Elinin Soy Kitabı**. Bakı, Nurlan, 2005, s. 234.

⁴¹ Musa Quliyev, "General-Mayor III Kəlbəli Xan Cəfərqulu Xan Oğlu Naxçıvanski", **Şərq qapısı**, 02.11.2007, № 210, s 4.

Han III Nahçıvani, İran ordusunun seraskeriydi. Askerî faaliyetini incelediğimiz Cemşit Han Nahçıvanlı ise SO'nun generali olmuştur.

Tümgeneral İhsan Han Nahçıvanlı, 1791 yılında Nahçıvan Hanlığı'nın başkenti Nahçıvan'da doğdu. Nahçıvan Hanlığı'nın Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesinden önce, onun ismi Kacar İran'ı ordusunun en yetenekli komutanlarından biri olarak kaynaklarda belirtilmiştir.⁴² 1828'de Türkmençay Antlaşması'ndan sonra, İhsan Han ilk olarak Nahçıvan eyaletine vekil olarak atanmış, 5 Ekim 1837'de ona tuğgeneral (general mayor) rütbesi verilmiştir. 1839'da, Çarlık Rusya'nın yerel memurlarının halka haksız muamelelerini protesto etmiş ve naiplikten (vekillik) istifa etmiştir. Sonrasında sadece Kengerli süvari alayının komutanı olarak görevini yerine getirmiştir. 30 Aralık 1842 tarihli Rus Çarı Nikolay Pavloviç'in kararnamesi ile Güney Kafkas birlikleri komutanlığına (atamanlık) atandı. Daha sonra bir süre Nahçıvan ve Ordubad bölgesinin valisi olarak görev yaptı.⁴³ Tümgeneral İhsan Han Nahçıvanlı, Çarlık Rusyası'na yaptığı hizmetlerden dolayı Aziz Anna Nişanı ile ödüllendirildi. Tümgeneral İhsan Han'ın iki oğlu ve üç kızı vardı. Oğulları Kelbali Han II ve İsmail Han da Çarlık Rusya ordusunun önde gelen generalleriydi.⁴⁴

Kengerli soyunun ikinci generali İsmail Han, süvari tümgenerali olmuştur. Çarlık ordusunda hizmete başlamadan önce yüksek eğitim almış, birçok Doğu halklarının dillerini akıcı bir şekilde konuşmuştur.⁴⁵ 1839'da Tiflis (Tbilisi) Asiller Lisesi'nden mezun olduktan sonra askerlik görevine Kafkas Müslüman süvari alay komutanının yardımcısı olarak başlamıştır.

20 Mart 1844'te, ştabs-kaptan (asteğmen) rütbesini aldı. KSA'daki cesareti ile tanınan İsmail Han Nahçıvanlı'ya 1853'te kaptan (teğmen) rütbesi verildi. Daha sonra Erivan Alayı'na komutan yardımcılığına atandı ve Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Kırım Savaşı sırasında Rus ordusu saflarında savaştı. Iğdır, Van ve Musul yönünde Rus ve Osmanlı birlikleri arasındaki savaşlarda yer aldı. 1860'ta albay rütbesine terfi etti ve 93 Harbi'nde (1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nda) süvari ordusunun tuğgenerali rütbesine yükseldi. İsmail Han Nahçıvanlı özellikle Bayazıd

⁴² Musa Quliyev, "General-Mayor Ehsan Xan Naxçıvanski (Kəngərli)", *Şərq qapısı*, 12.09.2007, №174, s. 7.

⁴³ Gülşən Hüseynova, *General Hüseyn Xan Naxçıvanski'nin Hərbi və İctimai Fəaliyyəti*, s. 12.

⁴⁴ Fəxrəddin Cəfərov, Musa Quliyev, "General-Mayor Ehsan xan Naxçıvanski", s. 3.

⁴⁵ İbrahim Bağirov, *Kəngərli Yurdunun Generalları*, s. 15.

Kalesi'nin Osmanlı ordusu tarafından kuşatılması döneminde eşsiz komutanlık becerileri gösterdi.⁴⁶ 93 Harbi, Osmanlı için ağır yenilgiyle sonuçlandı. Türk tarihçisi Ayna Askeroğlu Arslan şöyle yazıyor: "...özellikle 1877- 1878 Osmanlı-Rus harbinin sonunda imzalanan Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile Elviye-i Selâse bölgesi savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılmıştı".⁴⁷

İsmail Han Nahçıvanlı 1855'te Aziz Stanislav Nişanı'nın III. rütbesi, 1867'de Aziz Vladimir Nişanı'nın IV. rütbesi, 1868'de İran devletinin "Şir-i Hurşit" nişanı, 1872'de Çarlık Rusya'nın Aziz Stanislav Nişanı'nın II. rütbesi ile ödüllendirildi.⁴⁸ 19. yüzyılın 70'li yıllarında Aziz Stanislav Nişanı'nın en üst rütbesini aldı ve 1890'da korgeneralliğe (general-leytenant) yükseldi.

Nahçıvanlı soyunun üçüncü generali tuğgeneral II. Kelbali Han I. İhsan Han oğlu Nahçıvanlı olmuştur. 1834 yılında Nahçıvan'da doğmuş olup ilk eğitimini Nahçıvan'da babası I. İhsan Han tarafından açılan Rus-Tatar okulunda aldı; Rus ve Fars dillerini öğrendi.⁴⁹ II. Kelbali Han, 1843 yılında Çarlık Rusya'nın başkenti St.Petersburg'daki Asil Ailelerin Evlatları için Askerî Eğitim Kurumu'na - Paj Korpusu'na kabul edildi. 1849 yılında gizir (uzman çavuş) rütbesini alan Kelbali Han, aynı yıl Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'daki yürüyüşlere katıldı. Gergebel köyü çevresindeki ve içindeki savaşlarda profesyonel ve yüksek bir askerî performans sergileyince Aziz Stanislav Nişanı ile ödüllendirildi. Keza, 1853-1856 Kırım Savaşı'nda cesurca savaştı. Savaş sırasında, 1854'te Erivan ve Nahçıvan'ın asil ailelerinden oluşan "Azerbaycan bey drujinası" adlı bir süvari alayı yarattı, savaş boyunca alayı yönetti ve en şiddetli savaşlara katıldı. 1855 yılında Çingil Meydan Savaşı'nda cesurca savaştığı için de Aziz George Nişanı'nın IV. rütbesi ile ödüllendirildi. Kısa bir süre sonra, İsmail Muhafız Tugayının Gusar alayına komutanı olarak atanan II. Kelbali Han, İran'ın 2. derece "Şir-i Hurşit", Çarlık Rusya'sının 2. derece Aziz Stanislav, 4. derece Aziz Vladimir, 3. derece Aziz George nişanları ile, aynı zamanda Altun kılıçla ödüllendirilmiştir.

⁴⁶ Musa Quliyev, "General İsmayıl Xan Naxçıvanski Bəyazidin Müdafiəsində Necə İştirak Edib? ", **Şərq qapısı**, 17.08.2005, № 157, s. 5.

⁴⁷ Ayna Askeroğlu Arslan, Moskova Anlaşması ve Türkiye'nin Kuzey-Doğu Sınırı, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık-2015, Cilt 17, Sayı 2, s.2.

⁴⁸ Gülşən Hüseynova, **General Hüseyn Xan Naxçıvanskının Hərbi və İctimai Fəaliyyəti**, s. 13-14.

⁴⁹ İbrahim Bağirov, **Kəngərli Yurduunun Generalları**, s 17

22 Haziran 1862'de II. Kelbali Han, Kafkas ordusundan emekli oldu ve Revan (Erivan) eyaletine idari ve adli işlerin müfettişliğine atandı. Bu göreve atanması ve önceki yıllarda - 1848-1849 ve 1853 yıllarında Nahçıvan ve Ordubad şehir polis teşkilatlarının şefi olarak görev yapması, II. Kelbali Han'ın yasa ve hukuk sistemini iyi bilmesini doğrulamaktadır. Araştırmaların genel çerçevesinde, II. Kelbali Han'ın çok bilge bir insan olduğu aşikardır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivleri'nde saklanan belgelere atıfta bulunan Prof. Dr. Hacı Fahrettin Seferli, Nahçıvan kaza (bölge) Emniyet Müdürlüğü tarafından Erivan vilayeti (guberniya) Devlet Mülkiyet Dairesi'ne ve Ordubad kaza (bölge) Polis bürosu tarafından Nahçıvan Kaza (Bölge) Emniyet Müdürlüğü'ne gönderilen rapordaki, protokollerde ve mektuplarda, II Kelbali Han hakkında ilginç bilgilerin bulunduğunu yazmıştır.⁵⁰ NÖC DA'da halen tutulan, Nahçıvan Kaza (Bölge) Emniyet Müdürlüğü şefi S.Fafanov tarafından 2 Temmuz 1869'da Erivan vilayeti Devlet Mülkiyet Dairesi'ne gönderilen raporda şöyle belirtiliyor:

"Kaza (bölge) polis teşkilatı şefinin eski yardımcısı olan Malik Atamov'a, Devlet Mülkiyet Dairesi tarafından 29 Ekim 1868 tarihli 2104 sayılı bir mektupla Paraga köyündeki demir madenlerinin Albay Kelbali Han tarafından keşfini araştırması için talimat verildi".⁵¹

Rapordaki sonraki bilgilerden, söz konusu demir madenlerinin keşfedildiği arazilerin II. Kelbali Han'a ait olduğu açıktır. 1877-1878 yıllarında Rus-Türk Savaşı'nda da yer alan tuğgeneral II. Kelbali Han Nahçıvanlı, 1883'te vefat etmiştir.

II. Kelbali Han'ın torunları general rütbesine kadar yükselmemiş olsalar da, Çarlık Rusya ordusunun tanınmış askerleriydi. Araştırmalar, II. Kelbali Han'ın en büyük oğlu II. İhsan Han'ın, 14 Temmuz 1855'te Nahçıvan şehrinde doğduğunu gösteriyor. Ailenin üçüncü çocuğu olan II. İhsan Han, 12 yaşına kadar Nahçıvan'da okudu ve 31 Temmuz 1867'de St.Petersburg'daki Asil Ailelerin Evlatları için Askerî Eğitim Kurumu'na askerî eğitim görmek için gitti. 3 Eylül 1868'den 31 Mayıs

⁵⁰ Hacıfəxrəddin Səfərli, "Naxçıvanın Görkəmli Şəxsiyyətlərindən General-Mayor II Kəlbəli Xan Kəngərli-Naxçıvanski", **Актуальные научные исследования в современном мире**, Выпуск 6 (26), Июнь 2017 г. С. 85-91, с. 87

⁵¹ Fəxrəddin Cəfərov, **Naxçıvan Qəza Polisi: Fəaliyyətin Əsas İstiqamətləri və Mərhələləri**, Bakı, Nurlan, 2011, 388 s, s. 55.

1873'e kadar Paj Korpusu'nda okudu. Bu Askerî Eğitim Kurumun'dan onur belgesi ile birincilik derecesinde mezun oldu. II. İhsan Han'ın babasından sonra Paj Kolordusu'nda öğrenim gören ikinci Azerbaycanlı olduğuna dikkat edilmelidir. 10 Eylül 1873'te, II. İhsan Han, St.Petersburg'daki Rus Çarı'nın Ulan (Mızraklı süvari) alayının saray muhafızları taburunun kornetiydi (süvari biriminde subay). 4 Nisan 1876'da II. İhsan Han'a üsteğmen (poruçik) rütbesi verildi. 1877-1878'de Rus-Türk savaşı başladığında, Kafkasya'yı yeterince iyi tanıyan II. İhsan Han buraya gönderildi. 23 Nisan 1877'de Kobuleti (Çürüksu) müfrezesinin bir bireyi olarak savaşımaya başladı. Müfrezenin korgeneral Oklobijo tarafından komuta edilmesi onun ne kadar önemli operasyonlara katıldığının kanıtı olabilir. Bu askerî grubun asıl amacı, Müslüman Acarlıların yaşadığı Batum'a saldırmak olduğu unutulmamalıdır. Bütün savaşlarında kahraman olan II. İhsan Han, Sameba platosuna saldırı sırasında - 16 Mayıs 1877'de Kintrşi Nehri çevresindeki şiddetli savaşlarda sol omzundan yaralandı. Bu savaşdaki cesareti için 22 yaşındaki asker II. İhsan Han, 4. derece Aziz Vladimir Nişanı (kurdele ve kılıçla birlikte) ile ödüllendirildi. Çalışmalar, meydan harbinde ciddi şekilde yaralanmasına rağmen, sonuna kadar savaşa devam ettiğini söyler.

O zaman, II. İhsan Han'ın kardeşleri Cafergulu Han ve Hüseyin Han'ın St.Petersburg'daki Asil Ailelerin Evlatları için Askerî Eğitim Kurumu - Paj Korpusu'nda okudukları belirtilmelidir. Diğer kardeşi Rahîm Han ise 17 yaşında olmasına rağmen, gönüllü olarak cepheye gitmişti. Ağustos ayında 18. Dragun (Ejderha) Özel Süvari Tümeni'nin Pereyaslavsky Alayı'na katılan Rahîm Han, kısa süre sonra unter-subay rütbesine terfi etti. 3 Ağustos 1877'de Çarlık Rusya Sarayı'nın Ulan Alayı Nikolayevsky'e gitmek için St.Petersburg'dan ayrılırken, II. İhsan Han, Büyük Pren Mixeil Nikolayevski'ye Ulan Alayı'na geri gönderilmesi için rica mektubu göndermiş ve başvuruda bulunmuştu. 3 Kasım'da izin alan II. İhsan Han, hemen Balkanlara - Bulgaristan'daki süvari alayına askerî görevine gitti ve Ulan Alayı'nın bireyi olarak Balkanlar'daki tüm savaşlara katıldı. Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra hizmet ettiği alay sınır konularının çözümüne yakından dahil oldu. 16 Nisan 1878'de, II. İhsan Han, ştabs-rotmistr (süvari ordusunun asteğmeni) askerî rütbesini aldı. II. İhsan Han, daha sonra bir hatadan dolayı ceza olarak Ulan alayından ihraç edilse de, süvari orduda binbaşı olarak askerlik hizmetine devam etti.

Aynı yılın 12 Ekimi'nde Nikolaevsky Genelkurmay Akademisi'nde eğitime başladı.⁵²

O zaman, Çarlık Rusya, Orta Asya işgalini hızlandırmak, Orta Asya Türklerinin, özellikle Türkmenlerin direnişini kırmak için en yetenekli askerleri bu bölgeye sevk etmeye çalışıyordu. Çarlık Rusyası'na ciddi şekilde direnen Türkmen'lerin direnci sadece cesur Kafkas savaşçıları tarafından kırılabilirdi. Bazı araştırmacılar, II. İhsan Han'ın, 1880'de, General M. Skobelev'in Akhal-Teke ili seferine gönüllü olarak gönderildiğini yazsa da, bu ikna edici görünmüyor. Bu zamana kadar, II. İhsan Han'ın Çarlık Rusyanın ordu komutanlığından zaten birçok yüksek askerî rütbe ve nişan aldığı biliniyor. Mesela, 3 Temmuz 1878'de, 3. derece (bir kurdele ve kılıç ile) Aziz Stanislav Nişanı, 9 Temmuz 1878'de, "Cesaret İçin" yazısıyla 4. derece Aziz Anna Nişanı, 11 Haziran 1879'da "Romanya Demir Haçı" ile ödüllendirilirken II. İhsan Han 24 yaşındaydı.⁵³ Onun Orta Asya'ya gönderilmesinin ana nedeni, Apşeron Alayı'nın bazı taburlarında çok yetenekli bir komutanın bulunmamasıydı. Bu nedenle II. İhsan Han, 28 Kasım 1881'de Apşeron alayının 3. ve 4. taburlarının komutanlığına atandı. Göktepe çevresindeki savaşlarda kardeşi Cafergulu Han ile beraber savaştı.

Türkmenistan'ın en eski Oğuz soylarının birleştiği Tekinler, Rus ordusuna karşı cesurca savaşıyor ve teslim olmak istemiyorlardı. En kanlı savaş, 12 Ocak 1881'de gerçekleşti.⁵⁴ Saldırı sırasında kale duvarından düşen bir taş, II. İhsan Han'ı ağır yaraladı. II. İhsan Han'ın komuta ettiği taburlar Krasnovodsk'a iade edildiğinde, Tekin Han'ın yetim ve kimsesiz 2 yaşındaki oğlunu evlat edinip Dağıstan'a ve oradan ata yurdu Nahçıvan'a götürdü. Prof. Dr. İsmayil Hacıyev ve Elnur Kalbizade daha sonra bu çocuğun Azerbaycan tarihinde oynadığı rol hakkında şöyle yazmışlardır:

“... Gelecekte Azerbaycan tarihinde özel bir rol oynayacak olan Muhammed Han Tekinski, Cafergulu Han, Rahîm Han ve Hüseyin Han

⁵² Musa Quliyev, “Polkovnik II Ehsan xan Naxçıvanski – Kəngərli”, <http://serqqapisi.az/index.php/humanitar/elm-v-t-hsil/2920-polkovnik-ii-İhsan-khan-nakhdzh-vanski-kaenzhaerli> , 07.12.2013.

⁵³ Musa Rəhimovlu, “Zəfər və Fəciə”, “525-ci” qəzet, 01.12.2011, s.7.

⁵⁴ Musa Quliyev, “Polkovnik II Ehsan xan Naxçıvanski – Kəngərli”, <http://serqqapisi.az/index.php/humanitar/elm-v-t-hsil/2920-polkovnik-ii-İhsan-khan-nakhdzh-vanski-kaenzhaerli> , 07.12.2013.

Nahçıvanlı'larla beraber büyüdü. ...Parlamentonun (AHC parlamentosu – İ.N.) kurulmasından sonra görevlendirilen Azərbaycan'ın ilk ulusal hökümetinde ilk kez kısa süre için Dışişleri Bakanı vekilliğine atandı. Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi belgesine göre, Muhammed Han Tekinski aynı zamanda Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosu milletvekili olarak belirtiliyor. ...Ocak 1919'da, muhtemelen olağanüstü cesareti, azmi ve yüksek analitik becerileri nedeniyle Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'nin büyükelçisi olarak Ermenistan'a gönderildi ve o yılın Ekim ayına kadar bu pozisyonda onurla görevini yerine getirdi"..⁵⁵

Araştırmalardan, II. İhsan Han'ın Gürcistan'daki Mengrel alayında askerlik hizmetine 1884-1887'de devam ettiği ve 1884'te yarbay rütbesine layık görüldüğü açıktır. 1887'de beyin sarsıntısı sendromu nedeniyle ordudan ihraç edilen II. İhsan Han, albaydı.

II. Kelbali Han'ın bir başka oğlu Rahîm Han Nahçıvanlı da bir askerdı. İlk eğitimini Tiflis Real Okulu'nda aldı ve 1877'de, 18. Pereyslav Alayı'na alındı. Rus-Osmanlı Savaşı'na katıldığı için, 1877'de unter-subay rütbesine terfi etti ve 4. derece Aziz George Nişanı'nı aldı.⁵⁶ 1879'dan 1880'e kadar Tiflis Piyade Junker Okulu'nda, 1880'den 1881'e Tiflis'te Kafkas Askerî Eğitim Bölüğü Okulunda askerî kurslara katıldı ve 1882'de kornet (asteğmen) olarak görev yaptığı alaya geri döndü. 1883 yılında, ordudan rezerve bırakılan Rahîm Han, 31 yıl sonra, 1915'te, kendi isteği üzerine, 2. Dağıstan süvari alayına kornet rütbesinde hizmet etmek üzere askere çağrıldı. Sovyet döneminde ata yurdu Nahçıvan'dan sürüldü.

Doğal olarak, Kengerli-Nahçıvanlı soyunun en ünlü ve en üst düzey askerî bireyi Süvari Generali Korgeneral, Çarlık Rusya'nın son imparatorunun yardımcısı (adyutant) Hüseyin Han Nahçıvanlı idi. Hüseyin Han, İmparatorluk Ordusu'nda yardımcı korgeneral rütbesine sahip ilk ve tek Müslüman olmuştur. Askerî kariyeri boyunca Çarlık Rusya'dan 15, çeşitli yabancı ülkelerden 9 devlet ödülü, nişan ve madalya aldı.

⁵⁵ İsmayıl Hacıyev, Elnur Kəlbizadə, **Naxçıvanlı diplomatlar**, s. 12-13.

⁵⁶ Musa Quliyev, "Bir Daha Rəhim Xan Naxçıvanski və Onun Varisləri Haqqında", **Şərq qapısı**, 06.10.2007, № 192, s. 5.

Huseyin Han, 1863 yılında Nahçıvan'da II. Kelbali Han'ın ailesinde doğdu ve on yaşına kadar burada yaşadı. İlk olarak Nahçıvan'da okudu ve 1873'ten itibaren St.Petersburg'daki Paj Korpusu'nda eğitimine devam etti. Araştırmacı Musa Guliyev, aynı yılın 9 Aralık tarihinde, Huseyin Han'ın, Rus Çarı'nın sarayındaki Paj Korpusu'na kaydolduğunu, 1877'de Paj Korpusu'nun inter-pajı rütbesine, 1883'te kamer-pajı rütbesine yükseldiğini yazıyor.⁵⁷

Okuldan mezun olduktan sonra, Hüseyin Han 1883'te saray muhafızlarının süvari alayına kornet (asteğmen) olarak atandı ve 1884'te podporuçik (teğmen) rütbesine terfi etti. 1885-1886'da, 43. Dragun (Ejderha) Tver Alayı'nda kardeşi Cafergulu Han Nahçıvanlı ile birlikte görev yaptı. 1887'de poruçik (üsteğmen) rütbesini alan Hüseyin Han, alay mahkemesine icra memuru olarak atandı ve 26 Temmuz 1893'te alayın eğitim ekibi başkanının yardımcısı olarak çalışmaya başladı. Çarlık ordusunda hızla parlayan Hüseyin Han Nahçıvanlı, 1894'te yüzbaşı olarak atandı. 1896'dan itibaren Hüseyin Han 3. filo alayının komutanıydı.

1900 ve 1902 yıllarında İran hükümdarı Muzaffer el-Din Şah Kacar'ın⁵⁸ Rusya'ya ziyareti sırasında Hüseyin Han, Saray süvari alayının görevlisi olarak İran Şahına eşlik etti ve onun muhafazasını temin etti. 1904 yılına kadar çeşitli görevlere atanan Hüseyin Han Nahçıvanlı, aynı yıl 1 Mart'ta Kafkasya Askerî Bölgesi Komutanlığı'na gönderildi ve Mahaçkale'deki Müslüman savaşçılardan oluşan İkinci Dağıstan Süvari Alayı'nı kurmaya başladı. Rus-Japon Savaşı'nın başlamasıyla, Hüseyin Han Nahçıvanlı'nın komutasındaki İkinci Dağıstan Süvari Alayı savaşa katıldı.⁵⁹ Rus-Japon Savaşı'na katıldığı için Hüseyin Han, Aziz Anna (kılıçlarla) Nişanı, Aziz Vladimir (kılıç ve kurdeleler ile) Nişanı, Aziz Stanislav (kılıçlarla) Nişanı, dördüncü derece Aziz George Nişanı ile ödüllendirildi ve "Cesareti İçin"

⁵⁷ Musa Quliyev, "Kəngərli Sülaləsinin Dördüncü Generalı – Hüseyn xan Naxçıvanski", <http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siyasi/10458-kaenzhaerli-sulalaesinin-doerdundzu-zheneral-Huseyin-khan-nakhch-vanski> , 28.07.2016

⁵⁸ 1896-1907 yılları arasında İran şahı olarak hüküm sürdü. Mayıs 1896'da tahta geçtiğinde ekonomik sorunlarla baş ede bilmek için Rusya'dan borç alma yoluna gitmesi, aldığı borçları 1900 - 1905 arasında yaptığı üç Avrupa gezisinde harcaması ve Rusya'nın İran'daki nüfuzunu giderek arttırması yönetimine karşı güçlü bir muhalefetin doğmasına yol açtı. 1906'da başlayan karışıklıkların çok geçmeden bütün ülkeye yayılması üzerine Ekim 1906'da anayasal monarşi yönetimine geçmek zorunda kaldı. 1907'de vefatı üzerine Muhammed Ali Şah Kacar göreve başladı.

⁵⁹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 24.

yazılı altın bir silahla silahlandırıldı. Aynı yılın Temmuz-Ağustos savaşlarındaki cesareti nedeniyle, 7 Eylül 1905'te İkinci Derece Nişan'la ödüllendirildi.

Rus-Japon Savaşı'nda çarlık ordusunun yenilmesine rağmen, Hüseyin Han Nakhçivanski, 1906'da kahramanlık ve mükemmel komuta becerilerine sahip olduğu için 44. Nijegorod Dragun (Ejderha) Alayı Komutanlığı'na atandı.

Nisan 1906'da Hüseyin Han, Çarlık Rusya'nın başkenti St.Petersburg'a yapılan bir iş gezisinde imperatora Kafkas Süvari Tugayı'nın askerî heyetini sundu. Bu toplantıda Rus Çarı, Han Nahçıvanlı'yı yardımcısı olarak atadı.⁶⁰ Aynı yılın Temmuz ayında saray muhafızlarının süvari alayı komutanlığına atanan Hüseyin Han Nahçıvanlı'ya, bir yıl sonra tuğgeneral (general-mayor) askerî rütbesi verildi. 1907-1914'te çeşitli yüksek askerî görevlerde bulunan ve Çarlık Rusya'nın en yüksek madalya ve nişanlarını alan Hüseyin Han, 1914'te tümgeneral rütbesine terfi etti. Birinci Dünya Savaşı'nda, önce İkinci Süvari Tümeni komutanı olarak görev yapan ve daha sonra bu askerî birliğin tümen komutanı olarak görev yapan Hüseyin Han, Doğu Prusya Cephesi'nde büyük zaferler kazandı.

Araştırmacı Musa Guliyev'e göre, Haziran 1915'te Rus İmparatoru II. Nikola'ya başasistan olarak atanan tümgeneral Nahçıvanlı, Çarlık Rusya ordusunu, Erzurum ve Sarıkamış yönündeki Osmanlı birliklerine karşı verilen savaşlarda yüksek askerî stratejik yetenekleriyle yenilgiden kurtardı.⁶¹ Ancak, Sarıkamış Meydan Savaşı'nın 1914 sonları ve Ocak 1915'te gerçekleştiği göz önüne alınırsa araştırmacının bu iddiası doğrulanmamıştır. Çünkü Şubat 1915'te Doğu Galiçya'dan St. Petersburg'a giderken Hüseyin Han Nahçıvanlı trende ciddi bir kaza geçirmiş ve bir beyin sarsıntısı yaşamıştır.

Rus araştırmacı Profesör Rudolf Ivanov'un araştırmalarında ve Hüseyin Han Nahçıvanlı'nın hayatının anlatıldığı kapsamlı araştırmasında sunulan arşiv belgelerinde, Hüseyin Han'ın sadece Ekim 1915'te Kafkasya ordusu baş komutanının emrine gönderildiği hakkında bilgiler vardır.⁶²

⁶⁰ Газета «Кавказ», 11.04.1906, № 82, s.1

⁶¹ Musa Quliyev, “Kəngərli Sülaləsinin Dördüncü Generalı – Hüseyn xan Naxçıvanski”, <http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siayi/10458-kaenzhaerli-sulalaesinin-doerdunduzhenal-Huseyin-khan-nakhch-vanski> , 28.07.2016

⁶² Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 119.

23 Ocak 1916'da, Hüseyin Han Nahçıvanlıya tam süvari generali -korgeneral rütbesi verildi ve 9 Nisan 1916'da Muhafız Süvari Kolordusu komutanlığına atandı. 1917'de Hüseyin Han Nahçıvanlı ilk olarak Kiev ordu karargahında ve aynı yılın 23 Haziranı'nda yedek asker olarak Petrograd (şimdi St. Petersburg) askerî bölgesinde ordu listesine kaydedildi.

Son araştırmaya göre, Çarlık Rusya ve Romanov hanedanının yıkılmasının sonuna kadar Rus imparatoruna sadık kalan Hüseyin Han Nahçıvanlı, 1919 Ocak ayında Petrograd'da Bolşevik'ler tarafından kurşuna dizilerek infaz edildi.

Buradan itibaren, şimdiye kadar bahsedilen Kengerli-Nahçıvanlı soyunun tüm askerleri ve generalleri, bu çalışmanın ana araştırma konusu olan Cemşit Han Nahçıvanlı'nın birinci dereceden akrabalarıydı. Örneğin, korgeneral Hüseyin Han Nahçıvanlı onun öz amcasıydı. Kengerli-Nahçıvanlı soyunun beşinci generali III. Kelbali Han ise Cemşit Han Nahçıvanlı'nın kardeşi idi.

III. Kelbali Han Nahçıvanlı, 20 Ekim 1891'de doğdu. İlköğrenimini ata yurdu Nahçıvan'da Rusça aldı. Nahçıvanlılar soyunun birçok üyesi gibi, daha sonra eğitimine Tiflis'teki (günümüzdeki Gürcistan'ın başkenti olan Tbilisi'nin eski adı – İ.N.) Kadet Korpusu'nda devam eden III. Kelbali Han, 1909'da bu harp okulundan mezun oldu. O yıldan itibaren KHO Nikolaevsky Filosu'na öğrenci-yunker olarak eğitimine devam etmek için kabul edildi. 1911'de, kornet rütbesinde, Rusya imparatorunun saray muhafızına askerlik hizmetine, cesareti ve Nahçıvanlıların soyundan gelenlerin Çarlık Rusyası'na olan bağlılıklarını kanıtlamış olması nedeniyle gönderildi. Saray muhafızı gibi hizmet etmenin, o zamanlar birçok asil Rus aileleri tarafından hayal edilen onurlu bir pozisyon olarak kabul edildiğine dikkat edilmelidir.

Sonraki dönemlerde III. Kelbali Han, Ulan Alayı'nda Polonya'daki Beşinci Filonun astsubayı olarak görev yaptı. Birinci Dünya Savaşı'na katılan III. Kelbali Han, 1915'te ve 1916'da ştabs-rotmistr (asteğmen) askerî rütbesi aldı. Savaş sırasında ayrıca Üçüncü (kılıç ve kurdele ile) ve İkinci Derece (kılıç ile) Aziz Stanislav Nişanı, Dördüncü ("Cesaret için" yazıtıyla) ve üçüncü derece (kılıç ve kurdele ile) Aziz

Anna Nişanı ile ödüllendirildi.⁶³ Avusturyalı birliklere karşı savaşlarda kahramanlığı nedeniyle, 1915'te Aziz George Altın Silahı'nın sahibi olan bir süvari ilan edildi.

Çarlık Rusya'nın yıkılmasından sonra Kafkasya'daki kargaşa, Revan (Erivan) ve Nahçıvan bölgelerindeki Ermeni çetelerinin Müslüman-Türk nüfusuna karşı işlediği kanlı katliamlar için koşullar yarattı. Bu katliamları önlemek ve ata yurdu Nahçıvan'ı korumak için III. Kelbali Han vatanına döndü. Osmanlı paşası Mehmet Vahib Paşa'nın liderliğindeki Türk birlikleri ile birlikte Nahçıvan'da oluşturulan gönüllü gruplarla Ermeni haydutlara karşı savaştı.

Osmanlı ordusunun Nahçıvan topraklarından çekilmesinden sonra Aras Türk Cumhuriyeti ilan edildi. Yeni kurulan devletin silahlı kuvvetlerine, III. Kelbali Han komutan oldu. 1919'da ilk olarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Harbiye Nezareti tarafından albay rütbesi verildi.

Türk birliklerinin Nahçıvan'a gelmesinden sonra, III. Kelbali Han'ın kahramanlığı ve vatanseverliği birliği kendine hayran bırakmış; Osmanlı Devleti'nin en üst nişanı olan Mecidiye Nişanı'na layık görülmeüş ve ödüllendirilmişti. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Harbiye Nezareti, Taşnak'lar ile yapılan savaşlarda da cesaretinden dolayı AHC'nin bir karamamesiyle, onu tuğgeneral rütbesine yükseltti.⁶⁴ Nahçıvan'ın Rus-Sovyet askerleri tarafından Temmuz 1920'de işgal edilmesi sonrasında, III. Kelbali Han, babası Cafergulu Han ve amcası Rahîm Han Nahçıvanlı tutuklandı ve Karabağ'a - Şuşa'ya sürüldü. İsimleri zikredilen üç han İran'a göç etti.⁶⁵ Reza Şah Pehlevi ordusunda askerlik hizmeti ile tanınan III. Kelbali Han, İran ordusunda yetenekli bir serasker olarak ün kazanmıştır. 1928'de İran'ın Karadağ bölgesindeki şaha karşı isyanları bastırdı. Aynı yıl Erdebil'deki askerî birliklerin komutanlığına atandı. 1934'teki bilgilere göre, Reza Şah'ın emriyle savaşlardan birinde arkasından açılan bir ateşle vuruldu ve öldürüldü.

Buradan itibaren, Azerbaycan tarihinde, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın ait olduğu Kengerli-Nahçıvanlı soyunun yeri ve rolünün incelenmesi, dedelerinin savaş ruhunun Cemşit Han'ın cesur bir asker ve general olarak gelişiminde önemli bir rol oynadığı

⁶³ Musa Quliyev, "Azərbaycanın Hərb və Qəhrəmanlıq Tarixində III Kəlbəli Xan Naxçıvanski İmzası", **525-ci qəzet**, 16 iyul 2011, s.28.

⁶⁴ Musa Quliyev, "General-mayor III Kəlbəli xan Cəfərqulu xan oğlu Naxçıvanski", **Şərq qapısı**, 02.11.2007, № 210, s 4.

⁶⁵ Aydın Hacıyev, **Qars və Araz Türk Respublikasının Tarixindən**, Bakı, 1994, s 114-115

sonucuna varmak pek tabi mümkündür. Orta Çağ'da, Doğu ülkelerinde askerî cesaretleri ile ünlü olan Oğuz-Kengerlilerin torunları olan Nahçıvanlılar, yalnızca dedelerinin askerî geleneklerini sürdürmekle kalmayıp Azerbaycan'ın, tüm Kafkasya'nın ve hatta Türk-Müslüman dünyasının Rus İmparatorluğu'ndaki en ünlü askerleri olarak tarihe geçmişlerdir. Birçoğunun asker oldukları Çarlık Rusya ordusunda, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmaya ya da Orta Asya'nın Türk bölgelerini ele geçirmeye zorlandığı doğrudur. Ancak her durumda Türk kimliklerini ve İslami inançlarını kaybetmediler. Cemşit Han Nahçıvanlı da böyle bir soyun, ailenin evladı olarak büyümüş, Kengerliler'in askerî geleneklerini kişisel faaliyetleri ile canlandırıp yaşatmıştır.

1.2. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Hayatının İlk Yılları

Cemşit Han Nahçıvanlı, 1895 yılında Azerbaycan'ın Nahçıvan şehrinde doğdu. Kuzey Azerbaycan'ın Çarlık Rusyası tarafından işgali üzerinden yaklaşık 67 sene geçmişti. Nahçıvan Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun güneyinde - Kacarlar'ın yönettiği İran'la sınırda yerleşen bir şehirdi. Bazı araştırmalar, Cemşit Han'ın doğum yerini Tiflis olarak tanımlanmıştır. Bu yanlış bilgi, özellikle son yıllarda basında yer alan bazı makalelere de yansımıştır. Azerbaycan tarihçisi Musa Guliyev, Rusya Devlet Askerî-Tarih Arşivi'nde saklanan Cemşit Han Nahçıvanlı ile ilgili belgelerin, onun 9 Ağustos 1895'te Nahçıvan'da doğduğunu kesin olarak doğruladığını yazıyor.⁶⁶

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın doğum günü bazı araştırmacılar tarafından 9 Ağustos, bazı diğer araştırmacılar tarafından 10 Ağustos olarak gösterilmektedir. Azerbaycan'ın ünlü askerî tarih yazarlarından Şemistan Nezirli, doğum tarihini "15 Ağustos 1895" olarak bile belirtti.⁶⁷ Her halükarda, o zamanki doğum kaydı konusunda bir sistem olmadığı için, bu yöndeki anlaşmazlıklara bilimsel ve metodolojik bir bakış açısıyla cevap vermenin zorluğuna dikkat çekmek gerekir.

Cafergulu Han Nahçıvanlı'nın yeni doğan oğlunu Cemşit Han olarak adlandırması çok ilginçtir. Romantizm ve sanatsal düşüncelere dayanarak Rusya'lı

⁶⁶ Musa Guliyev, "Sərkərdə", *Xalq*, 08.08.2015, s. 4.

⁶⁷ Şemistan Nəzirli, *1920-ci ildə Qarabağ döyüşləri*, Bakı, 2009, 480 s., s. 217.

yazar Rudolf Ivanov, onun isminin Fars şairi Hâkim Ebul-Kasım Firdevsi Tusi'nin "Şahname" manzum destanında adı geçen Fars hükümdarı Cemşit'ten alındığını yazar.⁶⁸ Kengerli-Nahçıvanlı soyağacındaki isimlere dikkat edersek, burada başka bir Cemşit ismine rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, araştırmacı Rudolf Ivanov'un görüşlerini doğru olarak kabul etmek güçtür. O tarihlerde, tüm Doğu ülkelerinde olduğu gibi, Firdevsi'nin "Şahname" manzum destanının Azerbaycan'da popüler olduğu ve bazı durumlarda okullarda bir ders kitabı olarak öğretildiği doğrudur. Bununla birlikte, Türk-Kengerli soyuna ait bir ailede, bir han evladı olarak doğmuş bir kişiyi bu şekilde çağırmak düşündürücüdür. Bu konuda yapılan bazı araştırmalar, bu ismin Kengerli kabilelerinden birinin adıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Unutulmamalıdır ki, 19. yüzyıl Rus yazarı V.Grigoriev, Kengerli kabilesinin kabileleri ve grupları sırasında Cemşitli diye bir soy şubesinin ismini hatırlatmıştır.⁶⁹ Diğer Rus yazar İ. Şopen'in çalışmalarında Cemşitliler Kengerli'lerin bir kolu (şubesi) olarak gösteriliyor.⁷⁰ Musa Guliyev, V.Grigoryev'in söz konusu çalışmasına⁷¹, Elnur Kalbizade, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi belgelerine atıfta bulunarak⁷² Kengerli kabilelerinden birinin isminin Cemşitli olduğunun altını çizmişler.

Açıklığa kavuşturulması gereken bir başka konu ise generalin isminin ve soyisminin nasıl yazılacağı hususudur. Soyu ve ait olduğu aile göz önüne alındığında ona, Cemşit Han Cafergulu Han oğlu Kengerli-Nahçıvanlı denmelidir.. Aslında, Cemşit Han'ın kendisi, hayatının sonuna kadar asil bir han soyundan geldiğini asla inkâr etmemiştir. Ancak, askerî faaliyetinin büyük bir döneminin, hanların ve soyluların ve genellikle asil ailelerin düşman ilan edildiği Sovyet yönetimi yıllarına denk geldiği dikkate alınırsa, belgelerde farklı isimlerle karşılaşılabilir. Çalıştığı Tiflis Harbiye Lisesi'nin (*Tiflis Kadet Korpusu*) belgelerinde ismi ve soyismi

⁶⁸ Рудольф Иванов, *Именем Союза Советских...*, с. 151

⁶⁹ Васили Никифорович Григорьев, *Статистическое Описание Нахичеванской провинции*, Санкт-Петербург, Типографий Департамента Внешней Торговли, 1833, 263 с., с. 30.

⁷⁰ Иван Шопен, *Исторический Памятник Состояния Армянской Области в Эпоху Её Присоединения к Российской Империи*, СПб., 1852, с. 537-538.

⁷¹ Musa Quliyev, *Naхçıvan Xanlığının Qafqazda Hərbi-Siyasi Mövqeyi və Əlaqələri*, Naхçıvan, Əcəmi, 2013, 184 s., s. 30.

⁷² Elnur Kəlbizadə, *Naхçıvanın Tarixi-Coğrafiyası (XII-XVIII əsrin I yarısı)*, Naхçıvan, Əcəmi, 2016. 200 s., s. 156-157.

Cemşit-Han Nahçıvanlı olarak geçmektedir.⁷³ Dikkat edilirse, Lise Müdürü Korgeneral Tomkeyev'in, 10 Haziran 1914'te Cemşit Han'ın babası Cafergulu Han Nahçıvanlı'ya mektubunda onun ismini ve soyisini "Oğlunuz Cemşit Nahçıvanlı" olarak yazdığı görülür. Cevap mektubundaysa, Cafergulu Han evladının ismini ve soyisini "Cemşit Han Nahçıvanlı" olarak zikretmiştir.⁷⁴

Gayriresmi olarak çarlık Rusya'da "Vahşi Tümen" adlandırılan Kafkasya Tatarlarından (Azerbaycanlılar) oluşan askerî birliğe ait 1915 tarihli bir doküman'da, birliğin genç askerî "Cemşit Cafer oğlu Han-Nahçıvanlı" olarak nitelendirilmiştir.⁷⁵ AHC'nin tüm resmi belgelerinde, bu kahraman askerî'nin adı "Cümşüt Han Nahçıvanlı" olarak yazılmıştır. Örneğin, Harbiye Nazırı, General Samed Bey Mehmandarov'un 24 Mart 1920 tarihli 163 sayılı kararında şöyle yazıyor:

"1. Tatar Süvari Alayı'ndan yarbay Cümşüt-Han Nahçıvanlı 2. Karabağ Süvari Alayı Komutanı olarak atansın".⁷⁶

AHC'nin 28 Nisan 1920'de yıkılması, Bolşevik'lerin Bakü'de iktidarı ele geçirmesi ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan etmesi sonrasında Bolşevik'lerin yanında yer alan Cemşit Han'ın ismi, resmi belgelerde "Cümşüt Nahçıvanlı" ve "Cemşit Nahçıvanlı" olarak yazılmaya başlandı. Azerbaycan SSC Harbiye ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Cengiz Yıldırım'ın 3 Haziran 1920 tarihli emrinde "2. Süvari Karabağ Alayı Komutanı Cümşüt Nahçıvanlı" yazıldığı görülür. 1 Haziran 1920'de tutuklanması sırasında düzenlenen tutuklama emrinde, soyismi "Nahçıvanlı", kendisinin ve babasının ismi "Cemşit Cafer Oğlu" şeklindedir.⁷⁷ 1938'deki tutuklama ve kurşuna dizilme kararı belgelerinde kahraman general babasının ismi ve soyismi "Cemşit Cafer oğlu Nahçıvanlı" olarak belirtiliyor.

Onunla ilgili makalelerin çoğu Sovyet döneminde yazıldığından, adı gazetelerde ve dergilerde Cemşit Han Cafergulu Han oğlu Nahçıvanlı olarak değil, resmi ideoloji ve zamanın gereksinimlerine göre Cemşit Nahçıvanlı olarak

⁷³ "Свидательство", RDATA, f. 1001, l. 1, d. 641, v. 25-27.

⁷⁴ RDATA, f. 1001, l. 1, d. 641, v. 25-27.

⁷⁵ RDATA, f. 400, l. 9, d. 35866, v. 297.

⁷⁶ "Әмр № 163", ACDA, f. 2894, l. 1, d. 39, v. 136.

⁷⁷ "Әмр № 163", ACDA, f. 2894, l. 1, d. 39, v. 207.

belirtlmifltir. Yalnızca, tarihçi Ali Aliyev, "Şark Kapısı" ("Doğu Kalesi") gazetesinde yayınlanan "Serasker Cemşit" makalesinde generalin babasının ismini "Cafergulu Han" olarak yazmıştır.⁷⁸ 1977'de 'Komünist' gazetesinde yayınlanan bir makalede Ermeni yazar Hayro Sarkisov'un generalin ismini "Cemşit Nahçıvanlı" olarak yazıldığı görölür. 1981 yılında yayınlanan makalesinde, tarihçi Tofiq Babayev zamanın gereklerine uygun olarak "Han" unvanından bahsetmemiş ve onu "Cemşit Cafergulu oğlu Nahçıvanlı" olarak zikretmiştir.⁷⁹ Adil Caferov'un 1981 yılında 'Sovyet Nahçıvan'ı gazetesinde yayınlanan makalesinde de generalden Cemşit Nahçıvanlı olarak bahsedilmektedir.⁸⁰ 1988 yılında Rusya'da basılan 'Nedelya' (Hafta) gazetesinde yayınlanan bir makalede Grigori Axelrod onu "Cemşit Nahçıvanlı", babasını "Cafergulu Han" olarak tanıtmıştır.⁸¹

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1991'de bağımsızlığının ilanından sonraki dönemde, tanınmış generalin "Han" unvanı da beraat etmiştir. Tarihçi Musa Guliyev, 2007'de "Şark Kapısı" ("Doğu kalesi") gazetesinde⁸² ve 2015'te Halk Gazetesi'nde⁸³ yer alan yazılarında ondan "Cemşit Han Nahçıvanlı" olarak bahsetmiştir. Azerbaycan askerî tarihinin önde gelen araştırmacısı, Yarbay Şemistan Nezirli 2003'te Halk Gazetesi'nde⁸⁴, 2015 yılında "Azerbaycan" gazetesinde⁸⁵ yayınlanan makalelerinde ve Zaleh Novruzov'un 2015 yılında "Şark'ın Seheri" ("Doğunun sabahı") gazetesinde yayınlanan "Askerî Tarihimizin Unutulmaz Şahsiyeti" adlı makalesinde general Cemşit Han Nahçıvanlı olarak zikredildi.⁸⁶ Cemşit Han'ın hayatı ve faaliyetleri ile ilgili en büyük eserin yazarı olan Rusyalı araştırmacı Rudolf Ivanov generalin yaşadığı her döneme göre ismini belgelerdeki gibi zikretmeyi tercih etmiştir.⁸⁷

⁷⁸ Əli Əliyev, "Sərkərdə Cəmsid", **Şərq qapısı**, 9.08.1975, № 185, s. 4.

⁷⁹ Tofiq Babayev, **İstedadlı Sovet Sərkərdəsi**, Bakı, 27.10. 1981, №249, s 3.

⁸⁰ Adil Cəfərov, "Cəmsid Naxçıvanski", **Sovet Naxçıvanı**, 16.10.1981, № 245, s 2.

⁸¹ Qriqori Akselrod, "Xan Nəsilli Briqada Komandiri", **Ədəbiyyat və incəsənət**, 20.05.1988. № 21, s 2.

⁸² Musa Quliyev, "Bir Daha Cəfərqulu Xan və Onun Hərbçi Varisləri Haqqında", **Şərq qapısı**, 21.08.2007, № 158., s. 7.

⁸³ Musa Quliyev, "Sərkərdə", **Xalq**, 08.08.2015, № 169, s 4.

⁸⁴ Şəmistan Nəzirli, "Sonuncu Kəngərli Generalı Cəmsid Xan Naxçıvanski", **Xalq**, 15.04.2003, № 83, s 3.

⁸⁵ Şəmistan Nəzirli, "General Cəmsid Xan Naxçıvanski", **Azərbaycan**, 26.08.2015, № 184, s. 11;

Şəmistan Nəzirli, "General Cəmsid Xan Naxçıvanski", **Azərbaycan**, 27.08.2015, № 185, s. 7

⁸⁶ Zaleh Novruzov, "Hərb Tariximizin Unudulmaz Siması", **Şərqin səhəri**, 07.08.2015, № 29, s 7.

⁸⁷ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 5.

Böylece, ünlü generalin adının farklı dönemlerdeki resmi belgeler ve araştırma çalışmaları temelinde analizi sonucunda, modern araştırmacıların çalışmalarında isminin "Cemşit Han Nahçıvanlı" olarak belirtmesinin gerektiği kanaatine varmak mümkündür.

Başka bir nokta ise generalle ilgili bazı yazı ve makalelerde "Şamo Nahçıvanlı" veya "Şamil Nahçıvanlı" adıyla karşılaşılmış olmasıdır. Yukarıda adı geçen Ermeni yazar Hayro Sarkisov, 1974'te 'Komünist' gazetesinde basılan makalesini "Bizim Şamo" olarak adlandırmıştır. Makale'den, Moskova'daki İşçiler ve Köylüler'in Kızıl Ordusu'nun Askerî Akademisi'nde Cemşit Han Nahçıvanlı ile aynı sınıfta yüksek askerî öğrenim gören Tataristan Tüfek Bölümü komutanı Yakup Canişev'in general hakkında konuşurken "Şamo" ifadesini kullandığı açıktır. Canişev makalenin yazarıyla röportajında şunları söylemektedir:

"Birinci Dünya Savaşı sırasında Nahçıvanlı soyadını ilk kez duydum. Korgeneral Hüseyin Han Nahçıvanlı'nın komutası altında, muhafız birliklerimiz ve özel Kafkas süvari birlikleri Avusturya'daki ünlü Brusilov yürüyüşüne katıldı. Daha sonra bizim Şamo'nun amcasından daha yetenekli ve zeki olduğu anlaşıldı. İlk kez 1920'de Doğu halklarının ilk kongresinde Cemşit Nahçıvanlı ile tanıştım ...".⁸⁸

Farhad Nagdaliyev, 2006'da Moskova'da yayınlanan "Rus İmparatorluğu'ndaki Nahçıvan Hanları" isimli kitabının çeşitli yerlerinde Cemşit Han için "Şamil" ve "Şamo" isimlerini kullanmıştır. Örneğin, 277. sayfada şöyle yazmaktadır:

"Mayıs 1915'in trajik günlerinde, Rus ordusu süvarilerinin düşmanın Polonya ve Galiçya'dan askerlerini çekmesi temin etmeli olduğu ilk savaşlarda Şamo (Cemşit'i yakın arkadaş ve akrabaları "Şamil" veya "Şamo" olarak adlandırmıştı), bir kahraman olduğunu kanıtladı.".⁸⁹

⁸⁸ Hayro Sarkisov, "Bizim Şamo. Diviziya komandiri C.C.Naxçıvanski Haqqında Yeni Materiallar", **Kommunist**, 06.01.1977, № 4, s 4.

⁸⁹ Фархад Нагдалиев, **Ханы Нахичеванские в Российской Империи**, Москва, Новый Аргумент, 2006, 432 с., с. 277.

Musa Guliyev'in "Bir kez daha Cafergulu Han ve Askerî Halefleri Hakkında" adlı yazısında, Şamo'nun aslında "Şamil" adının kısaltılmış bir formu olduğu ortaya çıkıyor. Tarihçi şöyle yazar:

*“Cafergulu Han'ın üçüncü oğlu Cemşit (Şamil) Handır. 9 Ağustos 1895'de Nahçıvan şəhərində doğdu”.*⁹⁰

Şemistan Nazirli "Azerbaycan'ın Gülleye Dizilen Generalleri" adlı kitabında General Akim Abbasov'un Cemşit Han Nahçıvanlı hakkındaki anılarına yer vermiştir. General A.Abbasov'un anılarında Şamo'nun Cemşit Nahçıvanlı'nın bir savaş takma adı olduğunu söylemesi ilgi çekicidir.⁹¹

Sadece Rus gazeteci ve araştırmacı Rudolf Ivanov "Cemşit" isminin nasıl "Şamil"e dönüştüğü ile ilgili bir versiyon ortaya atmıştır. Yazar Cemşit'in ismi yerine, ailesinin ona kısaca "Camo" ismi verdiğine dikkat çeker. Daha sonra, Rus dilinin dilbilgisine uyum sağlamak ve daha cazip hale getirmek için "Camo"nun, "Şamo" olarak değiştirildiğini yazar.⁹² Şamil / Şamo ismi gerçekten Cemşit / Camo isminden mi geliyor? Bu mümkün olsa da, tamamen makul değildir. Nahçıvan şecere temsilcilerinin çoğu hakkında bilgi sahibi olmak, bu soyda ilginç bir şekilde, iki isim geleneği olduğunu anlamayı sağlar. Mesela, Cemşit Han'ın kız kardeşi kimi yerde "Nazila Beyim" kimi yerde "Nazlı Hanum" olarak geçmektedir.

Şecere araştırmaları Cemşit Nahçıvanlı'nın tuğgeneral II. Kelbali Han'ın torunu olduğunu gösteriyor. O, Cafergulu Han Nahçıvanlı ve Fahrentac Hanum Abbasgulu Han kızının izdivacından doğmuştur.

Babası Cafergulu Han Nahçıvanlı, 5 Şubat 1859'da Nahçıvan şəhərində doğmuştur. İlk öğrenimini Nahçıvan'da aldıktan sonra, Çarlık Rusya'nın başkenti St. Petersburg'ta, Asiller için Askerî Okul'dan mezun oldu ve 1876'da Saray Muhafızları Alayı'nın Ulan Taburu'nda askerî göreve (kornet derecesi) başladı. Daha sonra

⁹⁰ Musa Guliyev, “Bir Daha Cəfərqulu Xan və Onun Hərbçi Varisləri Haqqında”, **Şərq qapısı**, 21.08.2007, № 158., s. 7.

⁹¹ Назирли Шамистан. Расстрелянные генералы Азербайджана, (Elektron resurs) <http://os.x-pdf.ru/20istoriya/115745-23-shamistan-nazirli-bizim-kitab-baku-2015--shamistan-na.php> , İstifadə tarixi: 17.03.2020.

⁹² Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 26.

imparatorluğun merkezi olan St. Petersburg'daki Tver Alayı'nda bir asteğmen olarak görev yaptı.⁹³

Türkiye'de, 93. Harbi olarak bilinen 1877-1878 Savaşı'nda, Rus ordusu sıralarında, Erzurum yürüyüşlerine aktif olarak katıldı. Bilindiği üzere bu savaş, Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki en zor savaşlardan biriydi. 24 Nisan 1877'de savaş ilan edilir edilmez Rus birlikleri Bayazıt ve Ardahan'ı ele geçirdi⁹⁴ ve Osmanlı ordusunun Ahmed Muhtar Paşa'nın komutası altında direnmesine rağmen, Rus birlikleri Kars'ı ele geçirdikten sonra Erzurum'a girdiler. Bazı kaynaklara göre, savaşın başında, ordudaki Müslüman askerler, Rus ordusunda olan Ermeniler tarafından, Anadolu'daki Türk katliamlarını önlenmede özel bir rol oynadılar. 1878'de Cafergulu Han'a teğmen rütbesi verildi.

Çarlık Rusya, Orta Asya'nın bazı bölgelerini kontrol altına almak için bu cesur askerî becerilerini kullanmaya karar verdi. Cafergulu Han, ilk (1879) ve ikinci (1880-1881) Akhal-Teke askerî seferlerinde aktif ve cesur bir asker gibi büyük kahramanlıklarla öne çıkmıştır. Bu nedenle, 24 Mart 1881'de kendisine üsteğmen ve daha sonra yüzbaşı askerî rütbeleri verildi. 26 Ağustos 1879'da Cafergulu Han Aziz Stanislav Nişanı ile ödüllendirildi.⁹⁵ 17 Haziran 1881'de Cafergulu Han, olağanüstü askerlik hizmetlerinden dolayı 4. derece (bant ve kılıçla) Aziz Vladimir Nişanı ile ödüllendirildi. 1 Mart 1882'de Cafergulu Han dördüncü derece Aziz Anna Nişanı'nı, kısa süre sonra 8 Eylül 1882'de Aziz Stanislav Nişanı'nın ikinci derecesini aldı.

Savaşlardaki şiddetli yaraları orduya hizmet vermesini zorlaştırdı 30 Eylül 1885'te bir Yüzbaşı, Cafergulu Han'ın ordudan emekli edilmesi için başvuruda bulundu ve 22 Aralık 1885'te ordudan taburcu edildi. Ona ştabs-rotmistr (yüzbaşı) rütbesinden bir üst rütbe olan rotmistr rütbesinin yanında bir ömür boyu askerî üniforma giyinme izni de verildi.⁹⁶

⁹³ Musa Quliyev, "Bir Daha Cəfərqulu Xan və Onun Hərbçi Varisləri Haqqında", Şərq qapısı, 21.08.2007, № 158., s. 7.

⁹⁴ Receb Şahin, **Tarix Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, İstanbul, Kamer yayınları, 1998, 150 s., s. 176-182.

⁹⁵ A.e., c. 53

⁹⁶ Musa Quliyev, "Bir Daha Cəfərqulu Xan və Onun Hərbçi Varisləri Haqqında", Şərq qapısı, 21.08.2007, № 158., s. 7.

1899'dan itibaren, defalarca Nahçıvan belediye başkanı seçildi. Cafergulu Han'ın Revan (Erivan) valisi tarafından Nahçıvan belediye başkanı olarak atanması üzerine 24 Mayıs 1902 tarihli mektupda şöyle yazıyordu:

“Diyerek şöyle devam etti: "1882'nin şehircilik yasasının 22. maddesinin 9. ekine ve 118'inci maddesine göre, 1901'den sonraki 4 yıl için Nahçıvan belediye başkanı olarak Cafergulu Han Nahçıvanlı'yi ve yardımcısı olarak Mirza Sadık Halilov'u atadım".⁹⁷

Ünlü bir asker olmasının yanı sıra geniş bilgiye sahip olan Cafergulu Han Nahçıvanlı, Rusça ile birlikte birkaç yabancı dilde de akıcı konuşma becerilerine sahipti. Belediye başkanlığı görevini yerine getirdiği yıllarda ve sonraki dönemlerde Osmanlı Türkiyesi, Fransa, İtalya, Avusturya, Almanya ve İngiltere'yi ziyaret etti.⁹⁸ Elbette Cafergulu Han'ın bilgeliği, farklı ülkelere seyahat izlenimleri, evladı Cemşit Han Nahçıvanlı'nın eğitiminde ve büyük bir asker olarak yetişmesinde önemli role sahiptir.

Araştırmalar, Cafergulu Han Nahçıvanlı'nın, Nahçıvan'da eğitim ve kültürün gelişimindeki yerinin önemine dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi, 19. yüzyılın sonu - 20. yüzyılın başları, Kuzey Azerbaycan'da, geleneksel Müslüman okul-medrese sisteminden, yeni ve laik okul sistemine geçiş aşamasının yıllarıydı. Yeni okul sistemi, Çarlık Rusyası'nın işgali ile birlikte geldiğinden, özellikle yerel din adamları bu sisteme karşı geliyordu. Buna rağmen, 1879'da Nahçıvan'da, 1897'de Ordubad'da şehir okulları, 1896'da Nahçıvan'da Rus-Tatar okulu kuruldu.⁹⁹ Başkanlığı sırasında Cafergulu Han, okulların faaliyetlerini genişletmek ve güçlendirmek için çok çalıştı ve evladı Cemşit Han da dahil çocukların mükemmel bir ilk eğitim almasına çalıştı.

1901-1904 yıllarında, Nahçıvan belediye başkanı olan Cafergulu Han, o zamanın önde gelen aydınlarından Muhammed Tagi Sidgi tarafından Nahçıvan'da açılmış olan "Terbiye" (1897'den beri Rus-Tatar) okulunun onursal başkanı

⁹⁷ Musa Quliyev, “Hərb və Dövlətçilik Tariximizdəki Aydın İzlər: Cəfərgulu Xan Naxçıvanski-Kəngərli”, 525-ci qəzet, 26.07.2018, s. 6.

⁹⁸ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 61

⁹⁹ Misir Mərdanov, **Azərbaycan Təhsil Tarixi**, I cild, Bakı: Təhsil, 2011, 296 s., s. 101-104.

olmuştur.¹⁰⁰ Bu okulla birlikte Cafergulu Han, Nahçıvan'da açılan kız okuluna her zaman büyük ilgi ve özen göstermiştir.

Çarlık Rusya'nın yıkılmasından sonra bilindiği gibi, Kafkasya'da yeni bir siyasi-askerî durum ortaya çıktı. Bunu fırsat bilen Ermeni haydutlar, birçok yabancı ülkenin de desteğini alarak, yalnızca Azerbaycan toprakları pahasına kendileri için bir devlet kurmakla kalmadı aynı zamanda Nahçıvan'ı da ele geçirmeye çalıştı. Cafergulu Han Nahçıvanlı, bu tür saldırganlıkları önlemek ve Nahçıvan bölgesinde ulusal yönetim kurmak için büyük hizmet verdi. Nitekim, onun 1918'de NUK (MŞ)'a başkanlık ettiği belirtilir.¹⁰¹

Kısa bir süre sonra bölgede kurulan ATC, Nahçıvan ve Şerur-Dereleyez ilçeleri, Sardarabad, Uluhanlı, Vedibasar, Kemerli, Mehri ve diğer bölgeleri içermekteydi. Bu cumhuriyetin yeni hükümetine bir süre Emir Bey başkanlık etti. Emir Bey'in savaş ve katliamlar dönemi için uygun olmayan yönetiminden daha kararlı olan, bölgeye gelen İngiliz kuvvetleri ile müzakerelere katılan Cafergulu Han, kısa sürede iktidarı ele geçirdi.¹⁰²

Nahçıvan'ın Sovyet'leştirilmesi sürecine karşı gelen Cafergulu Han Nahçıvanlı, kardeşi Rahîm Han Nahçıvanlı ile birlikte, 28 Temmuz 1920'de, Karabağ'a sürüldü ve Şuşa'daki atçılık fabrikasında bir süre at bakıcısı (mehter) olarak çalıştı. Sovyet sistemine uyum sağlayamayan Cafergulu Han, 1922'de Azerbaycan SSC Geçici Devrim Komitesi üyesi ve 'Komünist' gazetesinin editörü Bolşevik Alihaydar Garayev'in yardımıyla İran'a taşınmak için izin alabildi. Zamanının önde gelen yazarı ve diplomatı Ali Sabri Kasımov, Cafergulu Han Nahçıvanlı ve Alihaydar Garayev'i tanıştırdı. Ali Sabri daha sonra anılarında şöyle yazacaktı:

“Cafergulu Han bu konuda yardım istemek için bana geldi. Alihaydar Garayev ile arkadaş olduğumu bilmiyordu. Devrimden önce biz aynı Rus-Tatar (Azerbaycan) okulunda çalışıyorduk. Cafergulu Hanla Alihaydar Garayev'i kendi evimde tanıştırdım. Cafergulu Han'a bu kişinin Alihaydar Garayev

¹⁰⁰ Fəxrəddin Cəfərov. “Cəfərgulu Xan Naxçıvanski Ömrü”, *Şərq qapısı*, 05.10.2004, s. 5

¹⁰¹ Musa Quliyev, “Hərb və Dövlətçilik Tariximizdəki Aydın İzlər: Cəfərgulu xan Naxçıvanski-Kəngərli”, *525-ci qəzet*, 26.07.2018, s.6.

¹⁰² Elnur Kəlbizadə, “Beşinci Cümhuriyyət”, *Şərq qapısı*, 11.01.2013, № 5, s. 3.

olduğunu söyledim. Ve ona ne istediğini anlattığımı söyledim. Cafergulu Han, Alihaydar Garayev'in adını duyduğunda heyecanlıydı, hatta elindeki kibrit kutusunu yere düşürdü. Ali Haydar güldü:

- Amca, korkma. Senin hakkında az çok şey biliyorum. Halkı ezmediniz, yaşlı bir adamsınız, size yardımcı olacağız, karınıza ve çocuklarınıza kavuşacaksınız. Üç gün sonra Cafergulu Han ve kardeşi Rahîm Han İran'a gitti".¹⁰³

Oğlu Cemşit Han'ın Azerbaycan SSC'de kalmasına rağmen, Cafergulu Han Nahçıvanlı hayatının sonuna kadar İran'da yaşadı ve orada öldü. M. Guliyev, tarih yazımında Cafergulu Han'ın, 1929 yılına kadar Maku'da yaşadığını öne süren ilk kişi olmuştur.¹⁰⁴

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın, babası gibi annesi de aristokrat bir soydan ve aileden geliyordu. Annesi, Revan hanlarının soyundan gelen Fahrentac Hanum Abbasgulu Han Erivanski'nin kızıdır.¹⁰⁵ Abbasgulu Han'ın dedesi Muhammedgulu Han, Çarlık Rusya ordusunun yüzbaşısı olmuştur.¹⁰⁶ Fahrentac Hanum'un annesi, Abbasgulu Han'ın eşi Terlan Hanum Nahçıvanskaya, önceki paragrafta hakkında bilgi verdiğimiz tümgeneral İsmail Han Nahçıvanlı'nın kızıydı. Abbasgulu Han Erivanski, Nahçıvan ve çevresindeki Müslüman-Türk nüfusunun yirminci yüzyılın başlarında Ermeni çeteleri tarafından katliamlarının önlenmesi için savaştı. Fahrentac Erivanskaya'nın da aristokrat bir ailenin evladı olarak, özel bir eğitim aldığı varsayılabilir. Cemşit Nahçıvanlı'nın doğumunun 120. yıldönümü vesilesiyle 2015 yılında yayınlanan kitapta, Fahrentac Hanum Erivanskaya'nın çocuklarıyla birlikte 1898'e ait bir fotoğrafı basılmıştır.¹⁰⁷ 1922'de eşi Cafergulu Han Nahçıvanlı ile Maku'ya taşındıktan sonra, uzun yıllar burada ve sonra Tebriz'de yaşamıştır.

Cemşit Han'ın 4 erkek kardeşi (III. Kelbali Han, Davud Han, III. İhsan Han, Teymur Han) ve bir kız kardeşi (Nazlıbeyim veya Nazila Hanum) vardı.

¹⁰³ Musa Quliyev, "Zəfər və Fəciə", *Şərq qapısı*, 02.09.2004, s. 5.

¹⁰⁴ Musa Quliyev, "Bir Daha Cəfərqulu Xan və Onun Hərbçi Varisləri Haqqında", *Şərq qapısı*, 21.08.2007, № 158., s. 7.

¹⁰⁵ Fəxrəddin Cəfərov, "Cəfərqulu Xan Naxçıvanski Ömrü", *Şərq qapısı*, 05.10.2004, s. 5

¹⁰⁶ Musa Quliyev, "Abbasgulu Xan İrəvanski və Nəsil Şəcərəsi", *525-ci qəzet*, 17.06.2009, s.6.

¹⁰⁷ *Cəmşid Naxçıvanski – 120. Sərkərdə Ömrü*, Naxçıvan, Əcəmi, 2015, 96 s., s. 49.

Tek kız kardeşi Nazlıbeyim, Maku'nun Hanı Murtuzagulu Han'ın oğlu Abbas Paşa Han ile evlendi. Aile içinde Lalabeyim olarak hitap ediliyordu ki bu durum Cemşit Han Nahçıvanlı'nın idamından önce tutuklama anketinde verdiği bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır. Cemşit Han Nahçıvanlı'ya ait ankette general şunları yazıyordu:

“Annem, erkek kardeşim ve kız kardeşim yurtdışında yaşıyor ve onlarla hiçbir irtibatım yok. Annemin adı Fahrentac, kardeşimin adı Davud, kız kardeşimin adı Lalabeyim”.¹⁰⁸

Yukarıda belirtildiği gibi, kız kardeşinin adı resmi belgelerde Nazlıbeyim veya Nazile Hanum olarak görünür. Yani evde Nazlıbeyim'e olan hitap şekli "Lalabeyim" olmuştur.

Nazlıbeyim, Nahçıvan'daki Rus-Tatar kız okulunda okumuş olup, Nahçıvan'ın önde gelen entelektüellerinden biriydi. Onun iyi eğitim aldığını, 1907 yılında Nahçıvan şehri ortaöğretim okulu müdürü tarafından, babası Cafergulu Hanı hakkında Erivan eyaletinin devlet okullarının müfettişine yazılan bir mektubu da doğrulamaktadır. Mektupta Cafergulu Han Nahçıvanlı'nın, Müslümanlarla bir toplantı düzenlediği, onlara kız çocuklarının okul eğitiminin önemini açıkladığı ve önce kendi kızını okula göndererek, yerel Müslümanlara örnek olduğu yazmaktadır.¹⁰⁹

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın ağabeyi, General III. Kelbali Han hakkında önceki sayfalarda ayrıntılı bilgi verilmişti. İkinci kardeşi Davud Han Nahçıvani, 1893'te doğdu ve Erivan lisesinde (gimnaziya) okudu. 1919'da Araz-Türkiye Cumhuriyeti askerî birlikleri sıralarında Ermeni haydutlara karşı savaştı. Nahçıvan ve Şerur'u Ermeni saldırganlardan kurtarması konusundaki cesaretinden dolayı, Azerbaycan Cumhuriyeti Harbiye Nazırı Samed Bey Mehmandarov'un 22 Mart 1919 tarihli emriyle piyade askerî birliklerinin çavuşu rütbesine layık görüldü. 1920 yılında, Bolşevik hükümetini kabul etmediği için, ebeveynlerinin ardınca Maku'ya göç etti. 1928'de İran Şahı Reza Şah'ın ordusunda subay olarak askerlik hizmetine

¹⁰⁸ Musa Quliyev, “Sərkərdə”, **Xalq**, 08.08.2015, s. 4.

¹⁰⁹ Fəxrəddin Cəfərov. “Cəfərqulu Xan Naxçıvanski ömrü”, **Şərq qapısı**, 05.10.2004, s. 5

başladı, albay rütbesine kadar yükseldi ve annesi Fahrentac Hanum ile Tebriz'de yaşadı.¹¹⁰

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın üçüncü kardeşi İhsan Han III, 1 Nisan 1894'te Nahçıvan'da doğdu. İlk eğitimini bir aile ortamında alan III İhsan Han, 1913 yılında St.Petersburg'daki Paj Korpusu'ndan birinci sınıf bir diploma ile mezun oldu ve Saray Muhafızları birliğinin korneti (astsubay) derecesini aldı. Aynı yılın 6 Ağustosunda, Varşova'daki (Polonya) Rus Çarı'nın Ulan (mızrak süvarileri) alayına gönderildi. III. İhsan Han, Varşova'daki Ulan alayında 6. filoda (kara kuvvetlerinde bir bölüye eşit olan süvari ordu birliği) bir asteğmen olarak kaydedildi.

Varşova'daki Ulan Alayı'ndaki örnek ve disiplinli bir asker olan III. İhsan Han, daha sonra Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Savaş başladığında, 20 yaşında olmasına rağmen, cephedeki cesareti Çarlık hükümeti tarafından büyük değer gördü. 1914 yılında, 3. derece Aziz Stanislav Nişanı (şeritler ve kılıçlarla) ve 4. derece Aziz Anna Nişanı ("Cesaret İçin" yazıtıyla) ödüllendirildi.¹¹¹ 30 Temmuz 1915'te teğmen rütbesine yükseldi. Aynı yıl, ikinci dereceden (kılıçlarla) Aziz Stanislav Nişanı ve üçüncü dereceden (şeritler ve kılıçlarla) Aziz Anna Nişanı'nı aldı.

Bilindiği gibi, 1917'de Romanov hanedanının devrilmesinden sonra Çarlık Rusya'sında iktidarı ele geçiren Geçici Hükümet, orduyu kontrol edemedi ve çeşitli generallerin otoritesini güçlendirme girişimlerinin bir sonucu olarak orduda askerî nizam bozuldu. Bu durumda, III. İhsan Han General L.G.Kornilov'un (1870-1918) yarattığı Gönüllü Ordu'ya katıldı. Bu ordu, 1917'de geçici hükümete karşı ayaklandı. III. İhsan Han, o tarihte isyancılar arasındaydı. Petrograd'daki geçici hükümeti deviren gönüllü ordunun bazı sebeplerden ötürü başarısız olmasının ardından Azerbaycan'a döndü.

Kardeşi Cemşit Han Nahçıvanlı'nın komutası altındaki Tatar alayının bir parçası olarak Gence'ye geldi ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yönetimi tarafından KİO ile birlikte Bakü'nün işgalden kurtarılması için savaşlarda gösterdiği cesareti için yarbay askerî rütbesine yükseltildi.. III. İhsan Han, Üçüncü Şeki Süvari Alayı'nın komutanıydı; daha sonra Bolşeviklere karşı isyana katıldığı için zulüm

¹¹⁰ Musa Quliyev, "Naxçıvanskilər Qürbətə", 525 ci qəzet, 25.04.2009, s.20.

¹¹¹ Musa Quliyev, "Podpolkovnik III Ehsan Xan Naxçıvanski-Kəngərli", Şərq qapısı, <http://serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/4344-podpolkovnik-iii-İhsan-khan-nakhdzh-vanski-kaenzhaerli> , 06.06.2014.

gördüğü ve 1920'de Bolşevikler tarafından vurulduğu iddia edilmektedir. Tarihçi Musa Guliyev, III. İhsan Han ile yaptığı araştırmalar sonucunda, generalin öldürülmesinin Karabağ ve ya Kurdamir'de olmasına ilişkin çeşitli raporlar olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹²

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın küçük kardeşi Teymur Han Nahçıvanlı, Erivan lisesinde (gimnaziya) okudu ve 1916'da okulda intihar etti. Bu intihar olayı ile ilgili şimdiye kadar bulunan tek ve gerçek ana kaynak, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın, 3 Ekim 1916'da kardeşi Teymur Han'ın cesedinin Nahçıvan'a teslimine ilişkin Erivan valisine gönderdiği bir mektupta yazılanlardır. Mektupta Cemşit Han Nahçıvanlı şöyle yazmıştır:

“Dün Erivan Lisesi (Gimnazi) öğrencisi kardeşim Timur Han Nahçıvanlı kendine ateş ederek öldürdü. Lütfen rahmetli kardeşimin cesedini Nahçıvan'a götürmeme izin vermenizi rica ediyorum. Kornet Nahçıvanlı”.

Mektupa cevap olarak, vali cesedin Nahçıvan'a götürülmesine izin verdi. Valilikten Cemşit Han Nahçıvanlı'ya verilen sertifikada yazılmıştır:

“Tatar (Azerbaycan) süvari alayı korneti Cemşit Han Nahçıvanlı'ya verildi. Erivan Erkekler Lisesinin öğrencisi olan ve Erivan'da kendini ateş ederek öldüren kardeşi Timur Han Nahçıvanlı'nın cesedini metal bir tabutla Nahçıvan'a götürülmesine izin verildi. Bu bir imza ve mühür ile onaylanıyor.”¹¹³.

Kişinin karakterini şekillendiren faktörler arasında soyu ve ailesi ile birlikte çevre ve sosyal ortamı da etkilidir. "Herkes ailesinden biraz daha fazla, kendi çevresinin çocuğudur" sözü bu anlamda tesadüf değildir. Cemşit Han Nahçıvanlı çocukluk ve erken eğitim yılları süresince, 1895-1907'de Nahçıvan'da yaşamıştır. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Nahçıvan'daki sosyal ilişkiler,

¹¹² Musa Guliyev, “Podpolkovnik III Ehsan Xan Naxçıvanski-Kəngərli”, *Şərq qapısı*, 06.06.2014, № 106, s 3.

¹¹³ Fəxrəddin Cəfərov, “Görkəmli Sərkərdənin Döyüş Yolu Arxiv Sənədlərinin Dili ilə”, *Şərq qapısı*, 05.08.2015, s 2.

Azərbaycan şəhirlərində mevcut sosial ilişkiler sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı. Nahçıvan'ın Çarlık Rusya tərəfindən işğal edilməsindən sonrakı dövəmdə, ən ciddi dəğişiklik nüfusun etno-demografik və sosial yapısında gerçəkleşmişdi. Burjuvazinin oluşumunun başlaması, köylü gruplarının yeni sosyo-ekonomik sisteme göre yapılandırılması bu süreçlerin bir sonucuydu. Nüfusun etnik yapısındaki değişiklikler, bizzat Rus İmparatorluğu'nun işğal politikasını desteklemeyi amaçlayan göç (tehcir) ve Hristiyanlaşma politikasının sonucuydu. Bu politikanın bir sonucu olarak, 19. yüzyılın sonunda kentin nüfusunda Ermenilerin sayısı arttı. Ermeniler Azərbaycanlı-Türk nüfusundan sonra ikinci sıraya yükseldi.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Azərbaycan Türkçesi yine bölgenin tüm nüfusu ve Nahçıvan kenti için ortak iletişim aracıydı. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın daha sonra "Askerî Bilgi" dergisinde yayınlanan makalelerinin dilbilimsel analizi, Azərbaycan Türkçesi'nin aileler arasında daha fazla konuşulduğunu ve dolayısıyla Azərbaycan Türkçesi'nin inceliklerini bilen bir kişi olduğunu gösterir niteliktedir. Örneğin, Ağustos 1928'de yayınlanan "Askerî Bilgi" dergisinin dördüncü sayısında Cemşit Han Nahçıvanlı tarafından yazılan "Hedef alayların genel talimlerinin sorunları" (Nişançı məhəlli alayların ümumtoplanışdakı məsələləri") başlıklı bir makale bulunmaktadır.¹¹⁴ O zamanlar askerî terimleri Rusça'dan Azərbaycan Türkçesi'ne çevirmenin zorluklarını hesaba katarsak, bu terimlerin Azərbaycan Türkçesi için karşılığını bulmanın ne kadar zor olduğu ortaya çıkar. Azərbaycan Türkçesi'nin inceliklerinin farkında olan Cemşit Han Nahçıvanlı, makalede kullandığı hemen hemen tüm terimleri, Azərbaycan Türkçesi'nin etkileyici olanakları temelinde vermiştir. Nüfusun üst sınıflarının Rus işğalinden önce Farsça; Rus işğalinden sonra Rusça kullandığını düşünülürse Cemşit Han'ın milli kökene bağlılığı anlaşılacaktır.¹¹⁵

Han Kengerli-Nahçıvanlı ailesinin bir üyesi olarak Cemşit Han Nahçıvanlı, büyük olasılıkla çocukluğundan itibaren Farsça ve Rusça bilmekteydi. Rus araştırmacı Rudolf Ivanov'un "Sovyetler Birliği Adına" isimli kitabında 1900'lere ait bir fotoğraf bulunmaktadır. Fotoğrafta Cafergulu Han'ın çocukları, özellikle Cemşit

¹¹⁴ Jamsid Naxçıvansqij, "Nişançı Məhəlli Alajların Uym Toplanışdağı Məsələləri", **Hərbi biliq**, № 4, Avqust 1928, s. 1-2.

¹¹⁵ Василий Григорьев, **Статистическое Описание Нахичеванской Провинции**, Санкт-Петербург: тип. Деп. внеш. торг., 1833, 264 с., с. 33.

Han, giysilerinden Azərbaycanlı olmadığı anlaşılan (Rus veya Avrupalı) bir kadın bakıcının (öğretmenin) çevresinde durmaktalar. Dolayısıyla, Cemşit'e ve diğer çocuklara erken yaşlarından itibaren Rus dilinin öğretildiği varsayımını güçlendirmektedir. Ayrıca Gregory Axelrod "Han (asil) Soyundan Gelen Tugay Komutanı" adlı makalesinde de bu fotoğrafa atıfta bulunmuş ve fotoğraftaki kadınlardan birinin "yerel halktan Rus öğretmeni" olduğunu yazmıştır.¹¹⁶ Şemistan Nezirli'nin araştırmasında ilk kez, öğretmenin adı ile ilgili bilgilerle karşılaşılır. O şöyle yazıyor:

*“Cemşit Han yedi yaşındayken annesi Fahrentac Hanım'dan Azərbaycan türkçesinde yazmayı ve özel öğretmeni (bakıcısı) Anna İvanova Nikolayeva'dan Rusça ve Fransızca konuşmayı öğrendi.”*¹¹⁷

Kaşgay Ziyaddinoglu, 2017'de yayınlanan bir makalede öğretmenin ismini ve soyismini "Anna Ivanovna Nikolayeva" olarak da belirtti.¹¹⁸ Bazı makalelerde, Rus öğretmenin adı Anna Nikolayevna olarak geçmektedir.¹¹⁹

Bu dönemde Nahçıvan'da eğitim ve aydınlanma alanında ciddi değişiklikler meydana geliyordu. 15 Mart 1837'de, Güney Kafkasya okullarının İkinci Yasası uyarınca, ilk acil okulun Nahçıvan'da açıldığına dikkat edilmelidir.¹²⁰ Bu okul, İhsan Han'ın oğulları İsmail ve Kelbali Han'ın özel evinde kurulmuştu.¹²¹ Okul, yaklaşık 20 öğrenci ile faaliyete başlamıştır. Nahçıvanlılar soyunun bölgesel olan böyle bir okulun açılması için mülklerini sunmaları ve okula bağışlarda bulunmaları, o dönem için çok çağdaş bir adımdır. 1840'tan itibaren Nahçıvan şehrindeki kaza (bölgesel) okulu, Güney Kafkasya okullarının Genel Müfettişliği'nin yönetimine geçmiştir. 1849'dan itibaren ise Kafkasya eğitim bölgesine bağlanmıştır.. Okulun birinci sınıfı hazırlık sınıfı olarak düşünülmüştür. Aşağıdaki konuların öğretimi iki üst sınıfta

¹¹⁶ Akselrod Qriqori, “Xan Nəsilli Briqada Komandiri”, *Ədəbiyyat və incəsənət*, 20.05.1988. № 21, s. 2.

¹¹⁷ Şemistan Nəzirli, *1920-ci ildə Qarabağ Döyüşləri*. Bakı, 2009, 480 s., s. 217.

¹¹⁸ Qaşqay Ziyəddinoğlu, “Kəngərli Nəslinin Sonuncu Generalı”, <https://az.strategiya.az/news.php?id=106862>, 23.11.2017.

¹¹⁹ Nail Əsgərov, “Bir Binanın Dünənindən Bu Gününə”, *Şərq qapısı*, <http://www.serqqapisi.az/index.php/resmikhronika/19684-nakhdzh-van-mukhtar-respublikas-ali-maedzlisindae-mushavirae-kedzhirilmishdirazhazhazhae>, 13.03.2019.

¹²⁰ Hüseyn Əhmədov, *XIX Əsr Azərbaycan Məktəbi*. Bakı, Maarif, 1985, 300 s., s. 12.

¹²¹ “Naxçıvanda İlk Məktəb və Təhsilin İnkişaf Yolu”, *Şərq qapısı*, 28.08.1998, № 56, s. 3

yapılmıştır: Şariat, Rusça dilbilgisi, coğrafya, tarih, aritmetik ve geometri, kaligrafi, çizim ve anadil. Eğitim dili Rusça idi. Anadil, ikinci ve üçüncü sınıflarda öğretiliyordu. Azərbaycan Türkçesi'nin öğrenilmesi Rus kökenli öğrenciler için de zorunluydu.¹²²

19. yüzyılın 30'lu ve 60'lı yıllarında, çeşitli eğitim kurumlarından mezun olan öğretmenler ve aydınlar, o yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında Nahçıvan'daki eğitim sürecine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bu aydınlar arasında, Azərbaycanlılarla birlikte Tiflis Aleksandrovska Öğretmenler Enstitüsü'nden, Kutaisi ve Erivan Özel Liselerinden (Gimnazi) mezun olan ve Azərbaycanlı olmayan öğretmenler de vardı. Sonuç olarak, okullardaki öğrenci sayısı artmış; okul kütüphaneleri kurulmuş; meslek, jimnastik, tarım ve sanat dersleri ve hatta Latin dili dersleri öğretilmeye başlanmıştı.¹²³

1879'da, üç sınıf Nahçıvan kaza (bölgesel) okulu, Nahçıvan şehir okuluna dönüştürüldü. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Azərbaycanlı entelektüeller, yeni okul ve eğitim modelleri önererek ve uygulayarak eğitim tarihine isimlerini altın harflerle yazmışlardır. Bu aydınlardan biri olan Muhammed Tağı Sidgi, 1894'te Nahçıvan'da "Mektebi-tebriyye" ("Yetiştirme okulu") adlı bir okul açtı. Bu okul, Azərbaycanlı ulusal aydınlarımız tarafından düşünülen ve uygulanan bir eğitim projesiydi. Muhammed Tağı Sidgi'nin böyle bir okulun ilk örneğini - "Exter" ("Yıldız") okulunu kurduğu belirtilmelidir. Sonraları Muhammed Tağı Nahçıvanlı'ların ve diğer aydınların isteği üzerine Nahçıvan şehrindekine benzer bir okul kurmuştur.¹²⁴

Tarihi kaynaklar, Cemşit Han'ın babası Cafergulu Han Nahçıvanlı'nın bu çalışmadaki özel rolünü doğrulamaktadır. Yukarıda daha önce de belirttiğimiz gibi, Cafergulu Han Nahçıvan şehrinin yöneticisi olarak görev süresi boyunca "Mektebi-tebriyye"nin fahri başkanı olmuştur. Onun eğitim alanına yönelik yardımlarıyla ilgili 1907 yılında, Nahçıvan şehri iki sınıflı okulunun müdürü tarafından, 1907 yılında, Erivan vilayeti (guberniyası) okullarının müfettişliğine yazılan mektupta bu gerçekler de yansıtılmıştır. Mektupta şöyle yazılmıştır:

¹²² Yaşar Rəhimov, *Naxçıvan XIX Əsr Rus Mənbələrində*. Bakı, Elm və təhsil, 2014, 180 s.

¹²³ İsa Həbibbəyli, *Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri*. Bakı, Azərənəşr, 1997, 684 s., s. 32.

¹²⁴ *Naxçıvan tarixi*, Üç cildə, II cild, Naxçıvan, Əcəmi, 2014, 528 s., s. 179.

*“Nahçıvan şəhər başkanı Cəfərgulu Han Nahçıvanlı'nın eski okulumuza defalarca yardım etdiğini xatırlatmaq istərim. Şöylə ki, şəhər Müslümanlarının toplantısını düzənleyərək o qızların okula gıtməsinin önəmini açıqlamışdır. Nahçıvan'da onun çabalari olmadan bir Rus-Tatar kız okulunun kurulamayacağını bəlirtməliyim. Yerel Müslümanlar üzərində bğyük bir etkisi olduğu için, önce bir örnək verdi və kızını okula göndərdi”.*¹²⁵

Bu açıdan ilk eğitimini aldığı yer hakkında ciddi bir araştırma yapılmamasına rağmen, Cəmşit Han'ın ilk eğitimini bu okulda aldığı düşünölməktədir. Örnəğın, R.Ivanov Cəmşit Han Nahçıvanlı'nın eğitimi hakkında, sadəcə 1907'də Tiflis Harbiyeli Lisesi'ndə (TKK) okuduğu zamandan itibərən bğli vermıştir. Nahçıvan Ansiklopedisi'ndə isə Cəmşit Han Nahçıvanlı'nın ilk eğitimi hakkında bğli verilməmiştir.¹²⁶

Tarihçi Ali Aliyev "Cəmşit Han Nahçıvanlı Hakkındaki Anılarıım" başlıklı makalesində şöylə yazmıştir:

*“II.Kelbali Han'ın torunu Cəmşit də, dedələrinin geçtiğı yolu takip etti. İlköğrenimini evdə Rusça və Fransızca olaraq aldı və ardından Tiflis'te (Gürcistan) Yunker öğrenci okuluna girdi”.*¹²⁷

Adil Caferov, 1981'də yayınlanan "Cəmşit Nahçıvanlı" adlı makalesində, ilk eğitimini evdə "hem anadilində hem də Rusça və Fransızca" aldığı yazmıştir.¹²⁸

Araştırmacı M. Guliyev ilk eğitimi hakkında "Serasker" makalesində şöylə yazmaktadır:

*“Cəmşit Han ilk eğitimini evdə özel öğretmenlərdən aldı və Rusça və Fransızca öğrendi.”.*¹²⁹

¹²⁵ Fəxrəddin Cəfərov, “Cəfərgulu Xan Naxçıvanski Ömrü”, **Şərq qapısı**, 05.10.2004, s. 5

¹²⁶ “Cəmşid xan Naxçıvanski”, **Naxçıvan Ensiklopediyası**, İki cildə II cild, Naxçıvan, Bakanlar Medya, 2005, s. 181.

¹²⁷ Əli Əliyev, “Cəmşid Naxçıvanski Haqqında Xatirələrim”, **Sovet Naxçıvanı**, 18.11.1987, № 268, s. 3.

¹²⁸ Adil Cəfərov, “Cəmşid Naxçıvanski”, **Sovet Naxçıvanı**, 16.10.1981, № 245, s. 2.

¹²⁹ Musa Guliyev, “Sərkərdə”, **Xalq**, 08.08.2015, № 169, s. 4.

Tarihçi Gülşen Hüseynova da Musa Guliyev'in verdiyi bu bilgiyi tezinde tekrarlamıştır.¹³⁰

Zaleh Novruzov adlı bir yazar, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın ilk eğitimi hakkında, 2015 yılında yayınlanan bir makalede şunları yazmıştır:

*“Cemşit Han Kengerli, Nahçıvan'da Cafergulu Han'ın ailesinde doğdu. Şu anda Nahçıvan şəhərindəki Cemşit Nahçıvanlı'nın ev muzeyində, yəni 12 yıl boyunca Cafergulu Han'ın evində yaşadı və şəhərdəki kəza (bölgə) okulunda okudu”.*¹³¹

Böylece, yukarıdaki bilgiler ışığında, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın ilk eğitim ve öğretimini Azərbaycan Türkçəsi, Rusça ve Fransızca olarak evde öğretmenlerden aldığı sonucuna varılabilir. Babasının neden Azərbaycan Türkçəsi ve Rusça ile birlikte Cemşit'e Fransızca öğrettiğine gelince, Romanov'ların Çarlık Rusya'sındaki yönetimi sırasında, özellikle 19. yüzyılın Rus sarayında Fransızca'nın seçkinlerin dili olarak kabul edildiğini ve çoğu Rus çar ve soyluların Fransızca konuşmayı tercih ettiklerini belirtmek gerekir.¹³² Çocuklarını Çar Rus Ordusu'nun gelecekteki askerleri olarak gören Nahçıvanlılar, onlara Rus dilinin yanı sıra Fransızca öğretmeye de özellikle dikkat ettiler. Bu eğitim süreci, TKK'a öğrenim için başvurana kadar, okul eğitimine paralel olarak devam etmiştir. Cemşit Han Nahçıvanlı, 1901-1903 yıllarında, ilk eğitimini Nahçıvan'daki bir şehir okulunda almıştır. Bu okulda laik bilimlerin öğretimine ciddi önem verildiği, Rus dili ve edebiyatının ciddi bir şekilde öğretildiği ve çeviri dersleri düzenlendiğine dikkat edilmelidir. Okul, yerel entelektüellerin katılımıyla tiyatro gösterilerine, edebiyat yarışmalarına ve çeşitli konularda bilimsel tartışmalara ev sahipliği yapmıştır.¹³³

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın eğitimine devam ettiği bir sonraki adres, eyaletin başkenti Erivan'da özel bir yatılı okul olan Erivan Özel Pansiyonu olmuştur. Bu

¹³⁰ Gülşen Hüseynova, **General Hüseyn Xan Naxçıvanski'nin Hərbi və İctimai Fəaliyyəti**, Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, 29 s., s. 17.

¹³¹ Zaleh Novruzov, “Hərb Tariximizin Unudulmaz Siması”, **Şərqin səhəri**, 07.08.2015. № 29, s. 7.

¹³² Беловинский Леонид Васильевич. Галломания, **Иллюстрированный Энциклопедический И Историко-Бытовой Словарь Русского Народа. XVIII — Начало XIX в.**, под ред. Н. Ерёминой, Москва, Эксмо, 2007, 784 с., с. 115.

¹³³ **Məmməd Tağı Sidqi Əsərləri**, Toplayarı, tərtib edəni və müqəddimənin müəllifi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü İsa Həbibbəyli, Bakı, Cəşioğlu, 2004, 280 s., s. 6-7.

okulda 1903-1906 yılları arasında okumuştur.¹³⁴ Bu dönemde, Erivan'da Azerbaycanlı çocukların özel okullara - gimnazi'ye hazırlanması için iki yatılı okulun faaliyet gösterdiğine dikkat edilmelidir. Bunlardan biri öğretmen Cafer Bey Caferov, diğeri İbadullah Bey Muğanlinski ve Cebbar Bey Mammadov tarafından kurulmuştu. Nahçıvan'dan Erivan'a giden çocukların büyük çoğunluğunun İbadullah Bey Muğanlinski ve Cebbar Bey Mammadov'un kurdukları pansiyonda - özel yatılı okulda eğitim gördükleri düşünülürse, Cemşit Han'ın da burada okuduğu söylenebilir. Bu pansiyon, Erivan'daki Daşlı Caddesi'nin sonundaki, İran konsolosunun evinin bulunduğu mahallede iki katlı bir binada bulunuyordu.¹³⁵

1905-1906 yıllarındaki Ermeni-Azerbaycan çatışmaları, muhtemelen Cemşit Han'ın Erivan yatılı okulundan Tiflis'e gitmesine neden olmuştur. Bilindiği gibi Ermeniler, 1905-1906'da Rusya'daki ayaklanmalardan yararlandı ve Bakü, Erivan, Yelizavetpol (Gence) ve Tiflis eyaletlerinde Azerbaycanlılara karşı katliamlar yapmaya başladı. Erivan'da, Şubat 1905'te çatışmalar başladı ve ilk çatışmada 54 kişi öldü ve yaralandı. Şehirdeki ticaret beş gün durdu.¹³⁶ Ermenilerin işlediği suçlar, Nahçıvan'daki durumu da ağırlaştırdı. Bu katliamların bir sonucu olarak, sadece Nahçıvan'daki Azerbaycan Türklerinin sayısının yarı yarıya azaldığı söylenebilir.¹³⁷ Katliamların yanı sıra o yıllardaki Ermeni suçluları yerel halkın topraklarını terk etmesine ve tarihi topraklarından atılmasına neden oldu. Cafergulu Han, o yıllarda Erivan'da meydana gelen olaylarla bağlantılı olarak sık sık Erivan'a gitti. Örneğin, Mayıs 1905'te, Ermeniler tarafından işlenen suçların en kritik döneminde Cafergulu Han Nahçıvanlı, oğlu Cemşit Han'ın yaşadığı Erivan şehrini ziyaret etti. Bununla birlikte, Nahçıvan'ın birçok köyünde Ermeni'lerin Azerbaycanlıları katletmesi, Cafergulu Han'ın Nahçıvan'a dönmesine neden oldu. Türk tarihçi İbrahîm Ethem Atnur şöyle yazıyor:

“Silah almaya başlayan Nahçıvan Ermenileri, Türk nüfusuna karşı düşmanca bir tutum aldı. Böylece, 5 Mayıs 1905'te, Cehri köyünden olan 3

¹³⁴ Cəmsid Naxçıvanski – 120. Sərkərdə Ömrü, Naxçıvan, Əcəmi, 2015, 96 s., s. 90.

¹³⁵ Ziyəddin Məhərrəmov, **İrəvanda Məktəbdarlıq və Maarifçilik (1800-1920-ci illərdə ədəbi-mədəni mühit)**, Bakı, Nurlan, 2010, 320 s., s. 84.

¹³⁶ Nazim Mustafa, **1905-1906-cı illər Qırğınları**, http://www.iravan.info/1905-1906_qirginlar.html

¹³⁷ Elman Cəfərli, **Naxçıvanda Erməni-Azərbaycan Münaqişəsi**, Bakı, Nurlan, 2009, s. 83.

kişiyi yaraladılar ve 7 Mayıs'ta Tumbul köyünden bir insanı öldürdüler. Bu bağlamda Erivan Valisi Baranovsky, Erivan Belediye Başkanı Ağamalov ve Nahçıvan Belediye Başkanı Cafergulu Han, 8 Mayıs'ta Nahçıvan'a geldi".¹³⁸

Böylece Cemşit Han Nahçıvanlı'nın sivil eğitimi 1906'da sona erdi ve 1907'den itibaren TKK'de eğitimine devam etti. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın doğduğu Nahçıvan'da gördüğü ilk eğitimi olan Azerbaycan'ın tarihi ve Erivan şehrinde bir yatılı pansiyonda gördüğü eğitim, hayatının ilerleyen yıllarında büyük ve önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Böylece, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hayatının Çarlık Rusya ordusundaki askerlik hizmetinden önceki döneminin analizi birkaç sonuç çıkarmaya izin verir. Her şeyden önce, onun ünlü ve cesur bir asker olarak oluşumunda üç faktörün önemli bir rol oynadığı belirtilmelidir ki bunlar; ailesi, çevresi ve eğitimidir. Azerbaycan'ın en asil nesillerinden birinin çocuğu olan Cemşit Han Nahçıvanlı, yüksek düzeyde eğitim alırken babalarının ve dedelerinin askerî geleneklerini cesaretle sürdürdü. Cemşit Han'ın çoğu zaman süvari okullarını ve alaylarını seçmesi tesadüf değildir. Çünkü ait olduğu Kengerli soyu, Orta Çağ boyunca Doğu'nun en iyi süvari savaşçıları olarak bilinmiştir.

1.3. Askerî Eğitimin İlk Yılları

Cemşit Han, çocukluğunu ordu mensubu şahıslar arasında geçirmesi ve askerî geleneğe sahip bir aileden gelmesi, onun orduya olan ilgisini erken yaşlardan itibaren güçlendirmiştir. Yukarıdaki analizden de anlaşılacağı üzere, askerlik Kengerli-Nahçıvanlılar için en doğal meslekti. Kengerli süvarileri, cesaretlerinden ötürü tüm Doğu ülkelerinde ün kazanmıştır. Bazı kaynaklar, bu soyun üyelerinin savaşa girdiğinde, ölüme başkaldırma, ölümden korkmama işareti olarak atlarına kırmızı baş giysisi - kaporlar giydirdiklerini, böylece düşman tarafından hızlı bir şekilde

¹³⁸ İbrahim Ethem Atnur, **Osmanlı İdarəçiliyindən Sovet İdarəçiliyinə Qədər Naxçıvan (1918-1921)**, s. 17

görülebileceklerini sağladıklarını yazıyorlar. Bu ayrıca düşmanı korkutmak için bir taktik olarak kullanılmıştır.¹³⁹

Dolayısıyla, Çarlık Rusyası Azerbaycanlılara güvenmediği için kitlesel olarak herkesi orduya almıyordu. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın soylu aileleri, askerî okullar da dahil olmak üzere çocukları için istedikleri eğitim kurumunu seçme hakkına sahipti. Bu nedenle Cafergulu Han Nahçıvanlı, oğlunun gelecekteki askerî eğitimi için Tiflis Harbiyeli Lisesi'ni (Tiflis Kadet Korpusu) seçti. O zaman Kafkasya bölgesinin başkenti konumunda olan Tiflis, yabancı bir şehir sayılmazdı. Bu lise, Kafkasya'daki en popüler eğitim kurumu olarak kabul edilmekteydi.

Rus İmparatorluğu ordusunun en ünlü askerî eğitim kurumlarından biri olarak kabul edilen bu lisenin 13 Kasım 1871'de, Tiflis askerî progimnazisi (Statüce Gimnazi ile Kadet Korpusu arasında lise öncesi eğitim) olarak kurulduğu belirtilmelidir. Progimnazi'nin kurulmasının nedeni olarak, yerli halkların Rus İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki sert hava koşullarına uyum sağlayamamaları gösteriliyordu.¹⁴⁰ Bu nedenle, Rus işgalinden sonra Çarlık Rusya tarafından Kafkasya'nın askerî, siyasi ve kültürel merkezi haline gelen Tiflis'te (Gürcistan) böyle bir okul kuruldu.

Progimnazi'nin 7 Temmuz 1875'te Tiflis'ten Vladikavkaz'a transfer edilmesinden sonra, yerinde 200 kişilik Tiflis Askerî Gimnazisi kuruldu. 22 Temmuz 1882'de, Tiflis Askerî Gimnazisi Tiflis Harbiyeli Lisesi'ne (Tiflis Kadet Korpusu) dönüştürüldü.¹⁴¹ Cemşit Han Nahçıvanlı, Tiflis Kadet Korpusu'nda okuduğu 1909'da, bu liseye Büyük Prens Mihail Nikolayeviç'in adı verilmişti. Rus İmparatorluk Ordusu'nun yenilenmiş askerî eğitim kurumunun büyük açılışı da 30 Aralık 1909'da gerçekleşmişti. TTK için yüksek düzeyde malzeme ve teknik destek sağlanmıştı. Ortodoks, Katolik, Lüteriyen, Ermeni-Gregoryen kiliseleri ve İslam dinlerini öğretecek öğretmenler okul kadrosuna alınmıştı.

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın TTK'da ne zaman öğrenime başladığı konusu araştırmacılar arasında tartışmalıdır. Musa Guliyev, Firdevsi Zamanov'un 1976'da

¹³⁹ İlqar Kəngərli, **Kəngərli Elinin Soy Kitabı**, Bakı. Nurlan, 2005, 296 s., s. 238.

¹⁴⁰ “Здание Тифлисского Кадетского корпуса”, <http://kartli.info/?p=139> , İstifadə tarixi: 18.03.2020.

¹⁴¹ “Тифли́сский Вели́кого кня́зя Миха́ила Никола́евича каде́тский ко́рпус. Исто́рия”, <http://cadethistory.ru/tiflisskiy-velikogo-knyazya-mihaila> , İstifadə tarixi: 08.03.2020.

Bakü'de yayınlanan "Dedelerin Savaş Yolu" kitabında Cemşit Han'ın sekiz yaşındayken 1903'te bir yunker okuluna gittiğinden bahsettiğini yazar. Ancak araştırmalar, Cemşit Han'ın 7 yıllık eğitimini Mart 1914'te TKK'nda tamamladığını gösteriyor. Bu tarih ayrıca kendisine verilen sertifikada da belirtilmiştir: 30 Nisan - 14 Haziran tarihleri arasında harbiye okulunda sınava girmesi, Cemşit Han'ın kadet korpusunda başladığı yılın 1907 olduğunu kanıtlar.¹⁴²

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın 1907'de Tiflis Kadet Korpusu'na katıldığında, okul müdürü Tuğgeneral Ivan Petroviç Tomkeev'di. Çarlık Rusya ordusunun en ünlü generallerinden olan İvan Tomkeev, 93. Harbinde (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) ve 1880-1881'de Orta Asya'nın işgali için Akhal-Teke askerî seferine katıldı. 1 Mart 1905'te Tiflis Kadet Korpusu'nun direktörlüğüne atandı.

Amcası II. İhsan Han Nahçıvanlı'nın, Cemşit Han'ın okula kabulünde rol oynadığı muhtemeldir. Bilindiği üzere, II. İhsan Han, 93. Harbi (1877-1878) sırasında Kafkas cephesinde görev yaptı ve daha sonra Akhal-Teke savaşlarına katıldı. İki askerî, II. İhsan Han ve Ivan Petroviç Tomkeev'in çok yetenekli askerler olarak bu savaşlar sırasında tanışmaları yüksek ihtimal dahilindedir.

Tiflis Kadet Korpusu'nda, gençlerin daha yüksek askerî okullara girmek için eğitildikleri belirtilmelidir. Öğretim süreci, genel eğitimin 7. sınıfına kadar gerçekleştiriliyordu. Bu okulun birinci sınıfına, 10-12 yaşlarında kabul edilen çocuklar dini bilgi, Rusça, matematik ve yazı ile ilgilenmiş ve bu konuda bazı bilgilere sahip olmaları istenmiştir. İkinci sınıfa kabul edilenler bunların yanı sıra Fransızca ve coğrafya bilmek zorundaydılar.¹⁴³ Cemşit Han, öğrenci sınıfı için sınava girdiğinde, kabul komitesi onun yetkin ve okuryazar biri olduğunu düşünerek ikinci sınıfa kabul edilmesini sağladı. Bununla birlikte, babası Cemşit Han'ın, birinci sınıfa gitmesi gerektiğine karar verdi. Cafergulu Han, yedek subay olduğu ve vücudunda savaş yaraları olduğu için Cemşit Han'ın eğitim ücretinin bir kısmı devlet bütçesinden ödeniyordu. Öğrenim ücreti 450 manat iken Cemşit Han'ın babası Kadet Korpusu'na sadece 200 manat ödemiştir. İyi yetenekli olduğu için, 3. sınıftan Cemşit Han'ın eğitim ücretleri tamamen devlet hazinesinden ödenmiştir. Tiflis Kadet

¹⁴² Musa Quliyev, "Xan Nəslindən Olan Unudulmaz Sərkərdə", 525-ci qəzet, 13.06.2015, s.30.

¹⁴³ "Тифли́сский Ве́ликого кня́зя Миха́йла Никола́евича каде́тский ко́рпус. Исто́рия", <http://cadethistory.ru/tiflisskiy-velikogo-knyazya-mihaila>. İstifadə tarixi: 08.03.2020.

Korpusu'nda 7 yıl okuyan öğrenciler, mezun olmak ve sertifika almak için 21 konuda sınava girmek zorundaydılar. Her bilim dalında öğrencinin alabileceği en yüksek puan 12'ydi. Yani öğrencilerin en iyi şartlarda 252 puan alması mümkündü.¹⁴⁴ Çok nadiren, öğrenciler böyle yüksek bir puan alabiliyorlardı. Bu puanı almak Müslümanlar için ise daha zordu. Çünkü Kadet Korpusu'ndaki ana sınavlardan biri dini bilgi ile ilgiliydi. Burada kendilerine sadece İslam hakkında sorular değil aynı zamanda Hristiyanlık hakkında da sorular sorulmaktaydı. Buradaki ana hedeflerden biri, gelecekte orduya katılacak Müslüman soyluların oğullarını Hristiyanlaştırmak olmalıydı. Ayrıca, Çarlık Rusya'nın Kafkasya'da Hristiyanlaşma politikasının kendine özgü nedenleri vardı. 19. yüzyılın başlarından itibaren Çarlık Rusya, bölgede bir "yeniden yerleşim politikası" gerçekleştirdi ve Ortodoksluğu yaymaya çalıştı.¹⁴⁵ Daha sonra 1850'lerde, Katolik inançlı askerler Çarlık Rusya tarafından Kafkasya'ya sürgün edilmişti.

Hristiyanlık ve İslam'ın kuralları hakkındaki bilgisi, Cemşit Han'ın amacına ulaşmasına yardımcı oldu. Mezun Belgesine ek olarak, Kadet Korpusu mezunlarına tıbbi sertifika verildiğine dikkat edilmelidir. Kadet Korpusu yıllarında edindiği tıbbi bilgi Cemşit Han'a kanlı savaşlarda sadece kendini korumakla kalmayıp aynı zamanda liderliğindeki askerî birimlerdeki er ve subayların sağlığına da dikkat etmesine yardımcı oldu. 1914 yılında kursu tamamlamak için sınava giren Cemşit Han Nahçıvanlı'nın sertifikasındaki notlar oldukça iyiydi. Sertifika belgesinde, 12 puanlık değerlendirme kriterlerine göre Cemşit Han: yazım kurallarından 8, Fransızca'dan 7, aritmetik'ten 7, geometri'den 7, trigonometri'den 7, fizik'ten 8, dilbilgisinden 7, Rusça'dan 6, Almanca'dan 6, Kimya'dan 7, tarih biliminden 7, çizimden 11, coğrafyadan 8, Hukuktan 9 puan almıştı.

252 puanlık sisteme göre, Cemşit Han 144 puan aldı. Ortalama puanı 7.58 idi. Tasdik belgesinden fiziksel uygunluk seviyesinin oldukça yüksek olduğu ve 12 puanlık bir ölçekte 8 puan olduğu açıktır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle, Cemşit Han Nahçıvanlı da dahil olmak üzere, Tiflis Kadet Korpusu'nun son sınıf öğrencilerinin erken sınava girmek zorunda kaldıkları belirtilmelidir. Bu

¹⁴⁴ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.65

¹⁴⁵ "Tolerantlıq", http://multiculturalism.preslib.az/az_a4.html, 20.04.2020.

doğal olarak öğrencileri değerlendirme sürecini de etkilemiştir. Sınav süreci, 30 Nisan ile 14 Haziran 1914 arasında devam etmiştir.¹⁴⁶

Mezuniyet belgesindeki ilginç bir nokta da, Cemşit Han Nahçıvanlı tarafından bilinen diller konusudur. Yukarıda belirtildiği gibi, Nahçıvan'daki yılları boyunca Azərbaycan Türkçesi, Rusça ve Fransızca öğrenimi gördü. Farsça ve Arapça dillerinin o zamanın okullarında hâlâ öğretildiği düşünüldüğünde Cemşit Han bu dilleri de muhtemelen bir ölçüde biliyordu. Onay belgesi Cemşit Han'ın Tiflis (Gürcistan) Kadet Korpusu'nda başka bir yabancı dil olan Almanca'yı öğrendiğini gösterir.

Böylelikle, Mart 1914'te Cemşit Han, Tiflis Kadet Korpusu'nda (Asil Ailelerin Evlatları İçin Askerî Okul) yedi yıllık bir eğitimi tamamlamıştır. Ne var ki bazı araştırmacılar, okulu bitirdiği yılın 1911 olduğunu belirtmişlerse de¹⁴⁷, 1907 yılında okula giren Cemşit Han Nahçıvanlı'nın 7 yıllık eğitimini 4 yıl içinde tamamlaması imkansızdı. Öte yandan, yukarıda belirtilen mezuniyet belgesinin tarihi 1914'tür.¹⁴⁸ Daha önce 1909'da Tiflis Kadet Korpusu'ndan mezun olan Nahçıvanlı soyisimli kişi Cemşit Han'ın ağabeyi III. Kelbali Han Nahçıvanlı olmuştur. III. Kelbali Han, 1909 yılında okuldan mezun oldu ve Kafkas askerî okulunun Nikolayev filusunda harbiyeli subay olarak hizmet vermeye başladı.¹⁴⁹

Cemşit Han Nahçıvanlı'ya 1914'te Tiflis'teki askerî birimlerden birinde üç aylık askerlik sonrası, yani o yılın 8 Haziranı'nda genç-unter (genç subay) askerî rütbesi verildi.¹⁵⁰

Sonraki dönemde askerî eğitime daha yüksek bir okulda devam etmek için Cemşit Han Nahçıvanlı başka bir zorluğun üstesinden gelmek zorunda kaldı. Bu nedenle, o zamanın Askerî Yasası'nın kurallarına göre, 21 yaş altındaki kişilerin daha yüksek askerî okullara ("uçiliş") kabul edilmesi için ebeveynlerin rızası

¹⁴⁶ RDATA, f. 1001, l. 1, d. 641, v. 25-27.

¹⁴⁷ Qaşqay Ziyəddinoğlu, "Kəngərli Nəslinin Sonuncu Generalı", <https://az.strategiya.az/news.php?id=106862>, 23.11.2017;

Tofiq Abbaslı, "Cəmsid Naxçıvanski", Mədəniyyət, 31.07.2015, s. 13.

¹⁴⁸ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.68.

¹⁴⁹ Gülşən Hüseynova, **General Hüseyn xan Naxçıvanski'nin Hərbi və İctimai Fəaliyyəti**, s. 16.

¹⁵⁰ Musa Quliyev, "Azərbaycanın İlk Milli Atıcı Diviziyasının Yaradıcısı General-Mayor Cəmsid Xan Kəngərli – Naxçıvanski", **Şərq qapısı**, 08.01.2015. <http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/5964-azaerbaydzan-n-ilk-milli-at-dz-diviziyas-n-n-yarad-dz-s-zheneral-mayor-dzaemshid-khan-kaenzhaerli-nakhdzh-vanski>

gerekiyordu. 19 yaşındaki Cemşit Han da bu zorlukla karşılaştı. Bu nedenle, 10 Haziran 1914'te, Tiflis Kadet Korpusu direktörü, tuğgeneral Tomkeev, Cafergulu Han Nahçıvanlı'ya bir mektup gönderdi.¹⁵¹ 2276 sayılı bu mektuba yanıt olarak Cafergulu Han Nahçıvanlı şunu yazdı:

*“Aşağıda imzalayarak, oğlum, öğrenci Han Nahçıvanlı Cemşit'in süvari uçilişlerinden (yüksek askerî okul) birine kabul edilmesini ve eğitimi ücretini ödemesini kabul ettiğimi onaylıyorum. Emekli rotmistr Han Nahçıvanlı”.*¹⁵²

Babası Cafergulu Han'ın Cemşit Han'ın bir ay askerî okulda okuması için ödemesi gereken miktar ayda 65 manattı ki bu da yılda 780 manat gerektiriyordu. Nihayetinde bunu kabul eden babası sayesinde, Cemşit Han Nahçıvanlı yeni ve daha yüksek bir askerî eğitime başladı. Batı Ukrayna'nın Yelizavetgrad şehrindeki Askerî Süvari Okulu'na girdi. Yelizavetgrad'daki askerî okulda ayrılan 8 boş pozisyonundan birine atanan Cemşit Han Nahçıvanlı, ortalama skora göre 8 mezun öğrenci arasında 7. sırada yer alıyordu.¹⁵³

YASO'nun kurulması ihtiyacı, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Kırım Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştı. Şöyle ki, Kırım Savaşı'nın sonunda, ordunun daha iyi askerî personelle temin edilmesi, askerî hizmetin kalitesinin yükseltilmesi için tüm kolordulara Junker okullarının kurulması önerilmişti. Bununla birlikte, Savunma Bakanlığı'ndan kaynak yetersizliği ve kolordu merkezlerinin sık sık yer değiştirmesi, askerî okulların kurulmasını zorlaştırıyordu ve sürekli eğitime izin vermemekteydi.

O tarihte, gerekli ihtiyaçları karşılamak için sadece üç okul açıldı. Bunlardan biri olan Süvari Subayları Okulu, General Baron Ivan Petroviç Offenberk tarafından, kolordu merkezinin bulunduğu yerde (Novgorod eyaletinde) altrütbeli subayların eğitilmesi için kurulmuştu. YASO da kolordu himayesinde kurulmuştu ve süvari subaylarının özel eğitimi için tasarlanmıştı. Okul 1 Eylül 1865'te Kiev, Harkov ve

¹⁵¹ RDATA, f. 1001, l. 1, d. 641, v. 171.

¹⁵² RDATA, f. 1001, l. 1, d. 641, v. 211.

¹⁵³ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.72.

Odessa askerî bölgelerinin süvari subaylarının eğitimi için Elizavetgrad Süvari Harbiyeli Okulu olarak kurulmuştu ve 26 Eylül 1865'te açılmıştı..¹⁵⁴

5 Temmuz 1902'de, Yelizavetgrad süvari okulunun ismi değiştirildi. Okuldaki ders üç yıl sürmekteydi ve biri genel diğer ikisi özel olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Süvari okuluna kabul için kadet okulunun 6. sınıfının tamamlanması veya belli sınavlardan geçilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla okulda kısa süreli programlar uygulanmış, öğretim sürecinde değişiklikler yapılmıştı.

Tarihi belge ve kaynakların ışığında, 1 Ağustos 1914'te Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Yelizavetgrad'da eğitime başladığı görülmektedir.¹⁵⁵ Musa Guliyev, Cemşit Han'ın okula giriş tarihini, 30 Ağustos 1914 olarak belirtti.¹⁵⁶ Konuyu daha açık bir şekilde ortaya koyan araştırmacı Zaleh Novruzov, 1 Ağustos 1914'te YASO'ya gelen Cemşit Han'ın bir aylık sınav süresi sonrasında okula kabul edildiğini yazmıştır.¹⁵⁷

Okuldaki eğitimi süresince, okulun başında bir süre Albay Vladimir Nikolayeviç Peters ve sonraki dönemde Tuğgeneral Vladimir Grigoryeviç Lişin olmuştur.

1911'den 1914'e kadar okulun başında olan Albay Peters, okulun memurları ve öğrencileri arasında pek da tutulan popüler biri olmamıştır. Bu albay, Rus askerî tarihinde, genellikle resmi yönetimi tercih eden bir kariyer düşkünü olarak tanımlanır. 1914'te savaşın başlamasından kısa bir süre sonra General Peters orduya katıldı. Savaş sırasında yaptığı hizmet hakkında hiçbir bilgi yoktur. Sonrasında kişisel kazancı için Bolşevik'lere katıldığı bilinmektedir. Bolşevik'lerin Çarlık Rusyası'nı korumak isteyen Gönüllü Ordu ile savaşmasına yardımcı olmak için elinden geleni yaptı.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Константин Шляховой, “Елисаветградское Кавалерийское Юнкерское Училище”, <https://genroge.ru/memo/eku.htm> , İstifadə tarixi: 18.03.2020.

¹⁵⁵ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.73.

¹⁵⁶ Musa Quliyev, “Sərkərdə”, **Xalq** , 08.08.2015, № 169, s 4.

¹⁵⁷ Zaleh Novruzov, “Hərb Tariximizin Unudulmaz Siması”, **Şərqi səhəri**, 07.08.2015, № 29, s 7.

¹⁵⁸ **Незабываемое прошлое Славной Южной Школы. 1865–1965. Исторический очерк Елисаветградского кавалерийского училища с воспоминаниями питомцев Школы к столетию со дня основания училища**, Под редакцией Генерального штаба полковника С. Н. Ряснянского, Нью-Йорк, Издание Объединения бывших юнкеров Елисаветградского кавалерийского училища, 1965, 239 с., с. 45.

General Peters 1914'te cepheye gittikten sonra, okulda eski bir sınıf müfettişi olan Binbaşı tuğgeneral N.N.Lişin, okulun geçici komutanlığına atandı. 1917'ye kadar bu görevi sürdürdü.¹⁵⁹

Cemşit Han Nahçıvanlı, Yelizavetgrad Askerî Süvari Okulu'na geldikten sonra, subay olmak için büyük denemelerden geçti. Tüm engellerin üstesinden gelen Cemşit Han, bir kez daha subay olma arzusunun gelip geçici olmadığını ve Kengerli-Nahçıvanlı soyuna layık bir ardılı olduğunu doğruladı. Bir ay içinde kendini tam olarak göstermeyi başardı ve 30 Ağustos 1914'te ona yunker (birinci sınıf askerî okul öğrencisi) askerî rütbesi verildi.¹⁶⁰

Hali hazırda başlamış olan I. Dünya Savaşı, yaşamın diğer alanlarından önce askerî eğitim üzerinde etkili oldu. Bilindiği üzere, 1 Ağustos 1914'te Almanya, İtilaf Devletleri Birliği'nin bir üyesi olan Rusya'ya savaş ilan etti. Bunun nedeni de, Haziran ayı sonlarında başlayan savaşta Rusya'nın, Sırbistan'a, Avusturya-Macaristan savaşında verdiği destekti.¹⁶¹

Mevcut savaş şartlarında, Rusya Savunma Bakanı öğrenci okulu mezunlarına derhal subaylık kursları verilmesini ve en kısa zamanda cepheye gönderilmesini emretti. Bu emre ve düzenlemeye göre 8-12 aylık eğitim süresi, 4 aya indirilmiş ve bu derslerin mezunlarına askerî rütbelere verilmiştir. 6 Eylül 1914'te, Yelizavetgrad Askerî Süvari Okulu'nda, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın da aralarında bulunduğu askerî bir heyet Çarlık Rusya İmparatorluğu bayrağı altında Çar yönetimine ve Rus İmparatorluğu'na bağlılık yemini etti.

Cemşit Han Nahçıvanlı askerî okulda kısaltılmış bir program üzerinde eğitim almıştı. 20 Eylül 1914'te, ona yunker-asker (İkinci sınıf askerî okul öğrencisi) rütbesi verildi. 8 Kasım 1914'te yunker unters (Üçüncü sınıf askerî okul öğrencisi) rütbesine terfi etti.

Cemşit Han Nahçıvanlı, Yelizavetgrad Askerî Süvari Okulu'ndan ne zaman mezun olduğu sorusunun cevabı, tarih yazımında yeterince açık değildir. Muhtemeldir ki o zamanın olayları ve savaş koşulları, mezuniyet zamanı ile ilgili çeşitli kaynaklara çeşitli tarihlerin yansıtılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla da bu

¹⁵⁹ Незабываемое прошлое Славной Южной Школы. 1865–1965, с. 46.

¹⁶⁰ Рудольф Иванов, Именем Союза Советских..., с.73.

¹⁶¹ Александр Сербин, Первая Мировая Война. Россия Накануне и В Годы Войны (1914 – 1918гг.), Омск, СибАДИ, 2009, 72 с., с. 17.

durum, Cəmşit Han Nahçıvanlı'nın biyografisini inceleyen araştırmacıların bu soruya net bir şekilde cevap vermesini zorlaştırmıştır. R.Ivanov Cəmşit Han Nahçıvanlı'ya adanmış kitabında da bu konuya değinmedi ve kesin bir tarih vermedi.¹⁶²

NÖC Ali Meclisi tarafından, 2015 yılında yayınlanan "Bir Serasker'in Hayatı" kitabında, mezuniyet tarihi olarak değil de askerî rütbe alma tarihi 1 Aralık 1914 olarak belirtilmiştir.¹⁶³ Musa Guliyev'in makaleleri, Cəmşit Han'ın 1 Aralık 1914'ten itibaren orduda, 100 kişiden oluşan askerî birliklerde – “sotni”de askerî hizmete başladığını gösteriyor.¹⁶⁴ 2005 yılında yayınlanan Nahçıvan Ansiklopedisi'nin ikinci cildi, Cəmşit Han Nahçıvanlı'nın 1915'te bu okuldan mezun olduğunu belirtiyor.¹⁶⁵

Cəmşit Han Nahçıvanlı'nın mezuniyet tarihini açıklığa kavuşturmak için, her şeyden önce, o zamanlar resmi kaynaklara yansıyan okulun mezuniyet tarihlerine dikkat etmek gerekir. Okulun 100. Yıldönümü için hazırlanmış olan kitapta şöyle yazıyor:

“Birinci Dünya Savaşı sırasında subayların mezuniyet süreci hızlandı ve mezuniyet törenleri değişik zamanlarda gerçekleştirilmeye başladı.

1914'te mezunlarla ilgili iki acil emir vardır: 12 Temmuz ve 1 Ekim. Bu mezuniyet törenleri henüz hızlandırılmış ve erken mezuniyetler değildi. 12 Temmuz'da mezun olan subaylar neredeyse iki yıldır okula gidiyordu ve 1 Ekim'de serbest bırakılan mezunlarsa okulun birinci ve ikinci sınıflarını tamamlamıştılar.

Sonraki dönemde, öğrencilerin mezuniyeti hızlandırıldı ve şöyle adlandırıldı:

I. Acil durum mezuniyeti - dört ay - 1 Ağustos'tan 1 Aralık 1914'e kadar okuyanlar;

II Acil durum mezuniyeti - dört ay - 1 Ekim 1914'ten 1 Şubat 1915'e kadar okuyanlar...

*... Özel emirle bu mezunlara gizir (astsubay başçavuş) askerî rütbesi verildi”.*¹⁶⁶

¹⁶² Александр Сербин, **Первая Мировая Война. Россия Накануне и В Годы Войны (1914 – 1918гг.)**, с.26.

¹⁶³ **Cəmşid Naxçıvanski – 120. Sərkərdə Ömrü**, Naxçıvan, Əcəmi, 2015, 96 s., s. 49.

¹⁶⁴ Musa Guliyev, “Sərkərdə”, **Xalq**, 08.08.2015, № 169, s 4.

¹⁶⁵ “Cəmşid Naxçıvanski”, **Naxçıvan Ensiklopediyası**, İki cildə II cild, Naxçıvan, Bakanlar Medya, 2005, s. 181.

¹⁶⁶ **Незабываемое прошлое Славной Южной Школы. 1865–1965.** с. 27.

Cemşit Han, YASO'nun ilk acil mezunları arasında olmuştur. Başka bir deyişle, 1 Aralık 1914'te Yelizavetgrad Askerî Süvari Okulu'ndan mezun oldu. Acil durum mezuniyetine rağmen, puanlamaya göre üst dereceleri olan askerî okul mezunlarının bir hizmet yeri seçme şansı vardı. Ancak Cemşit Han Nahçıvanlı, savaş dışı herhangi bir durumda olan ve imparatorluğun merkez şehirlerinde bulunan askerî birlikleri seçmeyi cesurca reddetti. Tuzen Süvari Tümeni'nde Tatarlardan (Azerbaycanlılar ve Tatarlar, Çarlık Rus İmparatorluğu'nda aynı adı taşıyan "Tatarlar" olarak kaydedilmiş) oluşan Süvari Alayı'nın oluşturulduğunu duyunca Cemşit Han, burada hizmet vermeyi tercih etti. Alayın Azerbaycan'da Gence'de (o dönemde Yelizavetapol) kurulduğu unutulmamalıdır.

Cemşit Han Nahçıvanlı, askerî görev süresince, çok sayıda madalya kazanmıştı. Süvari Tümeni'ne gelmeden önce Cemşit Han Nahçıvanlı'nın yakasını cesaret madalyası süslemiştir.

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın ilk askerî eğitim yıllarının analizinden yola çıkılacak olunursa, babası Cafergulu Han'ın oğluna üst düzey bir askerî eğitim alması için tüm fırsatlarını kullandığı aşıkardır. Böylece, genç ama kararlı olan Cemşit Han'ın askerî hizmete olan ilgisi ve isteği de onun eğitim süresinde başarılı olmasında önemli bir rol oynamıştır. Netice itibarıyla de Cemşit Han Nahçıvanlı, askerî eğitiminin ilk yıllarında ve eğitim hayatı boyunca çalışkanlığıyla, en üst düzey askerlerin dikkatini çekmeyi başarmış mühim bir şahsiyettir.

İKİNCİ BÖLÜM

CEMŞİT HAN NAHÇIVANLI'NIN ÇARLIK RUSYA VE AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE ASKERİ FAALİYETLERİ

2.1. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Birinci Dünya Savaşı Cephelerinde Askerî Faaliyetleri

Dünya tarihinin en büyük felaketlerinden biri olarak kabul edilen, tarihte "Genel Savaş" ve "Büyük Savaş" olarak bilinen Birinci Dünya Savaşı, diğerlerinden ayırt edilebilecek özelliklere sahipti. Her şeyden önce bu savaş, dünya askerî tarihinde birçok yeniliğin test edildiği bir savaştı. Savaşın tarafları; sanayileşme ve teknik gelişimin sağladığı fırsatları, ürettikleri silahları ve belirledikleri savaş taktiklerini bu savaşta kullandılar. Öte yandan bu savaş, üç imparatorluğun (Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusya) son savaşıydı. Dört yıldan fazla süren savaşın sonucunda milyonlarca askerî ve sivilin ölümü, dünya tarihinde derin bir iz bırakmıştır.

Ağustos 1914'te başlayan savaş, dünyayı yeniden paylaşmayı hedefleyen emperyalist bir savaştı. Bu bağlamda Almanya, Avrupa'nın ve dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biriydi ve savaşa daha iyi hazırlanmıştı.¹⁶⁷ Temmuz 1914'te, Alman Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Londra'daki Alman büyükelçisine Rusya'nın savaşa hazır olmadığını ve İngiltere ile Fransa'nın savaş istemediğini söylemiştir. Rusya'nın savaşa hazır olması birkaç yıl daha sürecekti. Bu nedenle Almanya hemen bir savaşa başlamalıydı; çünkü sadece bu şekilde savaştan galibiyetle çıkabilirdi. Avusturya-Sırbistan çatışmasının Haziran 1914'te yeniden başlaması, Almanya'nın planlarının gerçekleşmesini sağladı. Savaşın çıkış sebebi, Saraybosna'da Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Josef'in Veliaht Prensi ve emperyal askerî güçlerin komutanı Franz Ferdinand'ın, Sırp milliyetçisi ve "Kara Eller" terör örgütü üyesi tarafından öldürülmesi olmuştur.¹⁶⁸ Buna karşılık, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ile bir savaş başlattı. Rusya'nın Sırbistan'a desteği her iki imparatorluğun da birbirlerine karşı

¹⁶⁷ Səmayə Mustafayeva, Zərifə Cavadova, **Birinci Dünya Müharibəsi Dövründə Beynəlxalq Münasibətlər**. Dərs vəsaiti. Bakı, ADPU nəşriyyatı, s. 55-56.

¹⁶⁸ **История Дипломатии**, Т. 2, Под.ред. акад. В.Потемкина, Москва-Ленинград, ГИПЛ, 1946, 423 с., с. 246

savaşa katılmasına izin verdi. Savaşın arefesinde, uluslararası siyasi durumun, ana emperyalist ilişkilerin keskinleşmesinin belirlediğine dikkat çekmekte yarar vardır. Bunlar İngiliz-Alman, Rus-Alman, Rus-Avusturya, Fransız-Alman ve diğer ilişkilerdi. Bu ilişkiler, iki emperyalist blok arasında meydana geldi. Bunun sonucunda, Antanta'nın üç büyük gücü; İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya Birliği'ne karşı durdu. İngiltere ile Almanya arasındaki rekabet daha da güçlüydü, Alman'ları sadece Fransa ve Rusya'nın gücüyle izole etmenin imkansızlığı, İngiltere'nin Fransa ve Rusya'nın yanında olmasını kaçınılmaz kıldı.¹⁶⁹ Savaş Fransız-Rus grubu ile Alman-Avusturya grubu arasında şayet olsa idi; İngiltere şüphesiz öncekini savunurdu. Bu durum, Fransa ve Rusya'nın bunu dikkate almasına izin verdi. Dolayısıyla yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, Çarlık Rusya'nın I. Dünya Savaşı'na katılımı emperyalist hedeflerin motivesi ile oldu.

Çarlık Rusya yönetimi, Müslümanları orduya çağırmasa da, başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere üst sınıflardan olan pek çok Müslüman, askerlik hizmeti için gönüllü oldu. O zaman yaklaşık 200 Azerbaycan Türk subayı cephelerde savaşıyordu. Ünlü generaller Samed Bey Mehmandarov, Aliğa Şihlinski, Hüseyin Han Nahçıvanlı da cephedeydi. Hüseyin Han Nahçıvanlı komutasındaki "Kafkasya Süvari Tümeni" veya "Vahşi Tümen" Çarlık Rusya ordusunda en büyük Müslüman askerî birliği idi.¹⁷⁰

1914 Lodz Operasyonu'nda, Rus kuvvetlerinin bir kısmını kuşatmaya ve yok etmeye çalışan Alman grev grubunun komutanı General Makezi'nin planlarını bozan, 21. Piyade Tümeni Komutanı General Samed Bey Mehmandarov özellikle öne çıkan bir isimdi. Sonrasında, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Harbiye Nazırı olmuş Samed Bey Mehmandarov, savaşın sonuna yakın birkaç kolordunun yönetiminin başına getirildi. Bu neredeyse tüm orduyu yönetmeye eşdeğerdi.

"Topçu Tanrısı" olarak adlandırılan Korgeneral Aliğa Şihlinski, Rus ordusunun en iyi topçu uzmanlarından biri olarak kabul edilmekteydi. Savaşın ilk günlerinden itibaren St.Petersburg'un topçu savunmasındaki komutanlık ona emanet edilmişti. 1915 yılında, Aliğa Şihlinski, Yüksek Askerî Komutanlığı karargahında

¹⁶⁹ Səmayə Mustafayeva, Zərifə Cavadova, **Birinci Dünya Müharibəsi Dövründə, Beynəlxalq Münasibətlər.**, s. 45.

¹⁷⁰ **Azərbaycan tarixi.** Yeddi cildə, V cild (1900-1920-ci illər), Bakı., Elm, 2008, Elektron resurs, 584 s., s. 139.

topçu alayları üzere müsteşar-general, daha sonra Batı Cephəsi'nin Topçu Kolorduları komutanı olmuşdur.

Birçok Azərbaycan subayı (Albay Talib Vekilov, Rotmistr Timur Novruzov, Yüzbaşı Terlan Aliyarbeyov və digərləri) savaştaki cəsarətlərindən dolayı "Georgios Haçı" ilə ödülləndirilmişdir. İlk Azərbaycan askəri pilotu olan təğmen Ferruh Gayibov, Rus askəri hava qrupunun Vilnius'taki Alman askəri təsislərinə hava saldırlarına katılmışdı. Bir saat içində dörd düşman uçağıyla çarpışmış; üç tanesini düşürmüş ama kendisi də havaya uçurulan uçaqta kahramanca ruhunu təslim etmişdir.

Daha öncə də belirtildiği gibi, Yelzavetograd askəri süvari okulundan mezun olduktan sonra, Rusya Savunma Bakanı'nın emriylə Cəmşit Han Nahçıvanlı'ya gizir rütbesi verildi. Cəmşit Han, yeni kurulan Kafkasya Yerel Süvari Tümeni'ndə savaşımaq istədi. Amcası, Korgeneral Hüseyn Han Nahçıvanlı'nın, bu Tümeni də içəren 2. Süvari Kolordu komutanı olması¹⁷¹ muhtəmələn Cəmşit Han'ın seçimini etkilədi. Rəsmi olmayan bir şəkildə "Vahşi Tümen" ("Dikaya diviziya") olaraq bilinen bu askəri birlighin, 23 Ağustos 1914'te Çar II.Nikolay'ın emriylə kurulduğu belirtəlməlidir.¹⁷² Tüməndə qəvəv yapanların yüzdə doksanı Kafkasya'nın çeşitli həkərlərini təmsil edən askərlərdi. Rus aristokrasisinin bəzi təmsilçiləri bu askəri birlikdə məmur olaraq qəvəv yamışdır.

Kafkasya Yerel Süvari Tümeninin, bir idari kurulu və hər biri iki alaydan oluşan üç tugaydan oluştuğu belirtəlməlidir. Hər alay dörd yüz müfrezədən oluşuyordu. Tümenin bələşimi aşğıdaki gibi oluşturulmuşdur:

1. Tugay, Kabardeylər və Balkarlardan oluşan Kabardey süvariləri alayı və 2. Dağıstan Süvari Alayı'ndan oluşuyordu.

2. Tugay Azərbaycan Tatar Süvari Alayı və Çeçən Süvari Alayı'ndan oluşuyordu.

¹⁷¹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.171

¹⁷² Yusif Ağayev, Səbuhi Əhmədov, "Dikaya Diviziya"nın Azərbaycanlı Süvari Alayı", <https://ordu.az/az/news/140256/efsanevi-dikaya-diviziya-nin-azerbaycanli-suari-alayi-arasdirma-fotolar> , 15.09.2018.

3. Tugay Çerkes Süvari Alayı ve Çerkes'er, Abazinler, Abhazlar ve Karaçaylardan oluşan İnguş Süvari Alayı'nı içeriyordu.¹⁷³

Tümende Oset Piyade Tugayı ve 8. Don Kazak Topçu Bölümü de vardı.

Onaylanan askerî personel listesine göre, her süvari alayı 22 subay, 3 askerî memur, 1 alay imamı, 575 astsubay süvari ve 68 astsubay diğer askerlerden oluşacaktı.

Tümenin oluşturulduğu dönemde, Çarlık Rusya'nın ordusunda Kafkas Asilzade Süvari Tümeni, 5 Kafkas Kazak tugayı, 5 Kafkas tüfekçi tümeni ve Kafkas Grenadır tümeni de vardı. Bu bağlamda, yeni oluşturulan süvari tümenine "Kafkasya'nın Yerel Süvari Tümeni" adı verildi.

Tümenin oluşturulması, Eylül 1914'te tamamlandı. Ekim ayında tümen Moskova yakınlarındaki Podolski bölgesine getirildi ve Kasım ayı başlarında Kafkasya yerel süvari bölümü tümgeneral Hüseyin Han Nahçıvanlı'nın 2. süvari kolordusuna dahil edildi. O tarihte, Moskova'ya 35 kilometre mesafede bulunan Podolsk'un Çarlık Rusya ordusunun stratejik olarak en önemli merkezlerinden biri olduğu unutulmamalıdır. Kasım ayı sonundan itibaren, Tümen Topçu General Nikolay Yudoviç Ivanov tarafından yönetilen Güneybatı (Avusturya) cephesinde savaşımaya başladı.¹⁷⁴ 1907'de general-adyutant (tümgeneral) ve 1908'de topçu general olarak terfi eden Nikolay Yudoviç Ivanov, Çarlık Rusya ordusunun en büyük askerî stratejistlerinden biriydi. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı sırasında askerî yeteneklerinden dolayı 22 Nisan 1904'te Mançurya Ordusu komutanına yardımcı müsteşar gönderildi.¹⁷⁵ 18 Temmuz 1904'te General Ivanov, 3.Sibiry Kolordusu'na dönüştürülen Doğu Müfrezesini komuta etmeye başladı. Şah Nehri çevresindeki savaşlar sırasında Japon ordusunun sol kanadına saldırması ve Japonları Kore'ye doğru itmesi emredildi. Bu görevi başaramasa da Mukden Savaşı'nda savunmanın teşkili için büyük bir cesaret gösterdi.¹⁷⁶ Bu savaştaki kahramanlığı nedeniyle, 4. ve

¹⁷³ Уташ Очиров, "Национальные части народов Юга России в период революции 1917 г. и гражданской войны", **Великая Российская революция в судьбах народов Юга России. Материалы Всеросс. (с межд. участием) науч. конф., посвященной 100-летию революции 1917 года (Элиста, 13-14 сентября 2017 г.)**, Элиста, КалмНЦ РАН, 2017, с. 30-47

¹⁷⁴ Александр Орлов, Владимир Георгиев и др., **Исторический Словарь**. 2-е изд. М., 2012, с. 198.

¹⁷⁵ Александр Чернышов, "Иванов Николай Иудович Военачальники. Командный Состав", <https://gwar.mil.ru/heroes/commander2400281/>, 27.04. 2020

¹⁷⁶ "Иванов Николай Иудович", http://1914www.ru/biograf/bio_i/ivanov_ni.php, 20.04.2020.

3. derece Aziz George Nişanı ve elmaslarla süslenmiş altın bir silahla ödüllendirildi. Savaşın sonra Mançurya ordusunun lojistik başkanlığına atandı. Aralık 1905'ten Kasım 1907'ye kadar General Nikolay Ivanov, Rus 1. Ordu Kolordusu (St. Petersburg Askerî Bölgesi) komutanı olarak görev yaptı. Aralık 1908'de Kiev Askerî Bölgesi komutanlığına atandı.

"Vahşi Tümen" (Dikaya diviziya) Polyançik, Ribna, Verkhovna-Bistra bölgelerinde sert ve cesur bir şekilde savaştı. Özellikle kanlı savaşlar, Aralık 1914'te San'a'da ve Ocak 1915'te Lomna-Lutoviska bölgelerinde gerçekleşti. Burada tugay, Avusturya ordusunun Polonya'da bulunan stratejik açıdan önemli Premişl yönünde ilerlemesini engellemek için savaşmıştır.

Tarihçi Tofiq Babayev, Ocak 1915'te, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Müslümanlardan oluşan bu tümende hizmet etmek üzere gönderildiğini yazar. Tarihçi Musa Guliyev, Cemşit Han'ın 1 Aralık 1914'te, rezerve yüzlükte savaş tecrübesi kazanması için gönderildiğini arşiv belgeleriyle temellendirmiştir.¹⁷⁷ Çalışmalar onun doğrudan savaş bölümüne dahil olmadığını gösterir. O zamanlar Kafkasya Yerel Süvari Tümeni için altı yedek piyade birimi kurulur. Bölümde görev yapmak için başvuruda bulunan Cemşit Han Nahçıvanlı, subay adaylığına kabul edilir; onun, Ocak ve Şubat 1915'te Kafkasya Yerel Süvari Tümeni'nin ağır savaşlarına katılmamasının nedeni budur. Sadece Mart 1915'te, 2. Tugay'da Azerbaycan Türklerinden oluşan Tatar Süvari Alayı'nda aktif askerlik hizmetine başlar.¹⁷⁸

Tatar Süvari Alayı, Azerbaycan'ın Yelizavetapol (Gence) ve Bakü guberniyalarının, Tiflis guberniyasının Borçalı kazasının (bölgesinin) Azerbaycanlı nüfusundan oluşturulmuştu. Alayın birinci bölüğü (sotni) Gence ve Gazah ilçelerinden; ikinci bölüğü (sotni) Şuşa ve Cevanşir ilçelerinden; üçüncü bölüğü (sotni) Ereş, Zengezur, Qaryagin ve Nuha (Şeki) ilçelerinden; dördüncü bölüğü (sotni) Borçalı ilçesinden olan Azerbaycanlılardan oluşuyordu.¹⁷⁹ Birinci bölüğün (sotni) komutanı rotmistr Şahverdi Han Ziyadhan; ikinci bölüğün (sotni) komutanı

¹⁷⁷ Musa Guliyev, "Sərkərdə", **Xalq**, 08.08.2015, № 169, s. 4.

¹⁷⁸ Zaleh Novruzov, "Hərb Tariximizin Unudlmaz Siması", **Şərqin səhəri**, 07.08.2015, № 29, s. 7.

¹⁷⁹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.95.

ştabs-rotmist Zverev; üçüncü bölüğün (sotni) komutanı rotmistr Gürcü Prensi Amilohvari; dördüncü bölüğün (sotni) komutanı rotmistr prens Maqalov idi.

Alayın bağlı olduğu 2. Tugayın komutanı, Kabardey halkından olan Albay Konstantin Hogondokov'du. Yarbay Pyotr Aleksandroviç Polovçev ise oluşturulduğu dönemde Tatar Süvari Alayı komutanlığına atanmıştı. Bir Rus askerî ve oryantalist olan Polovçev'in ilk askerlik hizmeti, 44. Novgorod Ejderha (Dragun) Alayı'nda başlamıştı. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda Japon'lara karşı savaşmış; daha sonra Hindistan'ın Bombay kentinde ve Çin'de askerî-diplomatik görevlerde bulunmuştur. Bir süre Çarlık Rusya ordusunun karargahında görev yapmış olan Yarbay Pyotr Polovçev savaş başladıktan sonra cepheye gönderilmiş; Azerbaycanlılar'dan oluşan Tatar süvari alayı komutanlığına atanmıştır.

P. A. Polovçev, Doğu halklarının ve Müslümanların karakterine aşina olmasına rağmen, ordu komutanlığı ona, iki Kafkasyalı yerel asistan atadı. Bunlardan biri; Bakü'de doğmuş ve büyümüş yarbay Vsevolod Dmitrieviç Staroselsky diğeri de; birinci sotni komutanı olan rotmistr Şahverdi Han Ziyadhanov'du. Vsevolod Dmitrieviç Staroselsky, 1875 yılında Bakü'de doğdu. 1909'da Kafkas Askerî Bölgesi Başkomutanının yardımcılığına atanmıştır.¹⁸⁰ İkinci yardımcı Şahverdi Han Ziyadhanov, 3 Ekim 1869'da Gence'de doğdu. 29 Kasım 1890'da, 44. Nijniy Novgorod Ejderha (Dragun) Alayı'nın 3. Filosunda er olarak askerî hizmete başlamıştır. 16 Aralık 1905'te, 2. Dağıstan Süvari Alayı'na gönderildi. Rus-Japon savaşında aktif rol aldı. 12 Nisan 1906'da yeniden 44. Nijni Novgorod Ejderha (Dragun) Alayı'na transfer edildi. 11 Nisan 1907'de eski alayına geri döndü. 1910'dan itibaren Yelizavetapol (Gence) valisinin müsteşarı olarak görev yaptı.

Böylece Cemşit Han Nahçıvanlı, Tatar Süvari Alayı'nın 1. bölüğüne (sotni) astsubay olarak kabul edildi.¹⁸¹ Yerli Azerbaycanlılar'dan oluşan alaya uyum sağlamada pek zorluk çekmedi ve kısa sürede savaş hazırlığını daha da geliştirdi. Dönemin çeşitli yazarlarının notlarından, amcası Hüseyin Han Nahçıvanlı'nın Çarlık ordusunun en üst düzey subayları arasında olmasına rağmen, Cemşit Han

¹⁸⁰ “Старосельский Всеволод Дмитриевич”, <http://www.regiment.ru/bio/S/14.htm> (İstifadə tarixi: 20.03.2020)

¹⁸¹ “Приказ № 63. По Татарскому Конному Полку”, RDAA, f. 3642, l. 1, d. 42, v. 3

Nahçıvanlı'nın, hizmeti sırasında bu ayrıcalığı kullanmamaya çalıştığı görülmektedir. Yüksek düzeyde çalışarak gerçek bir askerî karakter göstermiştir. Çeşitli askerî görevleri sırasındaki büyük fedakarlığı, Kengerli savaşçılarından geleneklerinden ve mensubu olduğu Nahçıvanlı ailesinin karakterinden kaynaklanmıştır. Denetleme dönemini tamamlayan Cemşit Han, 5 Mart 1915'te, askerî operasyonlara katıldı. Hizmete başlama emri, 4 Mart 1915'te Bugaç'ta imzalandı. Macaristan'ın güneyinde küçük bir kasaba olan Bugaç'ta imzalanan emir, genç subayın hayatında yeni bir aşamanın başlangıcına işaret etmiştir. Hayatının sonraki yıllarında Cemşit Han Nahçıvanlı'yı büyük savaşlar, askerî davalar ve yaralanmalar bekliyordu. Ancak hiçbir faktör, asker olma kararlılığından vazgeçirmedi. Savaşın zor şartlarına rağmen, Cemşit Han Nahçıvanlı tüm zorlukları gerçek bir asker olabimenin ve kendini geliştirebilmenin bir fırsatı olarak gördü.

Sonuç itibarıyla, emrin imzalanmasından sadece üç gün sonra Cemşit Han Nahçıvanlı, ilk savaş görevini aldı. Görev, genç bir çavuş olarak süvari ateş etme eğitimine öncülük etmektir. İlk zamanlar, alay liderliği ilk atış tatbikatlarını yönetme görevini yeterli buluyordu; ancak Cemşit Han Nahçıvanlı bu tatbikatlarda kendini tamamen profesyonel bir asker ve komutan olarak göstermeyi başardı. Atışta yer alan süvarilerin güvenliğini ve ateş etme kurallarına uyulmasını sağladı. Böyle bir eğitim, yakında kanlı savaşlara atılacak olan subayların ve erlerin bilgi ve becerilerini belirlemek için önemlidir. Ayrıca eğitimdekilere özgüven oluşturmak da önemlidir. Onaylanmış muharebe eğitim planına göre, Cemşit Han Nahçıvanlı atış eğitimini zamanında yapabildi. Bu tür tatbikatların temel amacı: gündüz veya sınırlı görünürlükte hareket eden hedeflere farklı durumlarda ateş becerilerinin öğretilmesiydi. Aynı zamanda tatbikatlar askerlere kanlı savaşlarda yardımcı olan dayanıklılık ve özgüven gibi alışkanlıkları aşılarmaktaydı. Bu ateş etme eğitimleri askerî personele deneyim kazandırdığından, onların savaşlarda daha iyi şekilde tatbikat ve operasyonlar yapmasını sağlıyordu.

Atış tatbikatından önce Cemşit Han Nahçıvanlı önderliğinde, askerlere tatbikat noktalarında çeşitli talimatlar ve güvenlik kuralları ilan edilirdi. Talimat ve kurallar; genç subaylardan ateş sırasında ortaya çıkabilecek sorunların üstesinden gelmenin yollarını, silahın taktik ve teknik özelliklerini, parça mekanizmalarını, ateşleme koşullarını, hedefleri ve diğer bilgileri bilmesini gerektiriyordu. Tüm

bunların askerlere anlatılması, ateşin, tehlikeli yönlerin, güvenlik kurallarının ana yönlerini iletilmesi için askerî konuşmaya sahip olma önemli bir faktördü. Askerî belgelerden anlaşıldığı üzere Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hitabeti doğuştan bir yetenek olarak değerlendirilir.

Böylelikle bu tatbikatın yapılması genç subaya gösterilen büyük bir güvenin göstergesiydi. Çünkü Tatar alayı Rus ordusundaki en cesur alay olarak kabul edilmekteydi. Bu alayın çalışma ve tatbikatlarını, Çar Ordusu'nun üst düzey yetkilileri ile birlikte Rus Çarı'nın kendisi de izliyordu. Gelecekteki savaşlar için hazırlanan askerler, atış menziline yaklaşırken, atış komutanlarının komutası altında hareket ederek, "İleri" komutu verildikten sonra belirli bir mesafe koşarak ve ilk hedefe ateş ederek sırayla hareket ediyorlardı. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın bu atış deneyimlerinin düzenlenmesindeki becerisi kısa süre sonra takdir edilmiştir.

19 Mart 1915'te, hizmetine başladıktan on dört gün sonra geçici olarak Cemşit Han alay komutanına asistan-yardımcı olarak atandı.¹⁸² Bunun nedeni eski yardımcı rotmistr Sofiyev'in Petrograd'a gönderilmesiydi. Alay komutanına yardımcı olmak Çarlık Rusya ordusu için önemli bir görevdi. Bu sadece alay komutanına hizmet etmek ve tehlike anında onu korumak anlamına gelmiyordu. Komutanın yardımcısı, alayın muharebe görevlerinin taktik planlamasına doğrudan şahit oluyordu ve komutanın talimatlarını alt komuta personeline iletiyordu. Cemşit Han, bu görevi 25 Nisan 1915'e kadar sürdürdü. Rotmistr Sofiyev Petrograd gezisinden döndükten sonra, Tatar alayının komutanı olan Staroselsky'nin 115 numaralı emriyle bu görevden çekildi. Temmuz 1915'te, Tatar Süvari Alayı'nın başarılı komutanı Staroselsky, Viniantinçi köyünde başka bir emir imzaladı. Emire göre, iki kişi, kornet Korneliy Kodzayev ve gizir (praporşik) Cemşit Han Nahçıvanlı, alayın yardımcı bölüğünden (sotni) savaş bölüğüne resmen transfer edildi.¹⁸³

22 Temmuz 1915'te genç subay Cemşit Han Nahçıvanlı, savaştaki cesareti için üzerinde "Cesareti İçin" yazılmış dördüncü dereceden Aziz Anne Nişanı'yla ödüllendirildi.¹⁸⁴ Bu nişanın 1735 yılında, Çarlık Rusyası'nın en yüksek ödüllerinden biri olarak kurulduğuna dikkat edilmelidir. Nişanın hangi şartlarda verildiğini

¹⁸² Musa Quliyev, Xan Nəslindən Olan Unudulmaz Sərkərdə, **525-ci qəzet**, 13.06.2015, s.30.

¹⁸³ "Приказ № 186. По Татарскому Конному Полку", RDAA, f. 3642, l. 1, d. 44, v .5.

¹⁸⁴ Musa Quliyev, Xan Nəslindən Olan Unudulmaz Sərkərdə, **525-ci qəzet**, 13.06.2015, s.30.

belirleyen tüzük 1829'da onaylanmıştı. Nişanın 4 derecesi vardı, en düşük, 4. derece ilk dönemlerde sadece askerlik hizmeti için en genç subaylara yönelikti. Statüsüne bakılırsa Aziz Anna Nişanı, Aziz Vladimir Nişanı'nın bir altındaydı ve 1831'e kadar Rus İmparatorluğu'nun madalya ve nişan hiyerarşisinde en yeniydi. 1831'de Aziz Stanislav Nişanı'nın tesis edilmesinden sonra¹⁸⁵, bu nişanın statüsü bir adım yükselmişti. Yani Cemşit Han Nahçıvanlı, Aziz Anna Nişanı'nı aldığı anda, bu nişan Aziz Stanislav Nişanı'ndan daha yüksek bir statüye sahipti. Bu nişanı taşıyan subay ve memurlara ödenen yıllık para miktarının 40 ila 50 ruble arasında olduğu bilinmektedir.

Cemşit Han'ın ödüllendirilmesine ilişkin emrin 22 Temmuz 1915'te ilan edilmesine rağmen ödül, ona sadece 14 Şubat 1916'da verildi. Bununla birlikte, bu tür gecikmeler ve Kafkasya'dan olan Türk-Müslüman oğlu üzerinde daha ciddi psikolojik testlerin uygulanması ise Cemşit Han'ı bir asker olarak kendini geliştirme isteğinden bir an olsun vazgeçirememiştir.

1914 Ağustos ayının ilk günlerinde, Avrupa'da üç cephe açıldı. Batı Cephesi Kuzey Denizi'nden İsviçre'ye, doğu veya Rus Cephesi Baltık Denizi'nden Romanya'ya ve Balkan Cephesi Tuna nehri boyunca uzanıyordu. 1914 sonbaharında Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya arasında kurulan Kafkasya Cephesi, Batum'dan Urmiye Gölü'ne kadar olan alanı kapsıyordu.

2 Ağustos 1914'te, Alman ordusu Lüksemburg'u kuşattı. İki gün sonra Almanlar Belçika'yı işgal etti ve 11 gün süren savaşımlardan sonra, Belçika askerî birliklerinin sınırdaki ana savunma mıntıkası olan Liege Kalesi ele geçirildi. Alman birlikleri ülkenin iç bölgelerine doğru ilerlemeye başladı. Tarafsız ülkenin savunmasız sınırına beklenmedik bir saldırı Almanya'nın Batı Cephesi'nde stratejik üstün konumu ele geçirmesini sağladı. Fransız Askerî Baş komutanlığı, karşı müdahale planını değiştirmek zorunda kaldı. Fransız ordusunun Alsas ve Lorraine'deki karşı operasyonları başarısız oldu ve kısa süre sonra durduruldu. Ana darbe kuzey yönündeydi. 20 Ağustos'ta, Şelda ve Müzel'e 250 km mesafede, cephe de eşi benzeri görülmemiş bir sınır çatışması yaşandı. Bu savaşa 5 Alman, 3 Fransız ve

¹⁸⁵ "О причислении к орденам Империи российской польских орденов Белого орла и Св. Станислава", **Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе**, СПб., Типография II отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1832, Т. VI, 1831, Отделение второе. № 4948, с. 216.

1 İngiliz kolordusu katıldı. Savaş her iki tarafta çok sayıda saldırı ve karşı saldırı, inatçı operasyon ve aktif manevralarla yapıldı. Alman ordusu savaş sırasında daha yüksek bir hazırlık seviyesi sergiledi. Yanında gerekli ekipman ve ağır toplar vardı. Ordu en iyi taktik manevraları yaptı. Takım kararlı ve proaktifdi. Bu savaşdaki zafer, Almanlar'ın Paris'e giden yolunu açtı.¹⁸⁶

Doğu Prusya'daki Rus ordusunun askerî personel sayısı, Alman ordusundan daha fazlaydı. Ancak komutanın yavaşlığı, teknik ekipmanın geriliği, ana güçlerin parçalanması Rus ordusuna zafer getirmedi. Almanya, Rus ordusunu hemen mağlup etti. Ağustos sonu ve Eylül başında, Mazur Gölü kıyısında kanlı bir savaşta, bazı Rus birlikleri darmadağın edildi, bazıları da Neman Nehri'ne doğru geri çekildi. Doğu Prusya'daki yenilgisine rağmen, Ağustos 1914'te Rus Genelkurmayı, Güneybatı Cephesi'nde Galiçya Operasyonu için stratejik bir saldırı planı hazırlamaya başladı. Saldırı, 400 km uzunluğunda ve 200 km derinliğindeydi. Bilindiği gibi, Temmuz 1915'in sonundan itibaren, Güneybatı Cephesi'ndeki Rus ve Avusturya birlikleri arasındaki mücadele yoğunlaştı. 25 Ağustos'ta Cemşit Han, Novoselka-Kostyukovka köyü yakınlarında ağır çatışmalarda yaralandı. Bu ağır savaşlarda Azerbaycan'dan sadece 5 kişinin ölmüş ve 23 kişi de yaralanmıştır. 31 Ağustos 1915 tarihli emirden (243 sayılı emir) Cemşit Han'ın tedavi için bir askerî hastaneye gönderildiği bilinmektedir. Alay komutanı Albay Polovtsev Cemşit Han'ı Aziz Georgi kılıcıyla ödüllendirmek için kumandanlığa mektup yazsa da, Güney-Batı Cephesi Duması genç subay için bunun çok erken olduğunu söyledi.

12 Eylül 1915'te, Kosova köyü çevresinde Tatar (Azerbaycan) süvari alayı tarafından yapılan savaşlardan sonra Cemşit Han Nahçıvanlı'ya 3. dereceden (kurdele ve bir kılıçla) Aziz Stanislav Nişanı verildi.¹⁸⁷ Daha önce de belirtildiği gibi, Aziz Stanislav Nişanı 1831'de kurulmuştu. Nişanın üçüncü derecesini simgeleyen kırmızı haçı, askerlerin üniformalarında göğüs üzerine yerleştirmeleri gerekiyordu.¹⁸⁸ Bu nişan Cemşit Han Nahçıvanlı'ya biraz geç olarak 12 Mayıs 1916'da sunuldu.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Səmayə Mustafayeva, Zərifə Cavadova Z., **Birinci Dünya Müharibəsi Dövründə Beynəlxalq Münasibətlər**, Dərs vəsaiti, Bakı, ADPU nəşriyyatı, s. 71.

¹⁸⁷ Zəleh Novruzov, "Hərb Tariximizin Unudulmaz Siması", **Şərqi səhəri**, 07.08.2015, № 29, s. 7.

¹⁸⁸ Сергей Серков, "Орден Святого Станислава", **Военно-исторический журнал**, 1990, № 6, с. 90-91.

¹⁸⁹ Musa Quliyev, "Sərkərdə", **Xalq**, 08.08.2015, № 169, s. 4.

Araştırmalar, 15 Eylül 1915'te Cemşit Han Nahçıvanlı'nın askerî kornet rütbesine yükseltildiğini gösteriyor. Kornet'in, Çarlık Rusya ordusunda yalnız asil ailelerden gelen süvarilere verilmiştir.¹⁹⁰ Kelime anlamı olarak "kornet", İtalyanca "corno" - "korna", "askerî trompet" anlamına gelmektedir. Çar ordusunun askerî rütbesi bu kelimeye dayanarak oluşturulmuştu. Yukarıda da belirtildiği gibi, esas olarak süvari müfrezesi subaylarına verilmekteydi. Bu askerî rütbe ilk olarak 1731'de Rus Çariçesi Anna Ivanovna döneminde tahsis edilmiştir. 1765 yılında II. Yekaterina bu rütbeyi kaldırdı; ancak 1798'de Çar I. Paul tarafından yeniden tesis edildi. 1884 yılından itibaren kornet rütbesi teğmen (Podporuçik) rütbesiyle eşit tutulmaya başlandı. Yan piyade birliklerinde subaylara podporuçik, süvari birliklerinde kornet rütbesi verilmekteydi.

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın genç yaşta savaşma cesaretini ve liderlik becerilerini dikkate alarak, 18 Şubat 1916'daki alay kumandanlığı onu, 1. bölüğün (sotni) 1. takımına komutan olarak atadı.¹⁹¹

Bundan önce, 23 Ocak 1916'da Cemşit Han Nahçıvanlı'ya 4. dereceden Aziz Vladimir Nişanı verilmişti.¹⁹² Aziz Vladimir Nişanı, Rus İmparatorluğu'nda askerî mükemmellik ve sivil cesaret için verilen dört seviyeli bir madalyaydı. Bu nişan 1782'de Prens Aziz Vladimir'in onuruna kurulmuştu. Nişan başlıca olarak ordudaki albaylara ve orta düzey memurlara sunulmaktaydı. Aziz Vladimir Nişanı'nın 4. derecesini alan Çar Ordusu'nun süvarilerinin isimlerine dikkat ettiğimizde bu nişanın önemi ortaya çıkar. Bu süvarilerin (ödüllendirilmiş şahıslar) isimlerini sıralanacak olursa: sonradan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Harbiye Nazırı olan Samed Bey Mehmandarov; Azerbaycan Ordusu Genel Sekreteri, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti sırasında Gence Askerî Okulu Müdürü Abel Makaşvili¹⁹³; atlı ordusunun tümgenerali Ağası Bey Avşarov¹⁹⁴; Rus ve Sovyet askerî teorisyeni, Sovyetler Birliği Mareşali (Orgeneral) Boris Şapoşnikov¹⁹⁵; Çarlık Rusya, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve İran ordularında görev yapmış, Cumhuriyet Ordusu'nun tuğgenerali, Sovyetlere karşı

¹⁹⁰ "Корнет", **Советская Военная Энциклопедия**, Москва, Воениздат, 1977, Т. 4, с. 367.

¹⁹¹ "Приказ № 30. По Татарскому Конному Полку", RDAA, f. 3642, l. 1, d. 58, v. 58

¹⁹² **Cəmşid Naxçıvanski – 120. Sərkərdə Ömrü**, Naxçıvan, Əcəmi, 2015, 96 s., s. 90.

¹⁹³ "Князь Макаев Авель Гаврилович", <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=2868> , 05.02.2017

¹⁹⁴ Şəmistən Nəzirli, **Azərbaycan Generalları**, Bakı, Gənclik, 1991, s. 208.

¹⁹⁵ "Boris Şapoşnikov", **Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası**, c. 10, Bakı, Şüştər, 1987, s. 466

Gence Ayaklanması'nın organizatörlerinden olan Cevat Bey Şihlinski; Tuğgeneral İbrahîm Ağa Usubov; İsgender Han Hoyski; Kerim Han İrevanski; Magsud Alihanov Avarski; Murad Girey Bey Tlexas ve diğerleridir. Nahçıvanlılar hanedanından Cemşit Han bu nişanla ödüllendirilen dördüncü ordu mensubuydu. Ondan önce bu nişan; II. Kelbali Han Nahçıvanlı, İsmail Han Nahçıvanlı ve Cemşit Han'ın babası Cafergulu Han Nahçıvanlı'ya verilmişti.

Mayıs 1916'nın sonlarında, Çarlık Rusya ordu birlikleri ile Avusturya ordu birlikleri arasındaki en ağır çatışma güneybatı cephesinde başladı. Rus birlikleri Avusturya-Macaristan'a şiddetli bir saldırı başlattı. Askerî tarihte, bu saldırıya "Brusilov Cephesi'nin geçilmesi" veya "Lutsk Sıçraması" denmektedir. Bu saldırı planı, 22 Mayıs'tan Temmuz ayının sonuna kadar Rus birliklerinin Tümgeneral Aleksey Brusilov'un komutası ve karargah başkanı (kurmay başkanı) Klembovski'nin önderliğinde gerçekleştirildi. Savaş başlamadan önce çok fazla hazırlık yapıldı. Aynı zamanda, saldırı diğer İtilaf devletleri orduları ile koordineli olarak gerçekleştirilecekti. Böylece Mart 1916'da, Müttefikler tarafından Şanti'de varılan anlaşmaya göre, Rus Cephesi'nde saldırı 15 Haziran ve Fransız Cephesi'nde 1 Temmuz olarak planlandı. Aynı yılın 1 Nisan'ında, Çar Ordusu'nun karargahında onaylanan, 1916 askerî operasyonlar planına göre, ana darbe Batı Cephesi birlikleri tarafından Vilnius yönünde gerçekleştirilecekti. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın savaştığı Güneybatı Cephesi birliklerine, düşmana yardımcı darbeler yapmaları söylendi. Genelkurmay'ın 11 Nisan 1916 tarihli direktifine göre, Güney-Batı Cephesi, Batı Cephesi'ni Rovno bölgesinden Lutsk'a saldırarak destekleyecekti. Güney-Batı Cephesi komutanlığı saldırı için iyice hazırlanmıştır.

Mayıs 1916'da, İtalyan ordusunun Trentino'daki yenilgisinin ve diğer İtilaf devletlerinin Rusya'ya operasyonları hızlandırma çağrısının ardından, Rus Genelkurmayı saldırıyı planlanandan iki hafta önce başlatmaya karar verdi.

22 Mayıs'ta Güney-Batı Cephesi saldırısı başladı ve Rus ordusu 8. Ordu'yla Lutsk yönünde en büyük başarısını elde etti. General A.M. Kaledi tarafından yönetilen 8. Ordu, Nosovçi, Korito bölgesinde 16 km ilerleyerek, 25 Mayıs'a kadar Lutsk'u ele geçirdi.

31 Mayıs'taki savaşlarda, Tatar Süvari Alayı ve alayın takım komutanı Cemşit Han Nahçıvanlı da dahil olmak üzere Kafkas Süvari Tümeni, kahramanca

savaştı ve Cemşit Han bu savaşlarda iki kez yaralandı. 31 Mayıs 1916'da Cemşit Han Nahçıvanlı, Tishkov köyünde 10 süvari ile düşman piyade alayını darmadağın etti ve Tatar Süvari Alayının kanattan saldırısına yol açtı. Savaşın analizi, kanatlar yönündeki taktik hareketlerin incelenmesi, Cemşit Han'ın Türkler için geleneksel "Turan taktiklerine" benzer bir taktik kullandığını göstermektedir. Bu taktikler, düşmana ezici darbeler vurmaya sağlamıştır. Mübalağa etmeden, Rus ordusunun Tışkov yönündeki zaferinde ana rolün genç subay Cemşit Han Nahçıvanlı'ya ait olduğunu söylenebilir.

Bu nedenle, Tatar süvari alayı komutanı Polovtsev, 5 Temmuz 1916'da Cephe'nin Georgi Duma'sına Cemşit Han'ın "Aziz Georgi Silahı" almayı hak ettiğini belirten bir mektup gönderdi. Bu mektup, Cemşit Han'ın komutanının Georgi Duması'na gönderdiği aynı talebi içeren üçüncü mektubuydu. Han Nahçıvanlı'nın cesareti, askerî bilgilere sahip olması ordunun komutan heyetince bilinmekteydi. Bununla birlikte, imparatorluğun her zaman ikinci sınıf olarak gördüğü Müslüman-Türk nüfusundan bir subayın, bu kadar erken yaşta bu kadar yüksek dereceli bir ödülü alması kolay kabul edilecek bir şey değildi. Sonunda Cemşit Han Nahçıvanlı, alay komutanının büyük ısrarı üzerine, 26 Şubat 1917'de "Aziz George Silahı" ile ödüllendirildi. Tarihçi M. Guliyev bu olay hakkında şöyle yazar:

*“31 Mayıs 1916'da alayın geçirdiği savaşlarında Cemşit Han'ın aslanlar gibi savaştığını gören Yerel Süvari Tümeni'nin Tatar süvari alayı komutanı Polovtsev, 5 Haziran 1916'da, genç subayın ödüllendirilmesi için Georgi Duma'sına bir mektup gönderdi. Mektupta kornet Cemşit Han'ın Aziz Georgi Silahı'nı almayı hakettiğini belirtiyordu. Bu Cemşit Han'la ilgili Georgi Duma komutanın üçüncü müracaattı. 26 Ocak 1917'de "Aziz George Silahı" ile ödüllendirildi. Cemşit Han'ın 31 Mayıs'taki şiddetli savaşlarda ikinci kez yaralandığı belirtilmelidir. 12 Mayıs 1916'da, Rus imparatorunun emriyle, Tatar süvari alayının korneti Cemşit Han Nahçıvanlı 3. derece (kılıç ve kurdele ile) Aziz Stanislav Nişanıyla ödüllendirildi”.*¹⁹⁶

¹⁹⁶ Musa Guliyev, “Xan Nəslindən Olan Unudulmaz Sərkərdə”, 525-ci qəzet, 17.06.2015, s.6.

1913 yılına kadar Aziz George silahının "Cesaret İçin Altın Silah" olarak adlandırılmıştır. 1913'ten başlayarak, "Cesaret İçin Altın Silah" resmen Aziz George silahı olarak adlandırıldı. George silahları, genellikle üst düzey Rus askerlerine - generallere, amirallere, genelkurmay başkanlarına ve şeflere "şüphesiz fedakarlık gerektiren muhteşem askerî eylemleri için" sunulmuştur. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın bu kadar yüksek bir ödülle ödüllendirilmesi, Çarlık Rusya tarihinde Müslüman-Türk nüfusu için nadir olaylardan biriydi.

Brusilov Cephesi'nin geçilmesi belirleyici stratejik sonuçlara yol açmasa da genel olarak savaş sırasında önemli ve büyük ölçekli bir askerî operasyondur demek mümkündür. Avusturya-Macaristan ve Alman askerî birliklerinden Mayıs-Haziran aylarında, 1.5 milyon insanı öldürüldü, yaralandı veya esir edildi. Bu birlikler, 581 topçu silahı, 1795 makineli tüfek, 448 bomba silahı kaybetti. Çar Rus ordusunun kayıpları 500.000'den fazlaydı. Dolayısıyla Avusturya-Macaristan güçlerinin sarsılması monarşinin dağılması süreci hızlandırdı. Böylece, Brusilov Cephesi'nin geçilmesi ve Somma Savaşı, bir dönüm noktasının başlangıcıydı.

Nisan-Mayıs 1917'de, Cemşit Han Nahçıvanlı liderliğindeki müfreze, Avusturyalılara karşı verilen savaşlarda ciddi başarılar elde etti. Sadece düşmana saldırmakla kalmadılar aynı zamanda birçok durumda başka alaylar ve yüzlerce kişinin ateş altında kalmasını dengellediler. Sonuç itibarıyla, Cemşit Han Nahçıvanlı, 15 Nisan 1917'de, Aziz Anna Nişanı'nın 3. derecesini (kılıç ve kurdele) aldı. 9 Mayıs 1917'de, Cemşit Han Nahçıvanlı'ya poruçik rütbesi verildi. Bu rütbe, modern ordudaki üsteğmen rütbesine karşılık gelmekteydi.

Rusya'da Şubat Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Bolşeviklerin muhalefетinin güçlenmesi, cephedeki durumu ağırlaştırdı. Çarlığın devrilmesi ve Geçici Hükümetin iktidara gelmesi Rusya'yı savaştan çekemedi. Rus ordusunun savaş yeteneği giderek kötü bir hal aldı. Bolşevikler'in etkisi altındaki askerler, savaşın uzamasına karşı çıktılar. Geçici Hükümet, Müttefikler'e karşı yükümlülüklerini yerine getirmek ve ülke içinde istikrarı sağlamak için Güney-Batı Cephesi'nde düşmana yeni bir saldırı düzenlemeye karar verdi. 1 ile 7 Temmuz arasında süren çatışmalar sonucunda General Kornilov'un ordusu Lviv yönünde cephe hattını geçti. Ancak Alman-

Avusturya-Macaristan birliklerinin Tornopol fissürü, Rusya'nın Güneydoğu Cephesindeki birliklerini acilen önceki konumlarına dönmeye zorladı.¹⁹⁷

Her durumda Cemşit Han, askerî emirlerin ustaca yerine getirilmesiyle ün kazanmıştı. 27 Ağustos 1917'de üsteğmen Cemşit Han, 4. dereceden Aziz George Nişanı ile ödüllendirildi.¹⁹⁸ Bu nişanın 1769 yılında, Rus İmparatoru II.Yekaterina tarafından kurulduğu bilinmektedir. Rus İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar, devletin en yüksek askerî ödülü - madalyası olarak kabul edildi. Nişanın dört derecesi vardı: birinci derece nişan en yüksek dereceli olandı. Nişanın sloganı ise "Mükemmel Hizmet ve Cesaret İçin." idi. Aziz George Nişanı sadece "olağanüstü, özel cesaret, ve mükemmel askerî kahramanlık gösteren" subaylara verilmekteydi. 4. dereceden bu nişanla ödüllendirilen kişiler arasında Alman imparatoru (kayzer), Prusya Kralı, Almanya ve Rusya'nın Mareşali III. Frederik (1888)¹⁹⁹, ünlü askerlerden Aliğa Şihlinski, Hüseyin Han Nahçıvanlı, Boris Bey Sofiyev, Farruh Ağa Gayibov, Hasan Bey Agalarov, İbrahim Ağa Usubov, II. Kelbali Han Nahçıvanlı, Magsud Alihanov Avarski, Murad Girey Bey Tlexas, Paşa Bey Rüstemov, Rahîm Han Nahçıvanlı, Tarlan Aliyarbeyov gibi isimlerdir.

Poruçik (Üsteğmen) rütbesinde yaklaşık bir yıl görev yapan Cemşit Han, 30 Ekim 1917'de ştabs-rotmistr (yüzbaşı) rütbesine terfi etti.²⁰⁰ Bununla ilgili imzalanan "Ordu ve Donanma Düzeni İle İlgili Emir"de şöyle yazıyordu:

*"Savunma Bakanı'nın emrine göre, Tatar Süvari Alayı'ndan Han Nahçıvanlı, poruçik rütbesinden ştabs-rotmistr rütbesine yükseltilmelidir. İmza: Savunma Bakanlığı İşler Daire Başkanı, Topçu general Manikovski".*²⁰¹

Rus İmparatorluğu'ndaki süvari rütbeleri tablosunda, bu rütbe hakkındaki bilgilerden, süvari içindeki ştabs-rotmistr rütbesinin piyade, topçu ve mühendislik birliklerindeki ştabs-kapitan rütbesine karşılık geldiği açıktır. Dolayısıyla, üç yıl içinde, üç askerî rütbeye (kornet, poruçik, ştabs-kapitan) yükselmek her subay için

¹⁹⁷ Səmayə Mustafayeva, Zərifə Cavadova, **Birinci Dünya Müharibəsi Dövründə Beynəlxalq Münasibətlər**, Bakı, ADPU nəşriyyatı, s. 95.

¹⁹⁸ **Cəmşid Naxçıvanski – 120**, s. 91.

¹⁹⁹ "Император Германский и Король Прусский Фридрих III", <http://regiment.ru/bio/F/4.htm>

²⁰⁰ Рудолф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.125.

²⁰¹ RDATA, "Сб. Приказов Врем. Правительства за октябрь.ю ноябрь 1917 г"

mümkün değildi. Bu Cemşit Han Nahçıvanlı'nın savaş sırasındaki cesaretinin ve askerî yeteneğinin bir göstergesiydi.

1917'nin Eylül ayında, Çarlık Rusyası'nda gerçekleşen olaylar, general Kornilovun siyasi çatışmalara atılarak orduyu başkent Petrograd üzerine çekmesiyle başarısızlığa uğraması 8. ordunun sonunu getirdi. Kafkasya Yerel Süvari Tümeni'nin diğer alayları gibi Tatar Süvari Alayı da oluşturulduğu bölgeye, Kafkasya'ya geri döndü. Cemşit Han Nahçıvanlı önderliğindeki Tatar Süvari Alayı, Gence'ye (Yelizavetpola) geldi ve Yelinendorf'ta (şimdi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Göygöl bölgesi) mevzilendi. Bir süre sonra alay, Karayazi'ya yerleşti.²⁰² Kafkasya'ya döndükten sonra Cemşit Han Nahçıvanlı'nın anavatanı Nahçıvan'ı ziyaret ettiği varsayılabilir. Bu bilgiler resmi kaynaklara ve arşiv belgelerine yansıtılmasa da, yıllarca memleketini özleyen Cemşit Han'ın anavatanını ve ailesini ziyaret etmemesi pek mümkün görünmüyor. Ayrıca Cemşit Han Nahçıvanlı, Ermeni çetelerinin yerel Müslüman-Türk nüfusuna karşı işlediği kanlı katliamların yaşandığı bu dönemde Nahçıvan'da meydana gelen olaylar bağlamında anavatanından bihaber olamazdı.

Yıkılmış olan imparatorluğun kontrolü altındaki bölgelerin geleceği söz konusuken Kafkasya istikrarsızdı. Rusya'da çifte iktidar yönetimi kurulduktan sonra bir grup Tatar alay subayı, son Rus Çarı Nikolay'ı Azerbaycan'a davet etti. Ancak Çar bu daveti reddetti. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın bu davetteki rolü açık olmasa da, şüphesiz Çar'ın yardımcısı olan amcası Hüseyin Han Nahçıvanlı'nın rolü inkar edilemez.

Çarlık Rusya ordusunun çöküş arifesinde, ordudaki Bolşevik propagandası yoğunlaştı. Yerel yönetimi gerçekleştiren Güney Kafkasya Komiserliği, Bolşevik propagandadan etkilenebileceğini ve Komiserliği tehdit edebileceğini düşünerek bu bağlamda, Çarlık Ordusu'nun Kafkasya'da kalmasını tehdit olarak algılamaktaydı. Gürcü tarihçi G. Hachapuridze bununla ilgili yazmıştır:

²⁰² Musa Quliyev, “Sərkərdə”, 05.05.2015, <http://old.xalqqazeti.com/az/news/social/60709>

*“Bolşevik propagandacılar, Kafkasya cephesindeki ordudaki subaylara karşı askerleri körüklemekteydi, propagandacılar derinleşen bir devrim olmadan halk için barış, toprak, ekmek olmayacağını söylemekteydiler.”*²⁰³

Azerbaycan tarihçisi, Prof. Dr. Cemil Hesenli, Kafkasya Ordusu’nun İkinci Kongresi’nde, ordu daire Sovyetlerine yapılan seçimlerde 52 Bolşevik yanlısı askerî de seçimi kazandığına dikkat çeker. Sonrasında, Bakü Komünü’nde askerî komiser olarak çalışan G. Korganov, Sovyet Başkanlığı’na seçilmişti. Ordunun Bolşevikleşmesi ciddi endişe doğuracak bir meseleydi. Bu nedenle, 19 Aralık 1917’de hükümet, Rus ordusunun Kafkasya’daki askerî birliklerinin kaldırılmasını emretti. Subay ve erlerinin çoğunlukla Kafkasya halklarından oluşturulduğu askerî birimler sadece ulusal birlikler biçiminde faaliyetlerine devam ettiler.²⁰⁴

Bu noktalar göz önünde bulunduran Sovyet araştırmacıları, 1914-1917 yıllarında Cemşit Han Nahçıvanlı’nın Bolşevik’lere eğilimi iddiasını kanıtlamaya çalıştı.²⁰⁵ Bolşevik’lerin iktidar için ana mücadelesinin gerçekleştiği dönemden bahsettiğimiz için bu konunun araştırılması önemlidir. Cemşit Han Nahçıvanlı’nın Çarlık Rus ordusundaki hizmetinin bir bütün olarak incelenmesi, böyle bir eğilimin asla hissedilmediğini göstermektedir. Bunun iki ana nedeni vardır:

1. Her şeyden önce Cemşit Han Nahçıvanlı asil bir aileden ve soydan geliyordu ve Bolşevik’lerin zaferinin her durumda ayrıcalıklarının kaybıyla sonuçlanacağını çok iyi biliyordu.

2. Cemşit Han Nahçıvanlı’nın amcası Hüseyin Han Nahçıvanlı, Rus imparatorunun kişisel yardımcısıydı ve Nahçıvanlı, imparatorlukta yeteri kadar bir otoriteye sahipti.

Yukarıdaki gerçeklerden de anlaşılacağı üzere, Bolşevik’ler 7-8 Kasım 1917’de, Rusya’da iktidarı ele geçirdikten sonra, Kafkasya’daki Bolşevikler, daha aktif hale geldi. Her şeyden önce, endüstriyel ve stratejik olarak avantajlı olan Bakü’de iktidarı ele geçirmeye çalışan Bolşevikler, Geçici Hükümet sırasında

²⁰³ Георгий Хачапуридзе, **Борьба Грузинского Народа За Установление Советской Власти**, Москва, 1956, с.78.

²⁰⁴ Cemil Həsənli, **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918- 1920)**, Bakı, "GARISMA" MMC, 2009, s. 22.

²⁰⁵ Adil Cəfərov, “Cəmsid Naxçıvanski”, **Sovet Naxçıvanı**, 16.10.1981, № 245, s 2.

kurulan Transkafkasya Müslüman Kolordusu'nun direnişiyle karşı karşıya kaldılar. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hizmet verdiği alayı da içine alan bu birlikler, Nisan-Mayıs 1918'de tam bir oluşum haline gelmişlerdir. Nitekim, Mart 1918'de Müslüman Kolordusu'nun kurulduğu sırada tek hazır gücün Tatar süvari alayı olduğunu belirten kaynaklar mevcuttur.²⁰⁶

9 Nisan 1918'de Güney Kafkasya Seymi, Güney Kafkasya Demokratik Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet ilan etti ve Tatar Alayı Müslüman Kolordusu'nun bir parçası olarak Güney Kafkasya Demokratik Cumhuriyeti'ne bağlı bir askerî birliğe dönüştürüldü. Güney Kafkasya (Transkafkasya) Demokratik Cumhuriyeti federal bir yapıya sahipti. Bu cumhuriyetin Savaş Bakanı G.T.Georgadze idi. Cumhuriyet şu idari bölgelere ayrılmıştı: Bakü guberniyası, Yelizavetpol guberniyası, Erivan guberniyası, Tiflis guberniyası, Kutaisi guberniyası, Batum vilayeti, Kars vilayeti, Batı Ermenistan İdari yönetimi, Zagatala dairesi (bölgesi), Suhumi dairesi (bölgesi).

Böylece, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Çarlık Rusya ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetinin analizi, onun ilk askerî görev ve faaliyetlere kanlı savaş meydanlarında başladığını göstermektedir. Bu büyük savaş sırasında, Cemşit Han Nahçıvanlı, Müslümanlardan oluşan bir süvari filosunun komutanı da dahil olmak üzere çeşitli pozisyonlarda görev yapmıştır ve Avusturya-Macaristan ordusuna karşı Brusilov cephesinin geçilmesinde bizzat bulunmuştur. Güneybatı cephesindeki büyük cesaretinden ötürü, tekrar ve tekrar Çarlık Rusya'sının çeşitli askerî ödülleriyle layık görülmüştür. Cemşit Han Nahçıvanlı, 4. dereceden Aziz George, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü dereceden Aziz Anna, 2. dereceden Aziz Stanislav nişan ve madalyalarını almıştır. Savaş sırasında Cemşit Han Nahçıvanlı, kısa sürede askerî rütbe açısından hızla yükselmiş ve yaklaşık üç yıl içinde üç askerî rütbe almıştır. Bütün savaşlarında Cemşit Han Nahçıvanlı askerî yeminine sadık kalıp, hizmet ettiği imparatorluk ordusunda tüm bilgi ve becerilerini göstermeye çalışmıştır. Her durumda, Çarlık Rus İmparatorluğu ordusunda Cemşit Han Nahçıvanlı'nın büyük hizmetleri ve kahramanlığı, bugünün gerçekleri açısından değil, o zamanın gerçekleri açısından değerlendirilmelidir. İlk etapta siyasi süreçten uzak durmak zorunda olan

²⁰⁶ Yusif Ağayev, Səbuhi Əhmədov, **İstiqlal Yürüşü -1918**, Bakı, Altun Kitab, 2009, 416 s., s. 81.

bir asker olarak, askerî yemine daima sadık kalmaya çalışmıştır. Öte yandan Çarlık Rusya ordusunda, Cemşit Han Nahçıvanlı tarafından edinilen bilgi ve becerilerin daha sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ordusunun oluşumunda ve Karabağ olaylarında, Ermeni provokasyonlarının önlenmesinde önemli bir rol oynadığı unutulmamalıdır.

2.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Askerî Faaliyetleri

27 Mayıs 1918'de, Transkafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti'nin dağılınca, eski Transkafkasya Seymi'nin Müslüman fraksiyonu acil bir toplantı yapmak durumunda kaldı. Uzun süren tartışmalardan sonra, Geçici Ulusal Konsey'in kurulmasına karar verildi. Musavat Partisi'nden Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Geçici Ulusal Konseyi'nin başkanlığına, hiçbir parti üyeliği olmayan Fethali Han Hoyski, İcra Komitesi başkanlığına seçildi.²⁰⁷ 28 Mayıs 1918'de, Ulusal Konsey'in ilk toplantısında "Azerbaycan'ın Bağımsızlık Bildirgesi" kabul edildi.²⁰⁸

Yeni devletin, kendisini dış müdahalelerden korumak ve içerdeki düşman kuvvetlerini etkisiz hale getirmek adına öncelikli misyon ve görevi düzenli bir ordu kurmak olmalıydı. Çarlık Rusya'nın çöküş arifesinde, Kafkasya'daki kargaşa dikkate alındığında, önde gelen Azerbaycanlı politikacıların, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra ulusal bir ordu kurmak için zaten Geçici Hükümet'e başvurdukları bilinmekteyse de; Azerbaycan tarihçisi Cemil Hesenli, bu başvurunun olumsuz sonuçlandığını yazar. 1917 sonbaharındaki olaylardan sonra, Müslüman Ulusal Fraksiyonu ulusal bir ordu kurmak için önemli adımlar attı. Ulusal fraksiyonun inisiyatifinde, önde gelen Azerbaycanlı aydınların katılımıyla Müslüman askerlerin toplantıları Gence, Bakü, Lenkeran ve Tiflis'te gerçekleştirildi.²⁰⁹

²⁰⁷ *Azərbaycan tarixi (1900-1920-ci illər)*, Bakı, Elm, 2008, s. 259.

²⁰⁸ Nəsiman Yaqublu, *Azərbaycan Milli İstiqlal Mübarizəsi və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə*, Bakı, 1999, 90 s., s. 28-29

²⁰⁹ Cəmil Həsənli, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918- 1920)*, Bakı, "GARISMA" MMC, 2009, s. 23.

Yeni cumhuriyet yönetimi, askerî birliklerin kurulmasında büyük zorluklarla karşılaştı. Ordunun oluşturulması için subay sayısı çok azdı. Yeterli silah ve mühimmat yoktu. Azerbaycan Ulusal Ordusu'nun temeli, Petrograd'dan vatana dönen efsanevi Müslüman tümeni'nin Tatar süvari alayıydı. Bununla birlikte, devrim ve kargaşalar döneminde çok sayıda yetenekli asker Tatar Süvari Alayı'nı terk etti. General Aliğa Şihlinski, genel komutanlığı devraldı. Kafkasya Cephesi'nden, özellikle Müslümanlar'dan taburcu olan asker ve subaylar ulusal askerî birliklere alındı ve 1917 sonbaharında, yerel subayların eğitimine Bakü'deki Kadet okulunda başlandı. Şöyle bir zorluk olmuştur ki, Ermeniler ve Gürcülerden farklı olarak, Azerbaycan'ın ana sanayi kenti olan Bakü, 1917 sonbaharından itibaren Bolşevik kontrolü altındaydı. Bolşevikler, ulusal askerî birliklerin oluşturulmasına şiddetle karşı çıktılar. Sınıf bazında bir ordu yaratma kisvesi altında, Bolşevikler kendilerine yakın güçleri topladılar.²¹⁰

General Hosrof Bey Sultanov, Birinci Hükümet Kabinesi'ne Harbiye Nazırı olarak atandı.²¹¹ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ordunun oluşturulması için gerçekleştirdiği eylem planına göre, ordunun en önemli yapısal birlikleri 1 Kasım 1919'a kadar kurulacak ve tamamlanacaktı. Bu dönemde üç alaydan oluşan iki piyade tümeni, bir topçu tümeni, özel atlı, rabıta, ve makineli tüfek müfrezeleri, üç alaydan oluşan bir süvari tümeni, bir askerî havacılık müfrezesi ve bir tren yolu taburu oluşturulacaktı. Azerbaycanlıların, askerlik alanındaki sorunlarının Çarlığın izlediği politikadan kaynaklandığına dikkat edilmelidir. Bilindiği gibi, Türk ve Müslüman oldukları ve Çar Rusyası'nın güvensizliği nedeniyle Azerbaycanlılar uzun süre askerlik hizmetinden uzak tutulmuş, orduya çağrılmamış, karşılığında Çarlık Rusya yönetimi müslümanlardan vergi toplamıştır. Böylece Müslüman ahali (nüfus), hem vergi veriyor hem de ordudan uzak tutuluyordu.²¹²

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın ve süvari alayının Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına karşı tutumuna gelince, bu süvari alayında görev yapan subayların, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığını ve güçlendirilmesini

²¹⁰ Cəmil Həsənlı, **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918- 1920)**, Bakı, "GARISMA" MMC, 2009, s. 23.

²¹¹ **Azərbaycan tarixi (1900-1920-ci illər)**, Bakı, Elm, 2008. s. 261.

²¹² Musa Qasımlı, Bahar Muradova, Vəlif Qafarov, **Azərbaycan Parlamentarizmi Tarixi**, Bakı, Mütərcim, 2018, 688 s., s. 174

Bolşevikler'den daha doğru gördüğü açıktır. Cumhuriyet'in ilanından sonra ulusal hükümete bağlı olduklarını ilan etmeleri de bunun göstergesidir. Rotmistr Cemşit Han Nahçıvanlı da Azerbaycan Türkleri'nin yeni ulus-devletin ordusunun oluşturulması ve geliştirilmesi için büyük emek vermiştir.

25 Mayıs 1918'de, az sayıda subayların temsil edildiği bir müfreze ile Osmanlı Devleti'nden Nuri Paşa Musul'a ve oradan Gence'ye geldi.²¹³ Nuri Paşa, Haziran ayının ilk on gününde, sayısı 6.000'e ulaşan ve Türk askerî birliği olan Kafkasya İslam Ordusu Gence'de mevzilendi. Nuri Paşa, Osmanlı Devleti Savunma Bakanı olan abisi Enver Paşa'ya bir mektubunda Azerbaycan'da az sayıda askerî güçlerin varlığından bahsetmiştir.²¹⁴

16 Haziran 1918'de, Ulusal Konsey ve Azerbaycan hükümeti, etki alanlarını Azerbaycan topraklarına yaymak için Tiflis'ten Gence'ye taşındı. Gence'deki gerçek güç, Mayıs ayı sonunda Gence'ye 300 askerî eğitimle gelen Osmanlı Kafkasya ordusunun komutanı Nuru Paşa'nın yönetimindeydi.²¹⁵ Nuri Paşa geldikten kısa süre sonra Gence'deki kaosa son verilmiş ve şehirde ciddi bir düzen kurulmuştu. Ancak Nuri Paşa ilk başta bağımsız bir ulusal hükümet kurulmasını kabul etmemekteydi. Azerbaycan Ulusal Konseyi'ne ve hükümetine şüpheyile yaklaşmış ve hatta ulusal konsey ve hükümet temsilcileri ile görüşmeyi ilk başta reddetmişti. Hal böyle olunca, Azerbaycan'ın bağımsızlığının konusu büyük tehlikeye düşmüştü.²¹⁶ Cemşit Han Nahçıvanlı'nın hizmetinde olduğu askerî birlik de dahil olmak üzere bazı askerî güçlerin, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kontrolü altında olmasına rağmen, Cumhuriyetin kurucuları, gergin uluslararası siyasi durumda Osmanlı Devleti'nin desteğini kaybetmek istemediler. Kardeş katliamlarının kabul edilemez olduğunun ve yeni hükümetin kontrolü altındaki askerî güçlerin Kafkasya'daki Osmanlı birliklerinden çok daha zayıf olduklarının farkındaydılar. Uzun müzakerelerin ardından, Nuri Paşa'nın danışmanı Azerbaycanlı Ahmed Bey Ağayev, karşılıklı imtiyazlar temelinde genel bir anlaşmaya varmayı teklif etti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarihinde "Haziran Krizi" olarak tanımlanan sorun çözülmüş oldu.

²¹³ Nəsiman Yaqublu, *Qafqaz İslam Ordusu və Nuru Paşanın Azərbaycanda İzləri*, Bakı, Adiloğlu, 2012, 151 s., s. 6

²¹⁴ Akif Aşırılı, *Nargin Adasında Türk Əsirləri*, Bakı, Elm və təhsil, 2011, 112 s., s. 47

²¹⁵ *Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)*, c. 1, Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1998, 976 s., s. 6

²¹⁶ A.e., s. 6

Bundan sonra, Osmanlı Devleti, müttefik Almanya'nın olası itirazlarını dikkate alarak, Türk ordusu ve Azərbaycan ulusal askerî birlikleri temelinde bir ordu kurulmasının Osmanlı Devleti'ni de baskıdan kurtarabildiğini görmüştür. Bu nedenle, yeni kurulan Kafkasya İslam Ordusu'na, Azərbaycan Halk Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı bünyesinde askerî duruma uygun bir eylem programı geliştirmesi talimatı verildi.

19 Haziran 1918'de, Azərbaycan topraklarında sıkıyönetim ilan edildi ve aynı yıl 26 Haziran'da, Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararı ile Tatar Süvari Alayı Müslüman birlikleri temelinde ilk ordu birimi kuruldu. Aliğa Şihlinski liderliğindeki 5.000 kişilik bu askerî birime "Özel Azərbaycan Kolordusu" adı verildi.²¹⁷

Prof. Dr. Cemil Həsənlı, Kafkasya İslam Ordusu'nun Beşinci Osmanlı Piyade Tümeni ve General A. Şikhlinski liderliğindeki Müslüman Ulusal Kolordusu temelinde düzenlendiğini aşağıdaki gibi yazıyor:

*“Nuri Paşa komutasındaki İslam Ordusunun toplamda on sekiz bin kişilik askerî personeli vardı. Bunların altı bini Osmanlı ordusu mensubuydu. Diğer on iki bin kişi Azərbaycan askerî birimlerinin mensubuydu. Buradaki askerî personelin çoğunlukla askerî eğitimi yoktu ve bu ordu aslında halk ordusu gibi nitelendirilebilirdi”.*²¹⁸

30 Temmuz 1918'de, Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Askerî İşler İdaresi'nin emriyle, Özel Azərbaycan Kolordusu'nun kuruluşundan bu yana yeni devlet ordusunun oluşumuna aktif olarak katılan yüzbaşı rotmistr Cemşit Han Nahçıvanlı'ya yarbay rütbesi verildi. Aynı emirle Cemşit Han, ordu karargahında (genelkurmayında) çalışan komutanlardan birinin asistanlığına atandı.²¹⁹ Yukarıda belirtildiği ve Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'nin diğer belgelerinde olduğu gibi, bu belgede de onun ismi Cemşit değil Cümşüt Nahçıvanlı olarak geçmektedir. Tarihçi Musa Guliyev, 1918 baharında alayın Kürdemir'deki savaşlarda ve Cümşüt

²¹⁷ Məmməd Səxavət, "Vəhşi Diviziya"dan Müasir Dövrə Gələn Yol - Ordumuzun 100 ilinə baxış. <https://yenicag.az/vehsi-diviziyadan-muasir-dovre-gelen-yol-ordumuzun-100-iline-baxis/> 26.06.2018.

²¹⁸ Cəmil Həsənlı, **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918- 1920)**, Bakı, "GARISMA" MMC, 2009, s. 91.

²¹⁹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.151.

Nahçıvanlı'nın alayın Türk askerleriyle birlikte Bakü'nün kurtuluş sürecinde yer aldığını göstermektedir.²²⁰

10 Haziran 1918'de, Bakü Sovyeti'nin askerî kuvvetleri Gence yönünde yürüyüşlere başlamış ve 12 Haziran'da Kürdemir'i işgal etmişti. Bakü Sovyeti'nin askerî güçlerinin Göyçay'a yaklaştığı biliniyordu. Ancak, Kafkasya İslam Ordusu ve Özel Azerbaycan Kolordusu kısa süre sonra bu yönde saldırıyı durdurmuş ve karşı saldırıya geçebilmiştir.

Tarihsel süreçlerden yola çıkarak, Cümşüt Nahçıvanlı'nın yarbay rütbesine yükselmesinin, Ağsu-Kürdemir savaşlarındaki cesareti ile doğrudan ilişkili olabileceği sonucuna varmak mümkündür. Böylece, Osmanlı Devleti tarafından yardım için gönderilen Kafkasya İslam Ordusu ve Özel Azerbaycan Kolordusu'yla Bakü Halk Komiserleri Sovyetinin askerî güçleri arasında, Kürdemir ve Ağsu yerleşimlerinin kurtarılması için savaşlar 5-14 Temmuz 1918'de sürdü. O zamanlar, Kürdemir bölgesi, hem Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, hem de Bakü ve çevre bölgeleri elinde tutmaya çalışan Stepan Şaumyan liderliğindeki Bakü Halk Komiserleri için stratejik öneme sahipti. Çünkü o zaman Kürdemir, büyük bir tren yolu kavşağıydı. Kürdemir istasyonu çevresinde, 200 evden oluşan büyük bir ticaret kasabası inşa edilmişti ve burada Şamahı, Göyçay, Kürdemir ve Bakü'nün tanınmış tüccarlarının evleri ve büyük ticari binalar dükkanlar, depolar vb. vardı. İstasyondan 3 kilometre uzaklıkta bulunan Kürdemir köyü, Göyçay bölgesindeki en büyük ve en zengin bir yerleşim yeri kasabasıydı.²²¹

20 Temmuz 1918'de, bu yönde önemli bir stratejik nokta olan Şamahı şehri kurtarıldı ve o ayın sonunda, Stepan Şaumyan liderliğindeki Bakü Sovyeti çöktü; yine de Bakü için Bolşevik'lerin mücadelesi bitmedi.

1918'in Ağustos ayı başlarında, İngiliz hükümetinin yardımıyla Bakü'de "Merkezi Hazar Diktatörlüğü" (Sentrokaspi diktatörlüğü) kuruldu ve İngilizler'in İran'da olan 1000 kişilik bir askerî gücü Hazar Denizi üzerinden Bakü'ye geldi ve oraya yerleşti.²²² Bu durumda, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti, ulusal

²²⁰ Musa Quliyev, "Xan Nəslindən Olan Unudulmaz Sərkərdə", 525-ci qəzet, 13.06.2015, s.30.

²²¹ Məhərrəm Zülfüqarlı, **Azərbaycan Tarixinin Qəhrəmanlıq Səhifəsi – Göyçay döyüşləri**, Bakı, Avciya, 2017, 110 s., s. 35.

²²² İlhami Əliyev, "Cəmşid Naxçıvanskinin Fəaliyyəti və Erməni Daşnaklarına Qarşı Mübarizəsi", **Kaspi**, 04.04.2017, s.15.

askerî birliklerini güçlendirmek ve asker sayısını artırmak için önemli bir adım attı. 11 Ağustos 1918'de, askerlik hizmeti hakkında bir kanunname çıkarıldı.²²³ Sonuç olarak Cümşüt Nahçıvanlı'nın de hizmet ettiği askerî birliğin personel sayısı artmaya başladı. Asker sayısındaki artış, yeni gelenlerin eğitilmelerini gerektiriyordu. Bu durum Cümşüt Nahçıvanlı gibi genç ve enerjik subaylara olan ihtiyacı artırmaktaydı. Genel olarak Cümşüt Nahçıvanlı'nın sonraki yaşamı, savaflara katılımının yanı sıra askerî ve akademik askerî kariyerinde özel bir yeri olduğunu göstermektedir. Cümşüt Nahçıvanlı'nın ilan edilen askerlik hizmeti kanunnamesi temelinde, orduya gelen Azerbaycanlılar'ın eğitilmesinde önemli bir rol oynadığı aşıkardır.

Yukarıda belirtildiği gibi Cümşüt Nahçıvanlı, Bakü'nün düşmandan kurtarılması için kahramanca savaştı. Daha sonraki dönemlerde Cümşüt Han Bakü'nün işgalden kurtuluşu hakkında birçok ilginç şeyler söylemiştir Şöyle ki, Bakü Komünü'nün dağılmasından ve Bolşevikler'in yönetimi bırakmasından sonra İngilizler ve Sentrokaspi diktatörlüğü birlikleri şehri işgal etmişti. Böylece, Bakü'nün işgalinin sonlandırılması için Kafkasya İslam Ordusu ile Özel Azerbaycan Kolordusu İngilizler'e ve Sentrokaspi'nin birleşik kuvvetlerine karşı savaşmıştır. Cümşüt Han'ın kendi notlarından, onun liderliğindeki süvari alayının Bakü'nün kurtarılması sırasında İngiliz'lerle savaştığı ve iki İskoç takımını esir aldığı açıktır.²²⁴

Nihayetinde, 15 Eylül 1918 günü, saat 10.30'da, Sentrokaspi diktatörlüğünün Batı Cephesi komutanı, beyaz bayraklı bir arabada 5. Müslüman Tugay'ının karargahına gelmiş; teslim olduklarını ve işgalci güçlerin önkoşulsuz ve şartsız teslimiyetini ilan etmiştir.²²⁵

Eylül 1918'de, Bakü'ye giren Kafkas İslam Ordusu ve Özel Azerbaycan Kolordu birlikleri, İngilizler'in ısrarıyla o yılın Kasım ayında Bakü'den ayrılmak zorunda kaldı.

23 Ekim 1918'de, Cumhuriyet Hükümeti'nin bir toplantısında, Osmanlı askerî kuvvetleri halihazırda hala Azerbaycanda'yken, ulusal ordunun tam oluşturulmasını hızlandırmak adına bir Savunma Bakanlığı'nın kurulmasına dair karar alınmıştır. Bu

²²³ **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)**, c. 1, Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1998, 976 s., s. 7

²²⁴ Musa Quliyev, "Xan Nəslindən Olan Unudulmaz Sərkərdə", **525-ci qəzet**, 13.06.2015, s.30.

²²⁵ Anar İsgenderli, **Realities of Azerbaijan: 1917-1920**, USA, Xlibris Corporation, 2011, s. 164; **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu**, Ed. M.Rıhtım və M.Süleymanov, Bakı, Qafqaz Universiteti, Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, 2008, s. 208.

karar, 1 Kasım'da Bakanlar Kurulu tarafından imzalanmıştır. Yeni şekillenen koşullar altında, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması tamamen Savunma Bakanlığı'nın sorumluluğunda olmalıydı. Bakanlık görevini ilk etapta, Başbakan Fethali Han Hoyski yerine getirmiştir. Bakan yardımcısı olarak, general Samed Bey Mehmandarov atanmış; kendisine bakanlık kurma talimatı verilmiştir. General Samed Bey Mehmandarov, tamamlanmamış ve parçalanmış askerî birlikleri güçlendirmek ve onları tek bir bakanlık çatısı altına toplamak için her şeyden önce, merkezi ordu otoritelerinin ve ulusal ordunun yeniden inşasına başladı. Kısa sürede zarfında, Savunma Bakanlığı personeli toplandı. Hükümetin Savunma Bakanlığı'nı kurma kararından iki hafta sonra 15 Kasım'da, Samed Bey Mehmandarov tarafından, Ordu Genelkurmay Başkanlığı'nın kurulmasıyla ilgili bir emir imzalandı.²²⁶

Aralık 1918'de, Özel Azerbaycan Kolordusu'nun ana gücünü oluşturan Tatar Süvari Alayı temelinde, 1. Tatar Süvari Alayı ve 2. Karabağ Süvari Alayı olarak iki süvari alayı kuruldu. Daha sonra 3. Şeki Süvari Alayı ve Kürt Süvari Alayı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti süvari birliklerine dahil edildi. Süvari Tugayı'nın merkezi Gence'de bulunuyordu ve süvari ordusunun komutanı General Novruzov'du.

1919'te Yarbay Cemşit Han Nahçıvanlı, 1. Tatar Süvari Alayı komutanı Albay Nuh Sofiyev'in asistanlığına atandı.²²⁷ Cemşit Han Nahçıvanlı ile birlikte aynı alayda rotmistr Girey Bey Vekilov, rotmistr Yuri Gaibov, rotmistr İskender Bey Melikbekov, ştabs-rotmistr Yusub Bey Atabeyov, teğmen, Prens Levan Amilohvari, Osman Ağa Gülmammedov, ştabs -rotmistr Vasfi Bey Atazade vardı. Alayın komuta kadrosunun askerî rütbelerinin belgeler esasında incelendiğinde, alaydaki en üst düzey subayın Nuh Sofiyev'den sonra Cemşit Han Nahçıvanlı olduğu görülür.

Alay komutanı Nuh Bey Sofiyev'e, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti'nin 28 Şubat 1919 tarihli kararı ile albay derecesini verdiğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Savunma Bakanı'nın 1 Aralık 1919 tarihli kararı ile Nuh Bey Sofiyev, 1. Cevanşir Piyade Alayı komutanlığına atandı; ancak 7 Aralık 1919 emriyle, 1. Tatar Süvari Alayı komutanlığına geri döndü. Muhtemeldir ki Cemşit Han Nahçıvanlı, Nuh Sofiyev Cevanşir Piyade Alayı'na tayin edildiğinde 1. Tatar Süvari Alayı'na liderlik etti.

²²⁶ *Azərbaycan tarixi (1900-1920-ci illər)*, Bakı, Elm, 2008, s. 324.

²²⁷ Рудолф Иванов, *Именем Союза Советских...*, с.154.

Cemşit Han'ın diğər kardeşi yarbay İhsan Nahçıvanlı, o sırada 3. Şeki Süvari Alayı'nda görevli subaydı. Nahçıvanlıların diğər bir temsilcisi olan Murad Nahçıvanlı, Şeki Süvari Alayı'nın 1. takımında (sotni) komutan olmuştur.

Mondros Antlaşması uyarınca, müttefikler adına Bakü'ye gelecek olan İngiliz askerî kuvvetleri komutanı General W. Thomson, Azərbaycan askerî birliklerinin tıpkı Osmanlı askerî birlikleri gibi, 17 Kasım 1918'e kadar Bakü'den ayrılmasını istedi. Thomson, Bakü'yü hem ekonomik hem askerî açıdan önemli bir stratejik merkez olarak görüyor ve burad tam kontrol kurmak istiyordu. Nitekim, Azərbaycan'ın bağımsız hükümetini tanımak istemiyor; ulusal yönetimin kontrolü altındaki askerî güçlere de güvenmiyordu.²²⁸

Araştırmacı Musa Guliyev, İngilizler'in karşı çıkması nedeniyle askerî birliklerin ve alayın Bakü'den çekilmesine atıfta bulunarak şunları yazıyor:

*“Cemşit Han Nahçıvanlı, Azərbaycan Ulusal Ordusu'nun kurulması ve güclendirilmesi ile yakından ilgilenmekteydi. O, 1. Tatar süvari alayı komutan yardımcısı olarak çalışıyordu. Alay 1919'da İngiliz'lerin kışkırtmasıyla Bakü'den atıldı ve Gusar'da mevzilendirildi. İngilizler Bakü'den ayrılır ayrılmaz Beyaz Muhafızların (Ağgvardiyaçılar) Azərbaycan'a Dağıstan üzerinden saldırma təhləkesi meydana gəldi. Bu durumda Cemşit Nahçıvanlı Dağıstan sınırına askerî kuvvetlərin şefi olaraq atandı. Bu askerî birliğin mərkəz karargahı Yalama'daydı”.*²²⁹

Cemşit Nahçıvanlı'nın Dağıstan sınırındaki güvenlik şefi olarak atanmasıyla ilgili bahsedilen bu önemli gerçək, onun 1931'deki soruşturmadaki ifadesine de yansımıştır.

25 Şubat 1919'da, Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosu'ndaki "Askerî Kontrol Yasası"nın tasarısının tartışması, o zamanki Azərbaycan ordusunun durumunu anlamamızı sağlar.²³⁰ Bu tartışmalardan kısa bir süre önce, Savunma Bakanlığı'nın (Harbiye Nezareti) bütçesi, parlamentonun "Ulusal Savunma

²²⁸ **Azərbaycan tarixi (1900-1920-ci illər)**, Bakı, Elm, 2008, s. 325.

²²⁹ Musa Quliyev, “Sərkərdə”, **Xalq**, 08.08.2015, № 169, s. 4.

²³⁰ **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)**, c. 1, Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1998, 976 s., s. 223

Komisyonu"nda tartışıldı. Muhtemelen bütçenin artırılması amaçlanmıştır. Çünkü bu tartışmalardan sonra, ordunun arz ve mühimmatını iyileştirmek için adımlar atılmış ve süvarileri güçlendirmek için atların satın alınması için para ayrılmıştır. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın süvari ordunun geliştirilmesi ve bu birlikler için at seçimi alanındaki bilgisi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ordusu için çok yararlı oldu. 4 Nisan 1919 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı'nın (Harbiye Nezareti) 175 sayılı talimatı bunu göstermektedir.²³¹

Parlamentodaki tartışmalardan sonra, ordudaki askerlerin mali güvenliğini güçlendiren bir diğer nokta da özellikle de komutanların maaşlarındaki artış olmuştur. Çünkü Cemşit Han Nahçıvanlı da dahil olmak üzere savaşlarda yer alan subayların çoğu, savaşlar sırasında askerî teçhizatlarını ve kişisel eşyalarını kaybetmişti veya kullanarak tüketmişti. Aslında, ordunun savaşta ilerlediği bir zamanda, Cemşit Han gibi subaylar her şeyden fazla zafer hakkında düşünüyorlardı. Savunma Bakanı Samed Bey Mehmandarov, parlamentodaki konuşmasında ordudaki zor durum hakkında şunları söylemişti:

*“Cephedeki tüm subaylar, ordu tarafından kendilerine verilen eşyalar, ve diğer askerî teçhizatları değil, özel eşyalarını da tamamen kaybetti.”*²³²

Savaş sonrası kriz nedeniyle bu dönemde artan gıda fiyatları, memur kesimin geçiminde zorluklar yaşatmıştır. Harbiye Nazırı, General Samed Bey Mehmandarov'un sözlerinden, ailelerinden uzak olan asker ve subayların köylerde ve uzak bölgelerde yaşamak zorunda oldukları anlaşılmaktadır. Her iki ev için ödeme yapmak zorunda kalanların mali durumlarını olumsuz etkilenmiştir. Cemşit Han Nahçıvanlı aynı zamanda Nahçıvan'daki ailesinin, özellikle babası ve kardeşlerinin, yerel müslüman nüfusu Ermeniler'den korumak için aldığı önlemlere finansal destek sağlamaya çalışmaktaydı. Kuşkusuz, bu zorlu mali durum onun için de sorunlar yaratmaktaydı. Parlamentodaki tartışmalar, bu durumun subayların maaşlarının

²³¹ “Приказ № 175”, АСДА, ф. 2894, л. 1, д. 40, в. 36.

²³² **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)**, c. 1, Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1998, 976 s., s. 224-225.

kendilerine bile ulaşamamasına yol açtığını gösterir. Bu bağlamda Samed Bey Mehmandarov şunları söylemiştir:

*"Eski kararla 5 ay boyunca eski Müslüman ordusu tarafından subaylara ödenen maaş Eylül ayında zaten az görülürdü, ancak şimdi askerîn gerekli ihtiyaçlarını tamamen karşılayamamaktadır." Astsubaylar için bu maaş hiç yeterli değildir. Şu anda, fiyatlar keskin bir şekilde düştüğünden, yakın gelecekte ücretlerin düşürülmesinden ziyade ücretlerin artırılması sorununun ortaya çıkması muhtemeldir.... Düşük ücretliler her zaman istismara uğruyor ve durumumuzun bir sonucu olarak nüfusun tereddüt ve karışıklığının düşük ücretlilerin faaliyetlerini etkileyeceğine şüphe yok. Askerlerin hayatı sadece savaş sırasında değil, normal zamanlarda da zor şartlarda geçiyor. Bazen manevralar sırasında açık havada aç ve susuz, yağmurlara rağmen yaşamaya zorlanan askerler anavatan uğruna doğal olarak, afiyetlerini değil canlarını da feda ederler. Bu sadece savaşta değil, aynı zamanda doğal zamanlarda da geçerlidir; Şu anda, nüfus arasında alarma neden olan asılsız söylentiler nedeniyle gıda zehirlenmesinden muzdarip olanların çoğu askerdir. Hatalar onların hayatlarını olmasa da, mali özgürlüklerini ciddi etkilemektedir"*²³³.

Yarbay Cemşit Han Nahçıvanlı, Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Harbiye Nazırı General Samed Bey Mehmandarov'un 24 Mart 1920 tarihli 163 numaralı kararına göre 2. Karabağ Süvari Alayı komutanlığına atandı.²³⁴ Cemşit Han Nahçıvanlı, Hankendi'deki 2. Karabağ Süvari Alayı'nın komutasını aldı ve bu askerî birliği Karabağ'da provokasyonlar yapan Ermeniler'e karşı mücadeleye hazırlamaya başladı. 20 Mart 1920'de, Karabağ'da, Ermeni ayaklanması başladı.²³⁵ Ermenistan, Azərbaycan'a karşı askerî operasyonlar başlattı. Ermeniler'in bu tür aktivizmi, Taşnak Ermenistan'ın Bolşevikler'in Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'ne yönelik tehdidinin büyüdüğü bir zamanda bir fırsat yakalama girişimi olarak da değerlendirilebilir. Öte yandan Bolşevikler'e sızan Ermeniler'in, Taşnak

²³³ **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)**, c. 1, Bakı. Azərbaycan nəşriyyatı, 1998, 976 s.,s. 225.

²³⁴ "Приказ № 163", АСДА, f. 2894, l. 1, d. 39, v. 136

²³⁵ "Qarabağ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920-ci illər)". <http://supremecourt.gov.az/static/view/172> 20.04.2020

Ermenistan'la paralel davrandıklarını söylemek için gerekçeler vardır. Vladimir İliç Lenin tarafından, 17 Mart 1920'de, Kafkas Cephesi Askerî Devrimci Komitesi'ne gönderilen bir telgrafta, Bakü'nün işgali konusu açıkça belirtilmekteydi. Aynı zamanda, Sovyet Rusya ile müzakere etmek için Moskova'ya gelen Taşnak Ermenistan temsilcileri, toprak imtiyazları karşılığında Azerbaycan hükümetini devirmek için yardım tekliflerini sundular.²³⁶ Ermenistan'ın askerî birlikleri ve Karabağ'daki isyancı gruplar aniden Şuşa, Hankendi, Askeran, Hocalı, Terter ve diğer bölgelerde bulunan Azerbaycan askerî birliklerine saldırdılar; telgraf ve telefon hatlarını bozdular; Şuşa ve Askeran yüksekliklerini bombaladılar; Cebail ve Zengezur bölgelerine saldırdılar ve bir sıra Azerbaycan köyünü yok ettiler.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti Karabağ'daki düzeni yoluna koymak ve yaşanabilecek olası kanlı olayları önlemek için acil önlemler almaya başladı. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın 2. Karabağ Süvari Alayı komutanı olarak atanması da bu olayların bir parçasıydı. Ordu komutanlığının Ermeni saldırganlığının önlenmesinde Yarbay Cemşit Han Nahçıvanlı'ya, 2. Karabağ Süvari Alayı'nın eski komutanı Albay Tuganov'dan daha fazla güvendiğini söylenebilir. Bu alayın komutanı Tuganov'dan önce Albay Süleyman Bey Efendiyev olduğu belirtilmelidir. Süleyman Bey Efendiyev, 2. Karabağ Süvari Alayı'nın komutanlığı sırasında birçok zorluğun üstesinden gelmiş, alaya gerçek bir askerî birlik görünümü vermiş ve bunun pürüzsüz bir şekilde Savunma Bakanı'na sunmuştur. Askerî faaliyetleri, Savunma Bakanı tarafından diğer komutanlardan daha yüksek ödüllendirilmiş ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun Savunma Bakanı S.Mehmandarov'un raporuna dayanarak verilen bir kararla tuğgeneral rütbesi almış ve 1. Piyade Tugayı başkanlığına atanmıştır.²³⁷

Cemşit Han Nahçıvanlı, Ermeniler'in Askeran Kalesi'ni ele geçirip Ağdam'dan Hankendi'ye giden yolu kapatmaları nedeniyle, Hankendi'ye giderken Ağdam yönünde bir süre beklemek zorunda kalmıştır. Yirminci yüzyılın başlarında, en büyük teröristlerden biri olarak tarihe geçen Ermeni General Drastamat Kanayan-

²³⁶ Tofiq Həsənov, "1920-ci ildə Qarabağ Əhalisinin İşğalçı XI Qızıl Ordunun Hərbi Qüvvələrinə Qarşı Üsyanı", **Bakı Universitetinin Xəbərləri**, № 4, s. 193-202, s. 194.

²³⁷ Rafiq Səfərov, "Azərbaycanın İlk Hərbi Hissələrinin Təşkilatçısı" <http://milliarxiv.gov.az/az/azerbaycanin-ilk-herbi-hisselerinin-teskilatcisi>

Dro²³⁸, Askeran Geçidi'ni işgal eden askerî birimin başındaydı. Bu teröristin 1883'te Erivan guberniyası'nın Sürmeli ilçesinde (şimdiki Iğdır çevresi) doğduğu, Pyatigorsk'ta askerî eğitim aldığı ve 1903'te Taşnaksutyun Partisi'ne katıldığı bilinmektedir. 1905 yılında, Bakü'de Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında çıkan çatışmalarda, Dro Ermeniler'in ölümle tehdit ettiği belediye başkanı Nakashidze'ye suikast düzenleyerek faytonunu bombalamıştır. Patlamada vali ölmüş ve Kanayan, Kafkasya'dan kaçmıştır. Bir süre İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamıştır. Drastamat Kanayan, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Türkiye'si'ne karşı savaşan ve Doğu Anadolu'daki sivillere karşı katliamlar yapan Ermeni gruplarından birine liderlik etti. 1918'de, Ermeni Milli Meclisi, Dro'ya, Ağrı bölgesini ele geçirme görevini vermiş ve o yılın Nisan ayında Ararat Ermeni Cumhuriyeti yönetimi onun "Batı Ermenistan Askerî Komiserliği"ne atanmasına karar vermiştir. Bu savaşlarda başarısız olan Dro, bir süre Ararat Cumhuriyeti Harbiye Nazırı oldu²³⁹ ve 1920'de Karabağ'daki Azerbaycan ordusuna karşı savaşmaya başladı.

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Hankendi'ye gelmesinden sonra, 2. Karabağ Süvari Alayı Askeran kalesinin kurtarılmasına odaklandı. Cemşit Han Nahçıvanlı ve askerleri, Askeran kalesini Taşnak haydutlarından kurtarıırken gerçek bir kahramanlık örneği göstermişlerdir.²⁴⁰

Buna ek olarak, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın komutası altında, bu alay, Ermeni Taşnak'larını temizleyerek Ağdam ve Şuşa'nın güvenliğini sağlamıştır.²⁴¹ 1920 Nisan ayının başlarında Cemşit Han Nahçıvanlı komutasındaki 2.Karabağ Süvari Alayı, Şuşa ve Daşkend yönünde stratejik bölgeleri korudu ve Karabağ'da önemli askerî operasyonlar gerçekleştirdi.

Şuşa, şehir olarak ülke için hem stratejik hem de askerî teçhizat açısından önemliydi. Zamanın arşiv belgelerinden, o zaman Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ordusunun kıyafetlerinde kullanılan kumaşların çoğunun Şuşa'daki fabrikalarda üretildiği anlaşılmaktadır. Savunma Bakanı Samed Bey Mehmandarov'un parlamentoda ülkenin askerî durumuna ilişkin konuşmasında, başlangıçta Gürcistan

²³⁸ Фархад Нагдалиев, **Ханы Нахичеванские в Российской Империи**, Москва, Новый Аргумент, 2006, с. 306.

²³⁹ Antranig Chelebian, **Dro (Drastamat Kanayan) : Armenia's first defense minister of the modern era**, 2009.

²⁴⁰ Musa Quliyev, "Sərkərdə", **Xalq**, 08.08.2015, № 169, s. 4.

²⁴¹ **Cəmşid Naxçıvanski – 120**, s. 91

da dahil olmak üzere yabancı ülkelerden orduya bazı gerekli malzeme ve mühimmatların alınması için yardım istense de bunun gerçekleşmediğini söylemişti. Bu durumda bakanlık Şuşa'daki fabrikadan gerekli parçayı almak zorunda kalmıştı. Samed Bey Mehmandarov şöyle söylemişti:

"Giyim konusu daha da kötüydü. Gürcistan Savunma Bakanı'na kıyafet konusunda bana yardımcı olması için bir mektup yazdım, ancak maalesef hiçbir şey olmadı. ...Buna ek olarak, Şuşa'daki fabrikada iyi bir askerî üniforma için kumaş dokunuyor. Aynı fabrika ile sözleşme imzaladık. Oradan bir sürü kullanışlı kumaşlar aldık. Bu şekilde bu sorun çözülecektir. Doğal olarak, mucizeler gerçekleştirilemez. Ama mümkün olanı yapacağım".²⁴²

Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuzey sınırları yönünde tehdit büyürken, işgalci XI. Sovyet Rusya Kızıl Ordusu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü'ye doğru ilerliyordu. 21 Nisan 1920'de Bolşevik Rusya'nın Kafkasya Cephesi komutanının 420 numaralı emrine göre, Bakü'ye yönelik saldırının 27 Nisan 1920'de gerçekleştirilmesi planlanmaktaydı. O zamanlar, Cemşit Han Nahçıvanlı komutasındaki 2.Karabağ Süvari Alayı da dahil olmak üzere Azerbaycan Halk Cumhuriyeti askerî birliklerinin büyük bir kısmı Karabağ'da Ermeniler'e karşı savaşıyordu. Aslında, Cumhuriyet liderleri XI. Kızıl Ordu'yu önlemek için yeterli askerî güce sahip olmadıklarının farkındaydılar. Öte yandan Taşnak Ermenistan'ın talep ettiği Karabağ topraklarının her ne pahasına olursa olsun korunması da geleceğe doğru atılan bir adımdı. Sonuç olarak, Bolşevikler'e ve yaklaşmakta olan işgalci orduya karşı direniş organize etmenin imkansızlığını gören Azerbaycan Halk Cumhuriyeti parlamentosu, iktidarı Azerbaycan Devrim Komitesi'ne (Bolşevikler) teslim etmeye karar verdi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Meclis Başkanı'nın yardımcısı Muhammed Yusuf Caferov ve İçişleri Bakanı Mustafa Vekilov tarafından imzalanan kararın 3. paragrafında "3. Azerbaycan ordusu aynı şekilde kalacak ve bırakılmayacaktır"²⁴³ yazıyordu.

²⁴² **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)**, c. 1., Bakı. Azərbaycan nəşriyyatı, 1998, 976 s., s. 227.

²⁴³ **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (stenoqrafik hesabatlar)**, c. 2, s. 978-979.

Sonuç olarak, 28 Nisan 1920'de gece saat 2'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti parlamentosu istifa etti. Harbiye Nazırı Samed Bey Mehmandarov görevini Bolşevikler'in yeni atanan Harbiye ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Cengiz Yıldırım'a devretti.²⁴⁴

Azerbaycan'da, Sovyet yönetiminin ilan edilmesinden sonra, Moskova'dan Bakü'ye dönen Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Neriman Nerimanov, Şuşa'ya - Cemşit Han Nahçıvanlı'ya acil bir telgraf gönderdi ve yarıbayın derhal Bakü'ye dönüp Bolşevik ordusunun oluşturulmasına katılmasını teklif etti. Cemşit Han Nahçıvanlı, mevcut durumdaki tüm fırsatların bir değerlendirme ve analizini yaparak Neriman Nerimanov gibi yeni hükümetin Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına hizmet edeceğini düşünmüştür. Dolayısıyla, Karabağ Süvari Alayı ile beraber Bolşevikler tarafına geçmiş ve onun komutanlığında askerî birlik 1. İşçi ve Köylü Alayı adı altında XI. Kızıl Ordu'ya dahil edilmiştir.

²⁴⁴ “Приказ № 163”, АСДА, ф. 804, л. 10, д. 124, в. 1

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMŞİT NAHÇIVANLI'NIN SOVYETLER DÖNEMİNDE ASKERİ FAALİYETİ, İDAM EDİLMESİ VE BERAATİ

3.1. Azerbaycan'ın Sovyet Rusya Tarafından İşgali ve Cemşit Nahçıvanlı'nın Olaylara Yaklaşımı

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin çöküşünden sonra, Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Yönetimi ve Bakü bürosunun ortak toplantısında, Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi oluşturuldu. Bolşevikler işgali “halkın rüyası” olarak tasvir etmek ve meşrulaştırmak için, Azerbaycanlı Bolşeviklerini kullanmaya başladılar. Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi'nin üyelerinin esas olarak Azerbaycan komünistlerinden (Neriman Nerimanov, Alihaydar Garayev, Gazanfar Musabeyov, Dadaş Bünyadzade, Mirza Davud Hüseyinov, Hamit Sultanov ve diğerleri) oluşması tesadüf değildir.²⁴⁵

Azerbaycan SSC Harbiye ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiserliği, Geçici Devrim Komitesi'nin 28 Nisan 1920 tarihli kararı ile onaylanan Azerbaycan Hükümeti Halk Komiserleri Konseyi bünyesinde kurulan Halk Komiserliği'nden biriydi. Bu komiserliğe Cengiz Yıldırım atanmıştır.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin çöküşünden sonra, mühimmatı, personeli ve 3 süvari alayı ile Azerbaycan Süvari Tugayı, Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi'nin - Bolşeviklerin yanında yer aldı.

XI. Kızıl Ordu'da piyade ve süvari eksikliğinden dolayı, Halk Cumhuriyeti Ordusu'nun etkili subaylarına, Bolşeviklerle birlikte çalışma teklif edilmiştir. Yarbay Cemşit Nahçıvanlı, Azerbaycan Sovyet hükümetinin silahlı kuvvetlerine gönüllü olarak katılan subaylar listesindeydi. Toplamda, alayın 2 albay, 6 rotmistr ve ştabs-rotmistr, 3 teğmen, 4 kornet ve 5 gizir olmak üzere 22 subayı vardı.²⁴⁶ Bunlardan alay komutanı yardımcısı Rza-gulu Kacar, 2. sotni - yüzlük komutanı Daniil Yedigarov, teğmen Yuri Barkovski ve rütbesi yazmayan subay Pioro Dembinsky Sovyet yönetimini kabul etmeyerek reddetmiştir.

²⁴⁵ Musa Qasımlı, Bahar Muradova, Vasif Qafarov, *Azərbaycan Parlamentarizmi Tarixi*, c.1, Bakı, Mütərcim, 2018, s. 194

²⁴⁶ RDAA, f. 195, l. 7, d. 187, v. 1-2.

Cemşit Nahçıvanlı'nın durumu bu şekilde değerlendirerek Sovyetler'in ve Bolşevikler'in yanında yer almasını hangi faktörlerin etkilediğine dair kaynak ve belgelerde hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Nitekim yine de şu üç olasılığı değerlendirmek mümkündür:

1. Neriman Nerimanov gibi²⁴⁷ Cemşit Nahçıvanlı da, yeni kurulan Bolşevik hükümetine ve bağımsız Azerbaycan SSC'nin olacağına inanmış;

2. Cemşit Nahçıvanlı, Sovyet Rusya tarafından gönderilen XI. Kızıl Ordu'nun askerî güçleri tarafından, İngilizler'in desteklediği Taşnak Ermenistan kuvvetlerinin Karabağ'a karşı askerî saldırılarının daha iyi önlenebileceğini düşünmüş;

3. Eski Çarlık Rusya subayı olarak Cemşit Nahçıvanlı, Rusya'da yeni kurulan Bolşevik hükümetini kendine daha yakın bulmuş olabilir.

Bu maddelerden ilki daha makul görünmektedir. Neriman Nerimanov gibi Cemşit Nahçıvanlı da Sovyet hükümetinin Azerbaycan'a fayda sağlayacağını düşünmüş ancak daha sonra Sovyet hükümetinin “süngü zoruyla korunduğunu”²⁴⁸ görmüştür. Nitekim bu görüşünü, 1931'de tutuklandığı soruşturmada verdiği ifadesi kanıtlamaktadır:

*“Kızıl Ordu ve sosyalizmi, işçi sınıfının tüm zorlukların üstesinden gelebilmesi ve sosyalist bir toplum inşa edebilmesi için kuvvetle savundum. Bu zaferi sadece Bolşevik Partinin sağlayabileceğine inandım. Böyle bir toplumda ulusal bir sorun olamayacağını düşünüyorum. Hiçbir şeyin tarihi, hareketli ölçekleri tutamayacağını çok iyi biliyordum. Buna inandım....”*²⁴⁹

Cemşit Nahçıvanlı'nın böyle bir adımına rağmen, kendini Bolşevik gibi gösteren Taşnaklar, Karabağ'dan Bakü'ye gelmeden önce onu öldürmeye çalışmışlar; ancak kardeşi İhsan Han kendi canını hiçe sayarak onu kurtarmıştır. Azerbaycan hükümeti dağılmış, ordusu dağıtılmıştı. Cemşit Han'ın komutanı olduğu 2. Karabağ süvari alayı hâlâ Şuşa'daydı. Bir gece, geç saatlerde evin kapısı çalınmış ve o gün

²⁴⁷ Tofiq Əhmədov, "Nəriman Nərimanovun “Müstəqil Sovet Azərbaycanı Quruculuğu” (1920-1921-ci illər)", **Respublika**, 27.10.2019, www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/dig-r-x-b-rl-r/item/24363-naeriman-naerimanovun-mustaegil-sovet-azaerbaydzan-gurudzulughu

²⁴⁸ Nəriman Nərimanov, **Ucqarlarda İnkilabımızın Tarixinə Dair / İ.V.Stalinə məktub**, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat və Poliqrafiya Birliyi, 1992, s. 49..

²⁴⁹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.503

Cemşit'in evinde misafir olan kardeşi İhsan Han kapıyı açmıştır. Kapıda "Cemşit Han Nahçıvanlı?" diye soran Bolşevik subayının niyetini anlayan İhsan Han "Evet" cevabını verince, Bolşevik subayları onu hemen oracıkta tutuklayarak şehir kenarına götürmüş ve kurşuna dizmişlerdir.²⁵⁰

2. Karabağ Süvari Alayı Bolşevikler'in yanında olduğunu ilan ettikten sonra askerî personel Bakü-Surahanı'ya gelmiş ve burada Alay teftiş edilmişti. Amaç, alayın savaşa hazır olup olmadığını kontrol etmektir. Savaşlarda güçlü olan ve yüksek askerî bilgiye sahip Cemşit Han Nahçıvanlı, Bolşevik liderleri üzerinde iyi bir izlenim bıraktı. Halk Komiseri Cengiz Yıldırım bile Cemşit Han Nahçıvanlı için, alayın "Polonya Cephesi'nde" savaşabileceğini söyledi. İncelemelerden sonra hazırlanan raporda, Cemşit Nahçıvanlı'nın, dürüst ve yetenekli bir komutan olarak Azerbaycan'a bağlı, milli düşünce hissiyatı yüksek bir vatansever olduğu bir kez daha ortaya konulmuştur. Mesela, XI. Kızıl Ordu müfettişi, Süvari Alayı'ndaki tüm askerî emirlerin Azerbaycan dilinde (Tatar) verildiğini özellikle kaydetmiştir.²⁵¹

2. Karabağ Süvari Alayı Sovyetler'e teslim edildikten üç gün sonra, eski alay komutanı Cemşit Nahçıvanlı tutuklandı ve görevden alındı. Cemşit Han'ı tutuklama emri, 31 Mayıs'ta Acil Komisyon başkanı Pankratov tarafından verildi. Cemşit Nahçıvanlı'nın tutuklama emrinin geçerli bir nedeni yoktu. Ana sayfada herhangi bir örgütün üyesi olduğu bile söylenmemişti. Broşürde açık olan bir başka şey de, 24 yaşındaki subayın o tarihte evli olmasıdır. Hayatı ile ilgili belgeler içerisinde böyle bir bilgiye ilk kez bu emirde rastlanmaktadır.

Alayın 4. takımının komutanı, yüzbaşı Zeynalabdin Sadıkov, Cemşit Nahçıvanlı'nın yerine atanmıştır. Bu bağlamda, Cengiz Yıldırım'ın 3 Haziran 1920 tarihli emrinde yazmıştır:

“& 1

2. Karabağ Alayı, Azerbaycan SSC'nin 1. İşçi ve Köylü Kırmızı Süvari Alayı olarak yeniden adlandırılacaktır.

²⁵⁰ Qaşqay Ziyəddinoğlu, “Kəngərli Nəslinin Sonuncu Generalı”, <https://az.strategiya.az/news.php?id=106862>, 23.11.2017.

²⁵¹ “Отчет об осмотре 2-го Азербайджанского Карабахского Конного Полка”, PDAA, f. 195, l. 7, d. 173, v. 1.

& 2

1. İşçi ve Köylülerin Kırmızı Süvari Alayı komutanı Zeynal Abidin Sadıkov yoldaş atansın.”²⁵²

Azerbaycan'ın Sovyet hükümetini tanımasına ve yönettiği alayla birlikte Bolşevik yönetiminin hizmetine geçmesine rağmen, Cemşit Nahçıvanlı'nın birkaç gün sonra karşı-devrimci ve proleter devletin düşmanı olarak muamele görmesi oldukça garip ve zor durumdu. Bu akılalmaz durumu, Cemşit Han Nahçıvanlı, 11 yıl sonra, 1931'de tekrar tutuklandığında şöyle açıklamıştır:

"Bakü'ye geldiğimde Halk Komiseri Cengiz Yıldırım ile görüştim. Onunla ilk kez tanıştım, askerî personeli teslim ettim ve 2-3 kez Yıldırım'la görüşmeye çağırıldım. Cengiz Yıldırım, beni son kez rapor etmem için çağırdığında tutuklandım ve özel bölüme gönderildim. Tutuklamanın sebebi bana açık değildi. Ama ben öyle düşünüyordum ki, sanki filo komutanı Z. Sadıkov benim hakkımda yanlış bilgi vermiştir. Tutuklandıktan sonra o benim yerime atandı. Soruşturma sırasında Sadıkov da tutuklandı ve daha sonra İran'a kaçtı".

Tutuklanan Cemşit Han Nahçıvanlı, Nargin Adası'ndaki hapishaneye gönderildi. Ada, I. Dünya Savaşı sırasında, Kafkas Cephesi'nde ele geçirilen Osmanlı askerleri için bir toplama kampı olarak hizmet etmiştir. Bakü, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kontrolü altına girdikten sonra, askerî birlikler Nargin Adası'nda mevzilendirildi.²⁵³ Bolşevikler, adayı "karşı-devrimciler" için bir hapishaneye dönüştürdü.

Cemşit Han Nahçıvanlı, tam bir irade göstererek tüm zorluklara dayanıyordu. Karabağ'dan 2. Karabağ Süvari Alayı'nı tam askerî personelle, atıcılar ve atlarla birlikte Surahanı-Bakü'ye getirmiş ve Bolşevikler'e teslim etmişti.

²⁵² “Приказ № 102 Народно – военно-морскому комиссариату Азербайджанской Социалистической СР”, RDAA, f. 25846, d. 4, v. 100.

²⁵³ Elnur Kelbizadeh, Yücel Karauz, “Kafkasyanın güvenliği ve Kafkas İslam Ordusu”, s. 70.

Tarihçi Musa Guliyev'e göre, Cemşit Han, 25-31 Mayıs'ta Gence Ayaklanması'ndan dolayı suçlu olarak tutuklanmıştı. Ne var ki, Gence ayaklanması gerçekleştiği sırada, Cemşit Han alayı ile birlikte Surahanı kasabasında yani Bakü yakınlarındaydı.²⁵⁴

Araştırmacı-yazar Rudolf Ivanov, Cemşit Nahçıvanlı'nın tutuklanmasındaki ana suçlunun savcı Vişnepolski olduğunu yazıyor. Vişnepolski adlı savcı, her zaman gerçeği söylemeyen çok kötü görüşlü bir adamdı. Birçok insan onun suçlamalarından dolayı hayatını kaybetmişti.

Soruşturma belgelerini inceleyen araştırmacı yazar Rudolf İvanov, savcının önyargılı olduğunu belgeden anlaşılabildiğini yazmıştır. İlk soruşturma sırasında Cemşit Nahçıvanlı, Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ordusu subayları tarafından gerçekleştirilen Askeran Operasyonu'na²⁵⁵ katılmadığını ve Gence Ayaklanması'ndan habersiz olduğunu söylemiş ve hatta ayaklanma sırasında kardeşlerinden birinin ölümünden habersiz olduğu bu soruşturmada anlaşılmıştır.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilanının ikinci yıldönümü arifesinde, 25-26 Mayıs 1920'de, Gence'de Sovyet hükümetine karşı bir isyan gerçekleşmiştir. Sovyet dönemi kaynakları bu ayaklanmayı "bir avuç Musavatçı isyanı" yahut "haydutların isyanı" olarak göstermeye çalışsalar da; olay, Bolşevikleri ciddi şekilde korkutup endişelendirmiştir. Bu isyan, Azerbaycan halkının işgal gerçeğiyle uzlaşmak istemediğini, Bolşevik yönetimini kabul etmediğini göstermiştir. İsyan sırasında isyancılar, Kızıl Ordu askerlerinin kışlasına beklenmedik bir şekilde saldırmışlar, bu saldırı sırasında Sovyet garnizonunun silahları alınmış ve nihayetinde Gence'de Sovyet hükümetinin devrildiği açıklanmıştır. XI. Kızıl Ordu Birlikleri'ne karşı askerî operasyonlar böylece başlatılmıştır.²⁵⁶

İsyancılar başlangıçta şehrin ilk bölümünü ele geçirip yeni bir hükümetin kurulduğunu duyurmuş ve hatta bazı belgelerle bakanlar atamıştır. 26 Mayıs'ta, Gence şehrinin ikinci bölümü kuşatılmıştır. Ancak, XVI. ve XVIII. Sovyet Askerî

²⁵⁴ Musa Guliyev, "Azərbaycanın Milli Hərb Sənəti Tarixinə Adı Qızıl Hərflərlə Yazılmış General Cəmiş Naxçıvanskiyə 120 illik Yubileyi Qarşısında", *Şərq qapısı*, 02.06.2015, № 107, s. 3.

²⁵⁵ Bkz: "Əsgəran Əməliyyatı", *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası*, c. 1, Bakı, Lider, 2004. s.327.

²⁵⁶ Sima Babayeva, "Gəncə Üsyanı", <http://mlliarxiv.gov.az/en/gence-usyani>, 21.06.2018.

Birlikleri'nin gelmesi durumu değiştirmeye yetmiştir. Ulusal gler 6 gün boyunca mücadelelerini ve direnişlerini sürdürmelerine rağmen ayaklanmanın yayılmasının n kesilmiştir. Ayaklanmanın bastırılması sırasında, çok sayıda Kızıl Ordu askerî ldrlmştir. Tamamen bastırılması ise, 1 Haziran 1920 gecesi²⁵⁷, isyancıların Gence'de sığınak olarak kullanabileceği tüm ev ve tesislerin XI. Ordu Askerî Konseyi'nin emriyle imha edilmesiyle mümkün olmuştur.

Cemşit Nahçıvanlı tutuklandıktan 68 gün sonra tekrar sorguya çekildi. 13 Ağustos 1920'de, Devrim Konseyi'nin özel işleri için askerî savcısı Vişnepolski, Cemşit Nahçıvanlı'nın 519 numaralı davasını inceledi. Bu soruşturma sırasında Cemşit Nahçıvanlı'nın 15 Mayıs'a kadar Gence ayaklanması sırasında komuta ettiği alayla Surahanı'da olduğu anlaşıldı. Haziran ayında Surahanı'dan Bak'ye gelmiş ve Gence ayaklanmasında hiçbir suça dahil olmamıştır. Sonrasında, Cemşit Nahçıvanlı'nın gözaltı halinden çıkarılmasına, soruşturmanın askıya alınmasına ve arşivlere teslim edilmesi için askerî komiserliğe gönderilmesine karar verildi.²⁵⁸

XI. Kızıl Ordu bünyesindeki Askerî Devrim Konseyi zel Bölümü tarafından Genel Daire'ye gönderilen bir belgede, Cemşit Nahçıvanlı'nın derhal serbest bırakılması ve askerî savcı Vişnepolski'nin kararının dikkate alınmasının gerektiği yazar.

Böylece Cemşit Nahçıvanlı, hapis ve idam cezasından kurtulmuştur. Dolayısıyla, kurtuluşunun ana nedenlerinden biri de Cemşit Nahçıvanlı'nın askerî becerileri ve profesyonel bir subay olmasıdır. Bununla birlikte, Azerbaycan SSC liderleri, ordunun güçlendirilmesi için profesyonel subaylara olan ihtiyaın farkındaydılar.

23 Ağustos 1920'de, 25 yaşındaki Cemşit Nahçıvanlı, XI. Ordu'nun eğitim bölümüne döndü. Ancak bu onunla ilgili şüphelerin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmiyordu. Bolşevikler'e sadakatini test etmek için onu, Sovyet Azerbaycan Birleşik Komuta Okulu'na, okulun işletmesinden sorumlu olarak gönderdiler. Kaynaklardan yola çıkararak, o dönemin okul maliyesinin ve yönetim durumunun iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Buradaki yıkıcı faaliyetlerde bulunanlarla başa çıkmak, okulun maliye işlerini düzene koymak oldukça zor bir işti. Aslında

²⁵⁷ hmd İsayev, "Gnc syanı", **Azrbaycan**, 08.08.2010.- 8, s. 4.

²⁵⁸ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.211.

Cemşit Nahçıvanlı'yı buraya gönderme amaçları basitti. Disiplini biraz ihlal etmiş olsaydı, bir "halk düşmanı", "karşı devrimci" ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne hizmet eden bir kişi olarak idam edilecekti.

Cemşit Han Nahçıvanlı'nın işletme alanında yetenekli ve güvenilir bir kişi olması kısa sürede dikkat çekti. O zamana kadar okul müdürünün maliye teçhizat meseleleri üzere yardımcısı olan Kuzm Basov'un yeteneksizliği ve okul müdürü Haydar Vezirov ile olan anlaşmazlıkları da Cemşit Han'ın fark edilmesini kolaylaştırdı. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birleşik Komuta Okulu başkanı Haydar Vezirov²⁵⁹, okulun baş işletmecisi Bolşevik Kuzm Basov'un görevlerini yerine getirememesi konusunu defalarca yetkililere bildirmişti. Burada akıllı ve işletmeyi iyi bilen birine ihtiyaç olduğu açıktı. Nihayetinde, özel birim görev için yarbay Cemşit Han Nahçıvanlı'yı önerdi. Bu konuda ciddi bir anlaşmazlık vardı. Bazı memurlar, Musavat hükümetinin bir subayı olmuş eski Han'ın ve şimdi Komünistlerin saflarına katılmamış (Komunist partisine üye olmamasından bahsedilir) tarafsız bir kişinin böyle bir göreve atanmasına karşıydı.²⁶⁰ Haydar Vezirov'un, Cemşit Han Nahçıvanlı'nın adaylığını desteklemesinde başka faktörler de rol oynadı. Her iki asker de aynı bölgeyi - Nahçıvanı temsil etmekteydi ve I. Dünya Savaşı sırasında, aynı cephede savaşmışlardı. Haydar Vezirov'un 1893'te, Nahçıvanın Nehrem köyünde doğmuştur. İlköğrenimini, Cemşit Han'ın babası Cafergulu Han'ın büyük desteği ile faaliyetini sürdürebilen "Usuli-Cedid" okulunda Nahçıvan'da almıştır. 1913'te, Erivan seminerinden mezun olan Haydar Vezirov, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde kısa bir süre için, bir askerî okulda okumuş ve Haziran 1915'te Cemşit Han Nahçıvanlı'nın da askerî hizmette olduğu Güneybatı Cephesi'nde savaşmaya başlamıştır. Haydar Vezirov, Galiciya savaşlarında, Almanlar tarafından genç subay olarak esir alındı. 1918'de savaş esirleriyle takas edildikten sonra Türkiye üzerinden Azerbaycan'a döndü. Nisan 1920 darbesinden sonra ise okul personeli ile birlikte Sovyet hükümetine katıldı.²⁶¹

Cemşit Nahçıvanlı'nın önemli görevlere atanmasında Alihaydar Garayev'in de emeği unutulmamalıdır. 26 Haziran 1920'de, Azerbaycan SSC Harbiye ve Deniz

²⁵⁹ "Vəzirov Heydər", **Naxçıvan Ensiklopediyası**, c.2, İstanbul, Bakanlar Medya, 2005, s. 350-351

²⁶⁰ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.277

²⁶¹ "Vəzirov Heydər", **Naxçıvan Ensiklopediyası**, c.2, s. 350-351

Kuvvetleri eski Halk Komiseri Cengiz Yıldırım'ın posta ve telgraf komiseri olarak atandığı bilinmektedir ve Bakü Sovyeti Başkanı Alihaydar Garayev bu görevi yerine getirmeye başladığı bilinir. A.Garayev, 1896 yılında, Şamahı'da doğdu. Bir zamanlar Azerbaycan Halk Cumhuriyeti parlamentosunda, Sosyal Demokratlar Partisinin bir temsilcisi olarak, konuşmalarında kendisini işçi hareketinin savunucusu olarak göstermişti. Alihaydar Garayev, Azerbaycan'da, Sovyet yönetimi ilan edildikten sonra, Bakü Devrim Komitesi ve Bakü Sovyeti başkanlığına atanmıştı. 1920'de Bolşevik karşıtı Gence Ayaklanması'nı bastırmak için gönderilen askerî birliğe üye olarak seçilmişti.

Cemşit Nahçıvanlı'nın askerî okula gönderildiği sırada, Alihaydar Garayev önemli bir siyasal figürdü ve hemen hemen tüm konular ilk olarak onunla müzakere edilmekteydi. Dolayısıyla, Cemşit Han'ın atanması geniş çapta tartışıldı ve geçmişi yeniden incelendi. 2 Eylül 1920'de, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birleşik Komuta Okulu'na atanmasıyla bağlantılı olarak 250 sayılı bir emir imzalandı. Emrin 6. maddesi şöyledir:

*“Askerî komiserliğin karargahın komuta personeli bölümüne gönderilmiş Cemşit Cafer oğlu Nahçıvanlı komuta personeli listesine dahil edilsin ve 1 Eylül 1920'den itibaren her türlü askerî kayıtlara ismi geçilsin.”*²⁶²

5 Eylül 1920'de, Cemşit Nahçıvanlı, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birleşik Komuta Okulu personeli ile birlikte işçi ve köylü hükûmetine bağlılık yemini etti. Böylece, bu dönemden itibaren 18 yıl boyunca, Sovyet hükûmetine yetenekli bir asker olarak hizmet etti ve hizmetiyle her zaman sadakatini kanıtlamaya çalıştı.

Cemşit Nahçıvanlı'nın 1-7 Eylül 1920'de, Bakü'de düzenlenen 1. Doğu Halkları Kongresi'ne delege olarak katıldığı hususunu, birtakım tarihi kaynaklar göstermektedir.²⁶³ Kongreye Türkiye, Kafkaslar, Orta Asya, Afganistan, Mısır, Hindistan, Çin, Kore, Suriye, Japonya ve diğer ülkelerden 37 ülkenin 1.891

²⁶² “Приказ № 250”, RDAA, f. 25846, l. 1, d. 7, v. 63.

²⁶³ Hayro Sarkisov, “Bizim Şamo. Diviziya Komandiri C.C.Naxçıvanski Haqqında Yeni Materiallar”, **Kommunist**, 06.01.1977, № 4, s 4.

temsilcisi katıldı.²⁶⁴ Bazı Avrupa ülkelerinin ve Amerikan Komünist Partileri'nin temsilcileri Bela Kun, Thomas Quelch, John Reed ve diğerleri de kongre için Azerbaycan'ı ziyaret ettiler. Doğu halklarının ilk kongresinde, Doğu ülkelerinde olan işçilerin durumu ve uluslararası görevleri, milli meseleler, sömürge sorunu, tarım sorunu ve Doğu ülkelerinde Sovyet yönetiminin kurulması gibi konuları tartışılmıştır. Bakü'ye gelen Başkır Türklerinden General Yakup Canişev, gazetecilerin yaptıkları röportajlarından birinde, Cemşit Nahçıvanlı'nın kongreye katılımı hakkında bilgi vermiştir.²⁶⁵

Yukarıda belirtildiği gibi, Cemşit Nahçıvanlı, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birleşik Komuta Okulu'na atandığında, okulda durum iyi değildi. Teminat kötü durumdaydı. Okulda talim gören öğrenciler için giysi yoktu. Öğrencilere tahsis edilen para fonları, uygun şekilde tahsis edilip harcanamamıştır. 21 Kasım 1920'de, birkaç konuda dönüm noktasına ulaşan Cemşit Nahçıvanlı, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birleşik Komuta Okulu'nun mali işlerini düzenlemek için de görevlendirilmiştir. Okul komutanının ekonomik meseleler üzere, Cemşit Han'dan önceki yardımcısından mali işleri yönetme hukukunun alınmıştır. Böylece Cemşit Nahçıvanlı, okulun tüm finansal sorunlarını serbestçe çözmeye başlamıştır. İş konusunda, bu özgürlüğün verilmesi, onun yürütmekte olduğu faaliyetlerinin ciddi şekilde teftiş edilmesinden de anlaşılmaktadır. Okuldaki 3 aylık hizmetinin sonunda Cemşit Han'ın faaliyetleri hakkında bir inceleme yapıldı. 3 Aralık 1920 tarihli okul yönetiminin emriyle, mali tabloları ve lojistiği incelemek üzere bir komisyon kuruldu. Cemşit Nahçıvanlı, bu teftiş komisyonuna dahil edilmedi. Bunun nedeni, Cemşit Nahçıvanlı'nın eylemlerinin doğru olup olmadığını kontrol etmektir. İncelemeler sonucunda, komisyon Cemşit Nahçıvanlı'nın üç ay içinde eksiklikleri ortadan kaldırdığına ve okulun ekonomik işlerinde düzen oluşturduğuna karar verdi.

Cemşit Nahçıvanlı'ya, teftişlerin başarılı sonuçları için teşekkür edilmiş olmasına rağmen Cemşit Nahçıvanlı'nın siyasi görüşleri, tam olarak tanımlanmadığı

²⁶⁴ Cəmil Quliyev, “Şərq Xalqlarının I Qurultayının 40 illiyi”, **Azərbaycan kommunisti**, 1960, № 9, s. 1-2.

²⁶⁵ Hayro Sarkisov, “Bizim Şamo. Diviziya Komandiri C.C.Naxçıvanski Haqqında Yeni Materiallar”, **Kommunist**, 06.01.1977, № 4, s 4.

ve Azərbaycan Komünist Partisi üyesi olmadığından, işçi ve köylü hükümeti adına hiçbir teşekkür dile getirilmedi. İlan edilen teşekkür sadece okul adınaydı.

1921'in başında, Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti Birleşik Komuta Okulu personeli, okul müdürü Haydar Vezirov'un komutası altında Gürcüstan'a - Menşevik'lere karşı savaşmak üzere gönderildi. Ağır savaşta, büyük yetenekleri olan Cemşit Nahçıvanlı'nın kaybedilmemesi için onu okulda tutmayı yeğlemişlerdir. Dolayısıyla, yeni bir görev olan okulun karargah (genelkurmay) başkanlığına atanmıştır. Personelin çoğunluğu, savaşa giderken bile okul çalışmaya devam etti. Okulda görevliler, hasta askerler ve yeni gelenler kalmıştı. Cemşit Nahçıvanlı, okulda disiplinli bir düzen kurmayı başarmıştı. Onun, 13 Şubat 1921 tarihli 47 numaralı emriyle, okulda öğretim süreci yeniden başladı.²⁶⁶ Haydar Vezirov, savaştan okula döndüğünde, Cemşit Nahçıvanlı'nın okulda böyle bir disiplin ve düzen yarattığına inanmamıştır. O tarihte, Kızıl Ordu saflarında ciddi bir malzeme eksikliği ve teknik sıkıntı olduğu belirtilmelidir. Bu durumun, o sırada Gürcistan'daki Sovyet yönetiminin ilan edilmesinden sonra yeniden yerleştirilen XI. Kızıl Ordusu birimlerinin mevzilendirilmesi üzerine yapılan tartışmalardan da görülmektedir. Askerî birliklerin bir ay içinde Azərbaycan'a dönmesi planlandı. Ancak Neriman Nerimanov, Dadaş Bünyadzade ve A.Serebrovsky, vaziyeti öğrendiklerinde Moskova'ya endişe içinde bir telgraf göndermişlerdir. Telgrafta şöyle yazıyordu:

"Azərbaycan köylüləri və işçiləri 11. Ordu'nun konuşlandırılmasının getirdiği yükü on ay boyunca karşıladılar. Köylülər və işçilər yetersiz beslenir, kötü giyimlidir və umutsuz bir durumdadı; çünkü küçük Azərbaycan 11. Orduya büyük miktarlarda yiyecek ve giyecek sağlamıştır".²⁶⁷

Bu bilgilerden sonra, Vladimir İliç Lenin, 29 Mart 1921'de Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Politbürosu'nun talimatıyla, G.K.Orconikidze'ye ordu birliklerini Gürcistan'da tutmak ve tahıl ithalatını hızlandırmak için en ciddi önlemleri almak üzere bir telgraf gönderdi.

²⁶⁶ "Приказ № 47", RDAA, f. 25034, d. 14, v. 63.

²⁶⁷ *Azərbaycan tarixi (aprel 1920 - iyun 1941)*, c. 6, Bakı, Elm, 2008, 568 s., s. 21.

Görüldüğü üzere, ordunun lojistiği konusunun en üst düzeyde tartışıldığı bir zamanda, Cemşit Nahçıvanlı, bu konuda inanılmazı başarmıştı. 14 Mart 1921'de, General Lewandowski tarafından Cemşit Nahçıvanlı ile ilgili hazırlanan raporda da onun bu konudaki başarılarına değinilmiştir:

*“Kolordu da dahil olmakla tüm birimleri operasyonel ve taktik olarak komuta etmeyi hak ediyor... Sakin, sabırlı, aktif ve girişimcidir... Azerbaycan Merkez Yönetim Komitesi ve Kafkasya Merkez Yönetim Komitesinin üyeliğine seçilmiştir. Tüm komutanı pozisyonunu hak ediyor”.*²⁶⁸

Okuldaki maddi ve mali teçhizat, üst seviyeye çıkarıldı. Azerbaycan SSC Birleşik Askerî Komuta Okulu'nun 18 Mart 1921 tarihli 79 numaralı kararından, Nevruz tatili, 22-24 Mart tarihleri arasında öğrencilere, askerlere, komutanlara, örgütsel personele ve okulun diğer çalışanlarına çift öğün verildiği görülmektedir. Sağlanan gıdalar arasında, o zaman bulunması çok zor olan et ve balık ürünleri vardı ve pazardan satın almak pahasına da olsa, bu işin sağlanması için Cemşit Nahçıvanlı görevlendirilmişti. Haydar Vezirov'un dönüşünden sonra bile, Cemşit Nahçıvanlı görevlerini emirlere uygun olarak yerine getirmekteydi.

Haydar Vezirov'un savaştan dönmesinin ardından, Halk Komiseri Alihaydar Garayev, Cemşit Nahçıvanlı'yı, Harbiye ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiserliği'nin özel birliğine çağırdı. Bazı araştırmacılar, Alihaydar Garayev'in Cemşit Nahçıvanlı'ya özel destek verdiğini ve 26 yaşındaki umut verici subayı, Azerbaycan SSC'nin Kızıl Ordusu'nun önde gelen isimlerinden birine çevirmeyi hedeflediğini yazar.²⁶⁹ Böylece, okul komutanı Haydar Vezirov'un 28 Mart 1921 tarihli emriyle, Cemşit Nahçıvanlı "özel askerî birliğe, Garayev yoldaşın komutasına" gönderildi.²⁷⁰

Nihayetinde, Cemşit Nahçıvanlı'nın Azerbaycan ordusunun subayları arasında Alihaydar Garayev'in desteklediği bir numaralı aday olduğunu gösteren tespitler mevcuttur. Nahçıvanlı'nın güçlü iradesi ve hizmeti sırasında, defalarca teşekkür edilmesi, A.Garayev üzerinde iyi bir tesir bıraktı. Ordunun böyle talepkar ve ilgili subaylara ihtiyacı vardı.

²⁶⁸ Şəmiş Nəzirli, *Azərbaycan Generalları*, s. 16.

²⁶⁹ Рудольф Иванов, *Именем Союза Советских...*, с.251.

²⁷⁰ RDAA, f. 25034, d. 14, v. 85.

Haydar Vezirov için zor sınavların, emirlerin üstesinden gelen bu subay vazgeçilmez bir kadro üyesiydi. Ona göre Cemşit Nahçıvanlı, emirlerini koşulsuz ve kaliteli olarak yerine getiren bir asker olarak değerliydi. Haydar Vezirov, Cemşit Nahçıvanlı'yı okulda tutmak için elinden geleni yaptı. Çünkü, okulda onun yerini alacak kimse yoktu. Cemşit Nahçıvanlı okuldayken, Vezirov için her şey kolaydı. Cemşit Nahçıvanlı'nın her yerde "onun gölgesi" olduğunu biliyordu. Haydar Vezirov, okulda olmadığı zamanlarda görevini geçici olarak yardımcısı Malçukovski'ye devretmesine rağmen genel olarak emirlerde "tüm sorumluluk Cemşit Nahçıvanlı'da" yazıyordu.

Mayıs 1921'de, Alihaydar Garayev, uzun zamandır kendini iyi yönden ispatlamış olan Cemşit Nahçıvanlı'yı öne çıkarmak için beklenmedik bir adım atmıştır. Onun talimatıyla, Azerbaycan SSR Birleşik Askerî Komuta Okulu yönetiminin 13 Mayıs 1921 tarihli emrine göre, okulun ekonomi bölüm başkanı Cemşit Nahçıvanlı görevini, yardımcısı Seyidaliyev'e devredip Azerbaycan Tüfekçi Tugayı'na gönderilmiştir.²⁷¹

Cemşit Nahçıvanlı için bu emir, Azerbaycan Tüfekçi Tugayı'nın askerî personeli, teçhizatı ve görevleri ile bir tanışma fırsatıydı. Alihaydar Garayev, Nahçıvanlı'nın gelecekte bu askerî birliğin komutasına getirilebilme olasılığını değerlendirmeye çalışmaktaydı. Öte yandan A.Garayev, onu tayin ederken dikkatsiz ve aceleci davranmak da istemiyordu. Böyle bir adım, Bolşevik seçkinleri arasındaki düşmanlarını artırabilirdi.

Belki de bu yüzden, Cemşit Nahçıvanlı'yı, Azerbaycan SSC Birleşik Askerî Komuta Okulu'nda başka bir pozisyonda bir daha denemeye karar verildi. Halk Harbiye Komiseri'nin 280 sayılı kararına göre, 30 Temmuz 1921'de Cemşit Nahçıvanlı, askerî okulun ekonomi departmanı başkanlığından okul komutanının asistanı-yardımcısı görevine transfer edildi.²⁷² Bu görevi başarıyla yerine getiren Cemşit Nahçıvanlı'ya, Birleşik Askerî Komuta Okulu yönetiminin Eylül 1921 tarihli emriyle yine bir teşekkür ilan edilmiştir. Sadece yedi gün sonra, Halk Harbiye ve Askerî Donanma Komiseri'nin talimatıyla, Cemşit Nahçıvanlı, okulun askerî personel listesinden çıkarılıp tugay komutanlığına atanmıştır.

²⁷¹ RDAA, f. 25034, d. 14, v. 131.

²⁷² RDAA, f. 25034, d. 14, v. 250.

Böylece, Cemşit Nahçıvanlı'nın okuldaki bir yıl ve on altı günlük askerî faaliyet dönemi, yeteri kadar olumlu anılarla dolup taşmıştır. Önünde Azərbaycan Tüfəkçi Bölümü'nün komutanlığı gibi daha büyük bir görev ve daha zor deneyimler vardı.

3.2. Azərbaycan Tüfəkçi Tümeni ve Bakü Askerî Garnizonunun Komutanı Cemşit Nahçıvanlı'nın Askerî Faaliyetleri

Azərbaycan Birləşik Tüfəkçi Tümeni, XI. Kızıl Ordu'nun Kafkasya Cephəsi Komutanlığı'nın 11 Mayıs 1920 tarixli 193 sayılı və Azərbaycan SSC Harbiye və Deniz Kuvvetləri Halk Komiseri'nin 16 Mayıs 1920 tarixli 48 sayılı emriylə kurulmuşdur. 1920 Haziran-Ekim aylarında, Azərbaycan İşçi və Köylü Birləşmiş Tüfəkçi Tümeninin ilk kumandanı, Yarıbay Stepan Stepanoviç Şevelyev'di. Daha sonra, XI. Kızıl Ordu'nun Azərbaycan Birləşik Askerî Tugayı, birkaç tüfəkçi alayının temelinde yeniden kuruldu. 1920 Kasım ayında, Azərbaycan Tümeni Özel Azərbaycan Tüfəkçi Tugayı adlandırıldı və yeniden oluşturuldu. 20 Haziran 1921'de, Azərbaycan SSC Harbiye və Deniz Kuvvetləri Halk Komiserliğı'nin 239 sayılı kararına göre; Özel Azərbaycan Tüfəkçi Tugayı yine Azərbaycan Tüfəkçi Tümeni'ne dönüştürüldü. Eylül 1921'de, tümen statüsünün yerine tugay statüsü bu askerî birliğe geri verildi.

Cemşit Nahçıvanlı, Rus araştırmacı Rudolf Ivanov'a göre Ağustos 1921'de²⁷³, Azərbaycan tarihçisi Musa Guliyev'e göre ise 10 Eylül'de Azərbaycan Tüfəkçi Tugayı'nın komutanlığına atandı.²⁷⁴ O tarihte henüz 26 yaşındaydı. Barış zamanında, genç bir subayın Azərbaycan Tüfəkçi Tugayına komutan olarak atanmasını hiç kimse beklemiyordu. Kurallarına göre, komutan göreve başladıktan sonra askerî rütbeyi alırdı. Bu nedenle, Cemşit Nahçıvanlı tugayın komutanı olduktan sonra, ona 'kombrig' (Günümüzde albay ve tuğgeneral rütbelerine denk geliyor.) rütbesi verilmiştir.

Halk Komiseri Alihaydar Garayev, böyle dürüst, iyi eğitimli ve becerikli bir subayın tugay komutanlığı görevini hakettiğini düşünmekle kalmayıp, onun

²⁷³ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.270

²⁷⁴ Musa Quliyev, "Azərbaycanın Milli Hərb Sənəti Tarixinə Adı Qızıl Hərflərlə Yazılmış General Cəmsid Naxçıvanskinin 120 illik Yubileyi Qarşısında", **Şərq qapısı**, 02.06.2015, № 107, s. 3.

geleceğinin parlak olacağına inanıyordu. Devlet ve parti liderleri arasında, Cemşit Nahçıvanlı'dan her zaman örnek biri olarak bahsetmekten hiç çekinmemiştir. Bu dönemde, Azerbaycan SSC'de devlet düzeyinde yeni bir göreve atanmış iki yeni lider dikkat çekiyordu. Bunlardan biri, Azerbaycan SSC ordusunun savaş kabiliyetini güçlendirmeye hizmet eden Azerbaycan Tüfekçi Tugayı'nın 26 yaşındaki komutanı Cemşit Nahçıvanlı, diğeri de Azerbaycan Fevkalade Komisyonu'nun 25 yaşındaki yeni başkanı Mircafer Bağirov'du.²⁷⁵

Mircafer Bağirov, Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin ilan edilmesinin ardından, Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi tarafından Dağlık Karabağ Bölgesel Devrimci Komitesi'ne Başkan Yardımcısı olarak atanmış, XI. Kızıl Ordu Askerî Devrimci Konseyi Komiseri olarak görev yapmıştı.²⁷⁶ Mircafer Bağirov'un Karabağ'a gönderildiğinde, Cemşit Nahçıvanlı ile karşılaşp karşılaşmadığı bilinmiyor. Ancak Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Bakü'ye döndükten sonra tutuklanması, Mircafer Bağirov ile bir miktar gergin temasları olduğunu söylemek için ipucu verdiği söylenebilir. Belki de bu yüzden, Cemşit Nahçıvanlı'nın 1938'de hapse atılmasına kadar geçen dönemde, Bağirov her zaman Nahçıvanlı'ya önyargılı davranmış ve onu yok etmeye çalışmıştır.

Cemşit Nahçıvanlı'nın, Alihaydar Garayev tarafından desteklenmesi ve Garayev ile Bağirov arasında oldukça ciddi ve gizli bir rekabetin varlığı durumun vehametini artırmıştır. Bu nedenledir ki, Mircafer Bağirov Cemşit Nahçıvanlı'yı yok etmek için elinden geleni yapmıştır.

Tüm engellere rağmen, Tugay Komutanı Cemşit Nahçıvanlı'nın şöhreti, atandığı üç ay boyunca, Azerbaycan SSC yetkilileri tarafından tanındı. Taktik ve teknik performans, rütbe ve savaş hazırlığı açısından Kafkasya'da lider olan Azerbaycan'ın ilk ulusal tüfekçi tugayını kurmayı başardı. Azerbaycan SSC Merkez Yönetim Kurulu'nun, 19 Aralık 1921 tarihli kararı ile Cemşit Nahçıvanlı'ya, Azerbaycan Tüfekçi Tugayı'nın kurulması ve savaş kabiliyetinin geliştirilmesi konusundaki başarısı için teşekkür ilan edildi ve kendisi gümüş hançerle ödüllendirildi.

²⁷⁵ Fikrət Məmmədov, **Mir Cəfər Abbas Oğlu Bağirov. (tərcümeyi-hala dair ştrixlər, yaxud tarixin həqiqəti - həqiqətin tarixi)** Bakı, Nurlan, 2007, 144 s.

²⁷⁶ Musa Qasımlı, Cavid Hüseynov, **Azərbaycanın Baş Nazirləri**, Bakı, Adiloğlu, 2005, s. 58-68.

Cemşit Nahçıvanlı'nın komutası altında, Azerbaycan Tüfekçi Tugayı güvenle geliyor, ilerliyor, kimsenin yardımını olmadan lojistik destek (özellikle yiyecek ve giyecek) sağlanıyordu. Cemşit Nahçıvanlı'nın gelişinden sonra, tugaydaki disiplin daha da güçlendirildi. Tüfekçi Tugayı'nın savaş kabiliyetinin gelişmesiyle tugay tümene dönüştürüldü ve Nahçıvanlı, tümen komutanı oldu.

Böylece Azerbaycan Tüfekçi Tümeni Özel Kafkas Ordusu'nun 14 Eylül 1922 tarihli 1451 sayılı emriyle kuruldu.²⁷⁷ Tümen 3 tüfekçi alayından oluşuyordu:

- 1) 26. Bakü Komiseri adını alan Birinci Tüfekçi Alayı,
- 2) İkinci Tüfekçi Alayı,
- 3) Üçüncü Tüfekçi Alayı.

Buna ek olarak, bu askerî birlik bir topçu bölüğü, bir mayın takımı, rabıta (iletişim) ve mühendis-istihkâm bölüklerini içeriyordu.

Toplamda, tümenin tüm yapılanmasının organize bir şekilde oluşturulması sekiz yıl sürdü. Tüm zorluklara rağmen, çok az sayıda rütbeli subayın olduğu bir dönemde, Aralık 1922'de Cemşit Nahçıvanlı, tümenin bünyesinde özel bir Askerî Okul kurmaya karar verdi. Böylece, tümen komutanı, astsubaylar ve subaylara olan talebi karşılamak için Kafkasya Ordusu'ndan transfer etme uygulamasına son verdi. Çünkü Tümen Okulu zaten komutanları eğiten özel bir bölüme sahipti.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yönetimi kısa süre sonra tümene ciddi bir güven ve itimat göstermeye başladı. Bu güvenin artmasını kanıtlayan durumlardan biri de, 9 Aralık 1922'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Harbiye ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiserliği Azerbaycan Tüfekçi Tümeni'nin bünyesinde özel bir koruma (karaul) bölüğünün eklenilmesine karar verilmesidir. Bu özel bölüğün kuruluşunun temel amacı; stratejik açıdan önemli petrol alanlarının korunmasını organize etmektir. Sovyet Rusya için Azerbaycan'da en önemli ve stratejik mesele petroldür. Azerbaycan'daki Sovyet yönetiminin ilan edilmesinden hemen sonra, Vladimir Ilyich Lenin'in yakın arkadaşı Alexander Petroviç Serebrovsky'nin petrolü kontrol etmek için atanması tesadüf sayılamazdı.²⁷⁸ Bakü'nün Kızıl Ordu tarafından işgalinden sonra sarnıçlar, gemiler ve tankerler

²⁷⁷ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.280.

²⁷⁸ Гусейин Наджафов, **Весь Пламень Преданного Сердца**, Москва, Изд. Политической литературы, 1990, с. 59.

gündüz ve gece kuzeye petrol taşımaya başladılar. İşgalin sadece ilk günü olan 28 Nisan 1920'den 10 Haziran 1920'ye kadar geçen kırk gün içinde, Rusya'ya 5 milyon ton veya o zamanın ölçüsüne göre 250 milyon pud petrol gönderilmişti.²⁷⁹ Alexander Petroviç Serebrovsky, bu anlamda bir petrol diktatörlüğü yaratmıştı ve Azərbaycan SSC'nin yöneticilerini hesaba katmamıştı. Ne kadar petrol, benzin ve yağ üretildiği ile ilgili rakamlar gizli tutulmaktaydı. Belki de, böyle bir askerî birliği oluşturmakla ilerleyen dönemlerde, Azərbaycan SSC'nin yönetiminde petrol sektöründe gerçekleşen süreçler hakkında bilgi edinmeyi amaçlamıştır.²⁸⁰

Aynı zamanda Cəmşit Nəhçıvanlı, tۈmendeki disiplini gۈclendirmeye çalışmışdır. 10 Ekim 1922'de, karargahta askerî hizmetten firar edenlere karşı önlemlerin alınması için bir komisyon kuruldu. Kısa bir süre içinde tۈmen içinde bir araba, askerî sağık, veterinerlik ve havacılık mۈfrezeleri oluşturuldu.²⁸¹ ۖzellikle, bir askerî sağık mۈfrezesinin kurulması, o sırada orduda hastalıkların yayılmasını ۖnlemede ۖnemliydi. Cəmşit Nəhçıvanlı, bu çalışmanın ۖnemini anlıyor ve ona ۖzellikle dikkat ediyordu. Tıbbi bilgi sahibi olanlar, bu askerî sağık mۈfrezesine dahil olmuşlardı.

Denizde petrol arayışının ilk kez Cəmşit Nəhçıvanlı liderliğindeki Azərbaycan Tۈfekçi Tۈmeni'nin askerleri tarafından yapıldığı belirtilmelidir. Elde edilen başarı, ordu ve komiserliklerdeki (bakanlıklardaki) bazı insanları endişelendirmiştir. 1923'te, Sovyet ordusu sıralarında eski Beyaz Muhafızlar, Denikin, Wrangel ve Kolçak taraftarı subaylar hakkında soruşturma başlatılmış olup; arşiv belgelerinin incelenmesinin neticesinde, Azərbaycan tۈmeninin teftişleri sırasında böyle bir asker bulunmadı gerçeğı bilinmektedir. Ancak Cəmşit Nəhçıvanlı'nın düşmanları, onun eski bir çar ve Musavat subayı olduğı gerçeğini her zaman hatırlatma uğraşı vermişlerdir.

Eylۈl 1923'te, Cəmşit Nəhçıvanlı'nın Kızıl Ordu İşçileri ve Kۈylۈlerin Yۈksek Komutanları altında yۈksek akademik bir kurs için, Moskova'ya gۈnderilmesine ilişkin gizli bir emir imzalanmıştır. Bu karar, Kızıl Ordu

²⁷⁹ Qərənfil Dۈnyaminqızı, “Bakı Neftinin Qənimi”, **Kaspi**, <http://kaspi.az/az/baki-neftinin-qenimi>. 15.09.2016.

²⁸⁰ Sədaqət İsmayılova, “Neft Uğrunda Mübarizə”, <https://sadagatismayilova.com/program-page.php?id=5>.

²⁸¹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с.282.

Karargahı'ndan gelen bir mektup esasında verilmiştir. Cemşit Nahçıvanlı, bir tümen komutanı olarak, bu derslerden mezun olmanın onunla ilgili iddia ve şüpheleri önemli ölçüde azaltabileceğinin farkındaydı. Çünkü o zamanlar, sadece Sovyetler Birliği'ndeki en güvenilir komutanlara bu kurslarda eğitim görme fırsatı verilmekteydi. Emir şu şekildeydi:

"Askerî akademiye eğitime gittiğim için, tümen komutanlığı görevini 1. Tüfekçi Alayı komutanı Petr Petrov'a teslim ettim".²⁸²

Eğitim süresi on aydı. Bu derslerin temel amacı, kıdemli komutanların askerî ve politik bilgilerini arttırmaktı. Eğitim sürecinde, yeni askerî bilgilerle birlikte, komutanlara savaştaki durumu hızlı bir şekilde değerlendirmeleri ve kesin bir karar vermeleri için tavsiyeler veriliyordu. Ayrıca subayların yeni ekipmanların yönetimi konusundaki becerileri geliştiriliyor ve onlara büyük ölçekli savaşlarda nasıl iletişim kuracakları öğretiliyordu. Kursta taktik eğitim veren askerî akademisyenler arasında, önde gelen komutanlar vardı. Tüm Sovyet cumhuriyetlerinin Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı S.Kamenev; önde gelen askerî tarihçi, M.V.Frunze Akademisi profesörü, Kara Kuvvetleri Genel Komutanı A.Zayonçkovsky; Geçici Hükümet Döneminin Harbiye Nazırı A.Verxovski; Sovyet ordusunun gelecek mareşali B.Şanosnikov gibi isimler ordu mensupları arasında iyi biliniyordu.

General Sergei Kamenev, I. Dünya Savaşı sırasında, Çarlık Rusya ordusunda çeşitli cephelerde savaştı ve Nisan 1918'de Bolşevik Rusya'nın Kızıl Ordusu'nda askerlik hizmetine başladı. İlk olarak, Naval bölgesinde mevzilenmiş olan Batı birliklerinin komutanlığına atandı ve Haziran 1918'de 1. Vitebsk Piyade Tümeninin komutanlığına terfî etti. Sovyet Rusya'nın en ünlü siyasi figürlerinden olan L.D.Troçki'nin desteğiyle Kamenev, Kızıl Ordu'daki en yüksek mevkilere atandı. Ağustos 1918'den Temmuz 1919'a kadar, Doğu Cephesi birliklerinin komutanıydı ve KO'nun Volga ve Ural bölgelerine saldırısına önderlik etmişti. Kamenev'in askerî profesyonelliği, Bolşeviklere karşı savaşan Amiral Kolçak'ın savunma ve saldırı operasyonlarında, zaferin kazanılmasında özel bir rol oynamıştı. 8 Temmuz

²⁸² "Приказ №92\сек. По Азербайджанской Стрелковой Дивизии", RDAA, f. 918, d. 14, v. 90.

1919'dan Nisan 1924'e kadar Sovyet Cumhuriyetleri Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı olarak görev yapmıştı.

General Andrei Zayanchkovsky, Çar Ordusu'nda çeşitli askerî görevlerde bulundu. Rus-Japon Savaşı sırasında 85. Vyborg Piyade Alayı komutanıydı. Daha sonra 3. Sibirya Piyade Tümeni'nin 2. Tugayı'nın komutanı olarak görev yaptı ve 1906'da savaşta mükemmeliyet için "Cesaret İçin Altın Silah" ödülüne layık görüldü.²⁸³ Şubat Devrimi'nden sonra, Mayıs 1917'de emekli olmasına rağmen, 1918'de Kızıl Ordu'ya alındı. Sovyet Rusya Genelkurmayının Raporlama ve Organizasyon Bölümü'nün genel sekreteri ve 13. Ordu'nun Genelkurmay Başkanlığı yaptı. Askerî yeteneği nedeniyle, Sovyet Ordusu Başkomutanlığı altındaki Özel Meclis üyesiydi. 1922'de M.V. Frunze'nin adına, Askerî Akademi'de çalışmaya başladı. Bu tür profesyonel askerlerin eğitimi Cemşit Nahçıvanlı'yı askerî bilgisini daha da artırmaya teşvik etti.

Askerî akademiden mezun olduktan sonra, Cemşit Nahçıvanlı Ağustos 1924'te memleketi olan Azerbaycan'a döndü. Bu kursla ilgili olarak, Cemşit Nahçıvanlı, 1931'de ikinci kez tutuklandığında savcıya verdiği ifadesinde şunları söylemiştir:

*“1923'te Yüksek Askerî Akademiye eğitim için Moskova'ya gönderildim ve bu eğitim bana çok fazla bilgi verdi. En büyük fayda bir yıl boyunca en iyi askerî liderlerden, komutanlardan öğrenmektir. Bu süre zarfında askerî bilgimi arttırdım. Marksizm-Leninizm hakkındaki bilgilerimi güçlendirdim. 1924'te mezun oldum ve tümene geri döndüm”.*²⁸⁴

Kurstan döndükten sonra yapılan çalışma sonucunda Azerbaycan Tümeni daha da güçlendirildi. Ekim 1924'te, Cemşit Nahçıvanlı'nın komutası altında Azerbaycan Tümeni'nde 12.800 asker görev yapmaktaydı. Kurstan döndükten sonra Cemşit Nahçıvanlı, Azerbaycan'ın Kürdemir, Göyçay, Nahçıvan, Nuha (şimdiki

²⁸³ Эльдар Исмаилов. **Золотое Оружие С Надписью «За Храбрость».** Списки Кавалеров 1788—1913, Москва, 2007, с. 364.

²⁸⁴ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 301.

Şeki) ve Karabağ'ın çeşitli bölgelerindeki ayaklanmaların bastırılmasına katıldı. Lenkeran ve Guba'da karşı-devrimci gruplara karşı savaştı.²⁸⁵

Bolşevikler tarafından iktidar tam olarak ele geçirildikten sonra, Azerbaycan'da Azerbaycan kökenli bir komutanın önderliğinde böyle büyük bir askerî gücün bulunması SSCB liderleri için tehlike arz ediyordu. Görünüşe göre, askerî personelin sayısındaki azalmaların ve tümende yapılan bazı değişikliklerin neticesinde, askerî birlik personelinin sayısının 7.000'e düşmesinin nedeni de SSCB'nin rahatsızlığı olmuştur. Azerbaycan Tümeni'ni güçlendirme tehdidini ortadan kaldırmak, bu tümenin ulusal bir güç olarak faaliyetlerini önlemek için Cemşit Nahçıvanlı, Moskova'da iken, buraya yeni bir kurmay başkanı (karargah reisi) atanmıştır. Bu kurmay başkanı, 1918'de Azerbaycan'da, Ermeniler tarafından Müslümanlara ve Türklere karşı katliamları doğrudan yöneten Stepan Şaumyan'ın oğlu Suren Şaumyan'dı.²⁸⁶ Sergo Orconikidze'nin desteklediği Ermeni Suren Şaumyan'ın tümene atanmasıyla, Cemşit Nahçıvanlı'nın yerinin değiştirilmesi planında ilk adım atılmış oldu. Bu, Suren Şaumyan'ın Sergo Orconikidze'ye 26 Kasım 1924 tarihli mektubundan açıkça görülebilir. Suren Şaumyan şunları yazmıştı:

*“Sevgili Sergo! Bildiğiniz gibi, bir aydır Azerbaycan Tümeni'nin Genelkurmay Başkanlığım (karargah reisi)... Bence durum pek iyi değil, Türkleştirme gerçekleştiriliyor, savaş hazırlığı azalıyor. Balık baştan kokar. Tümen'in sahibi yok. Öte yandan Petrov, kendini bir saatlik bir halife gibi hissediyor. Aslında, Petrov Tümeni komuta etmiyor, kendi komutanı olduğu alayla ilgileniyor”.*²⁸⁷

Suren Şaumyan'ın bu mektubundan, onun Cemşit Nahçıvanlı tarafından seçilen ve atanan kişinin yetersizliğini kanıtlamaya ve ayrıca tümenin komutanlarının istifaya zorlanmasına Sergo Orconikidze'yi inandırmaya çalıştığı aşıkardır.

Sovyetler Birliği'nde bölgesel milis sistemine geçiş, Azerbaycan Tümeni'ni zayıflatmayı da mümkün kıldı. Dönemin arşiv belgelerinin incelenmesi, Azerbaycan tümeninde bölgesel milis sistemine geçişinden sonra bazı pozisyonların değiştiğini

²⁸⁵ Фархад Нагдалийев, **Ханы Нахичеванские в Российской Империи**, с. 319.

²⁸⁶ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 305.

²⁸⁷ RDSPTA, f. 85, l. 25, d. 677.

ve hatta eski Çarlık Rusyası'nın ünlü generali, AHC Savunma Bakan Yardımcısı Aliğa Şihlinski'nin Cemşit Nahçıvanlı'ya tâbi tümene atandığını gösterir. Aliğa Şihlinski, Cemşit Nahçıvanlı'dan 22 yaş büyüktü. Cemşit Han, 17 yaşında Tiflis'teki (Gürcistan) Kadet Korpusu'nda okuduğunda Aliğa Şihlinski ünlü bir tuğgeneraldi.

Ancak Azerbaycan Tümeni'nin bölgesel sisteme devredilmesinden sonra bazı nedenler, Cemşit Nahçıvanlı'nın otoritesinin iki alanda büyümesine neden oldu. Şöyle ki, Kasım 1924'te tüm Azerbaycan SSC'nin bölgesel askerî birliklerinin komutanı ve Bakü garnizonunun komutanlığına atandı. Cemşit Nahçıvanlı, bu görevleri Şubat 1931'e kadar sürdürdü. O zaman, tüm SSCB için en önemli stratejik şehirlerden biri olan BAG'ın komutanı olmak çok ciddi bir konuydu. Çünkü şehirde daha yüksek bir askerî mevki yoktu.

Cemşit Nahçıvanlı'nın, BAG komutanlığına atanır atanmaz, üniforma disiplini üzerindeki kontrolü sıkılaştırdı. Onun odaklandığı diğer bir konu ise personel sağlığıydı. Ocak 1925'te, bulaşıcı hastalık olan sıtmanın Azerbaycan'da yaygın olduğu görülür. Cemşit Nahçıvanlı, askerî personeli bu hastalıktan korumak için özel önlemler almıştır.

1925 yılında, Bakü Garnizonu'nun hayatı gergin olaylarla doluydu. Kafkasya Ordusu Komutanı S.A.Pugaçev görevinden alındı. Bu görevden ayrılmadan önce, Azerbaycan Tüfekçi Tümeni komutanını teftiş etmeye (attestasiya) geldi. O, teftiş raporunda şunları yazmıştı:

*“Azerbaycan Tüfekçi Tümeni (ATT) Komutanı Cemşit Cafer oğlu Nahçıvanlı çok istekli, enerjik ve yeterli organizasyon becerisine sahip bir komutandır. Savaşta test etmedim. Durumu çok iyi anlıyor. Astlarından talep ediyor, disiplinli, sağlıklı, yürümeye devamlı, hizmetinde vicdanlıdır, Onu vazgeçilmez bir lider olarak takdir ediyorum. Komutan, tümen komutanı pozisyonunu tamamen hakediyor”.*²⁸⁸

SSCB Askerî Konseyi Başkanı M. Frunze'nin Azerbaycan'da, Sovyet yönetiminin ilan edilmesinin 5. yıldönümü vesilesiyle Bakü'ye gelmesi bekleniyordu. O sırada Mikhail Frunze, Sovyetler Birliği'nin en etkili komutanlarından biriydi.

²⁸⁸ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 324-325.

Ekim 1917 Moskova ayaklanması sırasında Metropol Hotel yakınındaki savaşlarda yer aldı. 1918'in ilk yarısında, Rusya Komünist Partisi İvanovo-Voznesensky Bölgesel Komitesi, Bölge Yürütme Komitesi, Bölge Tarım Konseyi ve Bölgesel Askerî Komiserliği'nin başkanlığını yaptı. Ağustos 1918'de, Yaroslavl Askerî Bölgesi'nin askerî komiserliğine atanan M. Frunze, Şubat-Mayıs 1919 Bahar Saldırısı sırasında, Beyaz Muhafızları yenen ve daha sonra Türkistan Ordusu Güney Kuvvetler Grubu'na liderlik eden 4. Kızıl Ordu'nun komutanıydı. 19 Temmuz 1919'dan 15 Ağustos 1919'a kadar, Tüm Doğu Cephesi'nin komutanıydı. Rusya'daki Bolşeviklerin önemli düşmanlarından biri olan Amiral A.V.Kolçak'ın ana kuvvetlerine karşı başarılı saldırı operasyonları için M. Frunze, "Kızıl Bayrak Nişanı" ile ödüllendirilmişti. 3 Aralık 1920'de Ukrayna Devrimci Askerî Konseyi'nin Yetkili Temsilcisi, Ukrayna ve Kırım Silahlı Kuvvetleri Komutanı ve Ukrayna Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro üyeliğine atanmıştı. Şubat 1922'den itibaren, M. Frunze Ukrayna SSR Halk Komiserleri Konseyi Başkan Vekilliği'ne atanmıştı. M. Frunze Türkiye'de de tanınmış bir insandı. Kasım 1921'de Türkiye ile ilişkiler kurmak için RSFSR Ankara Büyükelçiliği'ne başkanlık etti ve Mustafa Kemal Atatürk'le görüşmelerde bulundu.²⁸⁹ Mart 1924'te, M. Frunze, SSCB Devrimci Askerî Konseyi Başkan Vekilliği'ne atandı. Daha sonra SSCB'nin Askerî ve Deniz İşleri Halk Komiseri oldu. Nisan 1924'te Kızıl Ordu Genelkurmay Başkanı ve Kızıl Ordu Askerî Akademisi'ne başkan olarak atandı.

1925 yılında, Tiflis'te yaptığı konuşmada M. Frunze, tümen komutanı Cemşit Nahçıvanlı'yı öven bir konuşma ile yüksek askerî becerilerinden bahsetmiştir. 18 Nisan 1925'te M. Frunze Bakü'ye geldi ve "Salyan kışlası" adlı bölgede mevzilenmiş Azerbaycan Tümeni'ni teftiş etmiştir. Aynı gün saat on iki civarında, Bakü Garnizonu Komutanı Cemşit Nahçıvanlı, Azerbaycan Tümeni'nin alaylarının görevleri ile ilgili M.Frunze'ye askerî rapor vermiştir. M.V.Frunze'ye, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Alihaydar Garayev, diğer parti ve devlet temsilcileri eşlik etmiştir. Burada M.V.Frunze, Azerbaycan Tümeni'nin bölgesel milis sistemine geçişi hakkında bilgilendirilmiştir. 18 Nisan akşamı, Bakü Garnizonu'nun komutan kadrosunun Askerî Okul'da bir toplantısı yapılmış ve

²⁸⁹ Павел Густерин, **Советская Разведка На Ближнем и Среднем Востоке в 1920—30-х годах**, Саарбрюккен, LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014, 200 с., с. 92—93.

başkanlık koltuğunda M.V.Frunze, A.Garayev, Kafkasya Ordusu Komutanı A.I.Kork ve Cemşit Nahçıvanlı gibi isimler vardır.²⁹⁰ M. Frunze, Azərbaycan Tümeni'nin askerî eğitimi ve becerileri hakkında şöyle söylemiştir:

"Geçmişte askerlik hizmetinin olmamasına rağmen, çevikliği ve savaş hazırlığı kesinlikle takdire şayandır".²⁹¹

O sırada KGB ajanı olan, M.C. Bağirov'un Cemşit Nahçıvanlı'ya karşı düşmanlığı hakkında uyarı bilgiler verilmiştir. 1925 yılında, M. Bağirov'un özel gözetimi altında Nahçıvan'daki han ve bey sınıflarına ait çok sayıda kişi tutuklanarak Nahçıvan ilinde özel önlemler alınmıştır.

Nahçıvan hanlarının soyundan olan Cemşit Han'ın komuta ettiği Azərbaycan Dağ Tüfekçi Tümeni ise başarılar kazanmaya devam etmiştir. 1927'de tümen, Nahçıvanlı komutası altında, Karadeniz'de ordu ve donanmanın ortak tatbikatlarına katılmıştır. Eğitim sırasında, Cemşit Nahçıvanlı'ya Feodosia bölgesine bir gemi ile askerî müfrezenin çıkarılması talimatı verilmiş²⁹²ve tümen bu görevi gerçekleştirmiştir.

Cemşit Nahçıvanlı, 1927'de Moskova'ya askerî akademiye yeniden gönderilmiş ve 1928'de Sivastopol'da düzenlenen sınır birliklerinin kurslarına da yine eğitim için gönderilmiştir.²⁹³ Burada, her zaman temiz, disiplinli, samimi, talepkar ve ilkeli olması, örgütleme ve eğitici yeteneği çok takdir edilmiştir.

1930'ların başında, Sovyetler Birliği'ndeki siyasi durum gergin bir hal alır. Kolektifleştirmeye katılmayan köylülerle mücadele sonunda tarımsal üretim düşer. Karşı devrimciler güç kullanarak tarım işçilerini yok etmeye başlar. 1920'lerin sonunda, yıkılan ekonominin restorasyonu başlar. Sadece üretimi artırmak için değil aynı zamanda dünyaya da ekonomik olarak güçlü olduğunu göstermek gerekir. Bu Sovyetlerin başlıca hedefidir. Böyle bir ekonomik kriz döneminde, Bakü Garnizonu

²⁹⁰ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 329

²⁹¹ Qırıqori Akselrod, "Xan Nəsilli Briqada Komandiri", **Ədəbiyyat və incəsənət**, 20.05.1988. № 21, s 2.

²⁹² A.e., s 2.

²⁹³ Musa Quliyev, "Azərbaycanın İlk Milli Atıcı Diviziyasının Yaradıcısı General-Mayor Cəmsid Xan Kəngərli – Naxçıvanski", **Şərq qapısı**, 08.01.2015, www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siysi/5964-azaerbaydzan-n-ilk-milli-at-dz-diviziyas-n-n-yarad-dz-s-zheneral-mayor-dzaemshid-khan-kaenzhaerli-nakhdzh-vanski

başkanı Cemşit Nahçıvanlı, ülkenin zor günlerinde belirli emirler hazırlayıp orduyu iyi duruma getirebilmiştir.. Aynı zamanda, Bakü Garnizonu'nun kumandanı olarak çeşitli askerî eğitim ve operasyonların gerçekleştirilmesinin temin etmiştir. 1927'de, Kızıl Ordu liderlerinden oluşan bir Teftiş Komisyonu Tiflis'ten Bakü'ye gelir. Amaç, ordunun savaş kabiliyetini test etmektir. Yine tüm sorumluluk Cemşit Nahçıvanlı'ya aittir.

Ordudaki tüm başarılarına rağmen, Cemşit Nahçıvanlı'nın Komünist Parti'ye üye olmaması, ciddi engellerle karşılaşmasına neden oluyordu. Tüm siyasi baskılara rağmen askerî becerilerinin büyük talep gördüğünü gösteren araştırmalar mevcuttur. Kızıl Ordu'nun 1 Temmuz 1928 tarihli 73/13 sayılı emrine göre, tümen komutanı (kombrig) Cemşit Nahçıvanlı, Bakü bölgesinin hava-kimyasal savunmasının başına atanmıştır. Kısa sürede Cemşit Nahçıvanlı, bu pozisyonun şartlarına göre eğitime alınmıştır. Bir süre sonra, Cemşit Nahçıvanlı, Kafkasya Kızıl Ordusu'nun komutanı tarafından aerokimyasal savunma eğitiminde örnek teşkil ettiği için değerli bir hediye ve 200 manat parayla ödüllendirilmiştir.

Azerbaycan Tüfekçi Tümeni'nin yüksek savaşa hazır olma ve savaş kabiliyeti, personelin silahlarla yapılan büyük ölçekli egzersizlerde taktiksel manevra yapmalarını kolaylaştırmaktaydı Tümen dağlık bölge şartlarında da bazı manevra ve operasyonlar gerçekleştirmekteydi. 1928'de Gence-Ağcakend bölgesinde böylesine büyük ölçekli bir manevra yüksek dağ koşullarında gerçekleştirilmiştir. Manevralar, Cemşit Nahçıvanlı tarafından bizzat yönetilmiştir. Bu tatbikatın genel komutanı Kafkasya Kızıl Ordusu başkanı general M.K.Lewandowski'ydi. Cemşit Nahçıvanlı liderliğindeki tümen, bu tür eğitimlerde büyük askerî beceri göstermiş ve askerî birleşmenin bu alandaki faaliyeti takdir edilmiştir.

1926-1928'de Cemşit Nahçıvanlı komutasındaki Azerbaycan tümeninde görev yapan tarihçi Ali Aliyev, 1987'de yayınlanan bir makalesinde şunları yazmıştır:

“Bir vatandaş olarak, bir bilim adamı olarak, Azerbaycan Tüfekçi Tümeni komutanını - Cemşit Nahçıvanlı'yı her zaman hatırladım, düşündüm. Çünkü 1926-1928'de Azerbaycan Tümeni'nin iletişim (rabita) biriminde asker

olduğumda, Cemşit Nahçıvanlı'yı birçok kez gördüm, askerî tatabikatlara nasıl öncülük ettiğinin şahidi oldum".²⁹⁴

Cemşit Nahçıvanlı'nın komutanı olduğu tümenin askerî-taktik eğitimi o zamanki ünlü general Y.Fabritsius tarafından da çok takdir edilmiştir. 1928-1930 yıllarında Cemşit Nahçıvanlı komutasındaki Azərbaycan tümeni önemli ölçüde güçlendi, bölüm Ağustos-Eylül 1928'de ve 1929'da Güney Kafkasya askerî birimlerinin bir parçası olarak Şahdağ çevresinde askerî manevralara katıldı.²⁹⁵

Ordunun geliştirilmesi ve profesyonel askerî personelin eğitimi ile birlikte Cemşit Nahçıvanlı, askerî bilgiyi yayan ve daha geniş bir askerî kitlenin bu bilgiyle tanışmasını sağlayan bir derginin yayınlanmasını önemli bir mesele olarak değerlendirmekteydi. Rus araştırmacı Rudolf Ivanov yanlışlıkla o sırada Azərbaycan'da yayınlanan "Askerî Bilgi" dergisinin Cemşit Nahçıvanlı tarafından yaratıldığını yazmıştır.²⁹⁶ Yaptığımız araştırmalar bu derginin yayınının Cemşit Nahçıvanlı tarafından 1928'de değil, 1 Eylül 1922'de General Aliğa Şihlinski'nin girişimiyle başlatıldığını gösteriyor. Azərbaycan'da ilk kez Aliğa Şihlinski, "Askerî Bilgi" dergisinin yayınlanması, Askerî-Bilim Derneği'nin yaratılması, askerî sözlüklerin yazılması teşebbüslerinde bulunmuştur. Askerî topçuluk tarihinde ilk kez görünmez hedeflere ateş usullerini keşfetti ve askerî bilime birkaç değerli yenilik getirdi.²⁹⁷ Sonraki yıllarda derginin faaliyeti zayıflamış veya durmuş gibi görünüyor. Muhtemelen 1928'den Cemşit Nahçıvanlı dergiyi yeniden yayınlamayı başarmıştır. Bu dönemde, ülkede "Askerî Bilgi" dergisine paralel olarak yayınlanan tek askerî gazete örneği haftada üç kez yayınlanan "Kızıl Asker" gazetesiydi. Cemşit Nahçıvanlı, "Askerî Bilgi" dergisinin faaliyetlerini eski haline getirmenin yanı sıra, bu dergide aktif bir yazar olarak makaleler yayınladı. G.Ziyaddinoğlu, Cemşit Nahçıvanlı'nın komiser Hüseyin Rahmanov ile birlikte "Askerî Bilgi" dergisinin genel yayın yönetmeni olduğunu yazıyor.²⁹⁸

²⁹⁴ Əli Əliyev, "Cəmsid Naxçıvanski Haqqında Xatirələrim", **Sovet Naxçıvanı**, 18.11.1987, № 268, s. 3.

²⁹⁵ Əli Əliyev, "Sərkərdə Cəmsid", **Şərq qapısı**, 9 avqust 1975. № 185, s. 3.

²⁹⁶ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 385.

²⁹⁷ Adilə Qocayeva, "Görkəmli Sərkərdə", **Azərbaycan**, 03.05.2009, s.7.

²⁹⁸ Qaşqay Ziyəddinoğlu, "Kəngərli Nəslinin Sonuncu Generalı", <https://az.strategiya.az/news.php?id=106862>. 23.11.2017.

Cemşit Nahçıvanlı'nın yazarı olduğu "Askerî Eğitme Meselesi", "Muhafız Hizmetinin Deneyim Çalışması", "Keskin Nişancı Alaylarının Genel Manevralarına İlişkin Konular", "Askerî İşler: Kış Askerî Manevraları İçin Yeni Bir Plan", "Askerî İşler: Araştırma Konuları" isimli makalelerde ileri askerî bilgi geniş bir okuyucu kitlesine sunulmuştur.²⁹⁹

Cemşit Nahçıvanlı, bir tümen komutanı ve askerî eğitmen olarak "Askerî Bilgi" dergisi ile birlikte "Bakinski rabochi" ("Bakü işçisi"), "Krasnaya zvezda" ("Kırmızı Yıldız") gazetelerinde makaleler yayınlamıştır.³⁰⁰

Cemşit Nahçıvanlı, bu zamana kadar, ona karşı tüm siyasi şüpheleri ortadan kaldırmak için Komünist Parti'ye katılmaya çalışmıştır. Ancak, 1929'daki ikinci girişimine rağmen, Komünist Parti'ye kabul edilmemiştir. Tüm hizmetlerine rağmen partiye üyeliği ertelenmiştir. Aynı zamanda, Azerbaycan hükümetindeki siyasi entrikalar da bu sorunu etkilemekteydi. Güvenilmez bir kişinin tümen komutanı olamayacağı açıktı. Ancak, Cemşit Nahçıvanlı bu pozisyona atanmıştı. Birçok kişi Cemşit Nahçıvanlı'nın partiye üye olduktan sonra politik yönetim üzerinde daha fazla etkisi olacağından endişeliydi. Çünkü o zaman, parti bileti, geniş bir görüş bildirmek için bir üstünlük kartı gibiydi. 1927'de yüksek parti organları Cemşit Nahçıvanlı'nın partiye katılmasını önerdi. Tümen'in yerli parti komitesi etkinliği erteledi. 1928'de bu konu, tekrar gündeme geldi. Kafkasya Kızıl Ordusu komutanı Lewandowski'nin görevden alınması meseleni biraz daha erteledi. Üyelik meselesi, 24 Eylül 1928'de Azerbaycan Komünist (b) Partisi toplantısında tartışıldı. Alihaydar Garayev başkanlığında yapılan toplantıda, 14 kişinin görüşleri açıklandı. Elbette, Alihaydar Garayev Cemşit Nahçıvanlı'nın parti üyesi olmasını istiyordu. Toplantıda Cemşit Nahçıvanlı'yı Komünist Parti saflarına kabul etme kararı alındı. Genel kurallar bazında, Azerbaycan Komünist Partisi'ne üyelik için aday olarak kabul edildi. Karar Transkafkasya Komünist Partisi Başkanlığı'na onay için gönderildi.³⁰¹

Ancak Komünist Partinin Transkafkasya Bölgesel Komitesi, konuyu 16-17 Ekim 1928 tarihli bir kararla erteledi. Alihaydar Garayev'in tüm desteğine rağmen,

²⁹⁹ Jamsid Naxçıvansqij, "Nizfnçı Məhəlli Alajların Umym Topanizdaqı Məsələləri", **Hərbi biliq**, № 4, avqust 1928, s. 1-2;

Jamsid Naxçıvansqij, "Karavyl Kylygynyn Təcrübə ilə Əjrənilməsi", **Hərbi biliq**, № 1, s. 3.

³⁰⁰ "Naxçıvanda Görkəmli Sərkərdə Cəmşid Naxçıvanskinin 120 illik Yubileyi Qeyd Olunub", **İki sahil**, 19.08.2015, s. 6.

³⁰¹ RDSPTA, f. 17, l. 17, d. 25, v. 244

Transkafkasya Komünist Partisi liderleri Nahçıvanlı'nın üyeliğini kabul etmedi. Lavrenti Beria, Azerbaycan'daki yandaşı olan Mircafer Bağirov'un görüşüne daha fazla itimat etmekteydi. Mircafer Bağirov, her nedense, Cemşit Nahçıvanlı'nın ve Nahçıvanlı soyunun varlığını tehdit olarak görmekteydi. 1937'de, Alihaydar Garayev'i tutuklayan güvenlik görevlilerinin (çekistler) onu Cemşit Han'ın karşı devrimci olması hakkında ifade vermeye zorlaması tesadüf değildir.

1929'da, Azerbaycan'ın dağlık bölgelerinde askerî faaliyetler ve operasyonlar gerçekleştirmek için orduda bazı reformlar yapıldı. Cemşit Nahçıvanlı tarafından yönetilen Azerbaycan Tüfekçi Tümeni'nin adı, "Azerbaycan Dağ Tüfekçi Tümeni" olarak değiştirildi. Cemşit Nahçıvanlı'nın parti üyeliğinin reddedilmesi, onun komutan görevinden alınacağı fikrine yol açtı. Aslında Mircafer Bağirov ve onun liderliğindeki çekistler (KGB ajanları) buna çok çaba harcadıysa da Cemşit Nahçıvanlı, Dağ Tüfekçi Tümeni'nin komutanı oldu. Tümenin özel birimlerinin organizasyonunu ve silahlandırılmasını üst düzeyde gerçekleştirdi. Çalışmayı daha profesyonel bir şekilde organize etmek adına Kafkasya Kızıl Ordusu Komutanı Cemşit Nahçıvanlı'yı daha yüksek bir askerî kurs (eğitim) için ikinci kez Moskova'ya gönderdi. Eğitim süresi iki buçuk aydı. Amaç; dağ birimi yönetimi alanında askerî bilgiler edinmekti. Moskova'ya gitmeden önce Cemşit Nahçıvanlı, kadroda değişiklikler ve teftişler hakkında bir emir aldı. Amaç Cemşit Nahçıvanlı'nın ordudaki karşı istihbaratın tespitinden kaçınmasını haklı çıkarmaktı. Cemşit Nahçıvanlı'nın Moskova'ya gidince, bu teftiş acımasızca yapıldı ve Cemşit Nahçıvanlı'ya yakın birkaç askerî personel ordudan atıldı. Bazı durumlarda , asker ve subayları ordudan kovmak için mazeretler oldukça tuhaftı. Örneğin, bazı komutan ebeveynlerinin ürettikleri fazla buğdayı, devlete teslim etmedikleri için karşı devrimci oldukları iddia edilmişti.

Cemşit Nahçıvanlı Moskova'dayken, ona hiçbir bilgi verilmeden Gambay Vezirov Tümen'in Genelkurmay Başkanlığı'na (karargah reisi) atandı. Bu atama Nahçıvanlı'nın iradesine aykırıydı. Cemşit Nahçıvanlı partisiz olduğundan, Kafkasya Kızıl Ordusu'ndan gelen baskı yoğunlaşmıştı. Bu baskıları gizli şekilde yöneten güç istihbarat görevlileri çekistlerdi.

14 Ocak 1930'da, Tümen Komutanı Cemşit Nahçıvanlı, Moskova'dan döndü ve tekrar tümeni komuta etmeye başladı. Eski görevine geri dönmesinden sonra,

Kafkas Kızıl Ordusu Komutanı Cemşit Nahçıvanlı'nın komutanlık becerilerinin yeniden bir teste tutulmasına karar verdi. Teftiş sonucu hazırlanan belgede, Cemşit Nahçıvanlı'nın güçlü, sabırlı, enerjik ve organize becerilerinin yüksek olduğu ancak "irade gücünü tam olarak kullanmadığı" belirtilmiştir. Bu sonuç elbette ki Cemşit Nahçıvanlı'nın düşmanlarının istek ve planlarına dayanan bir adımdı. Ancak Kafkasya ordusunun komutanı hakikati tam inkar edemezdi ve tümen komutanının görev için yeterli olduğunu göstermek zorunda kaldı. Genellikle bu türlü attestasi raporlarında komutanın hatalarıyla beraber başarıları da gösterilmek zorundaydı. Ancak, bu raporda Cemşit Nahçıvanlı'nın başarılarından ve hizmetlerinden söz edimemişti.

Bununla birlikte, Azerbaycan Dağ Tüfekçi Tümeni Kızıl Ordu'nun gururlu bir askerî birimi haline gelmişti. Bu tümende görev yapmış ve daha sonra general rütbesine yükselmiş olan Akim Abbasov, o sırada tümenin ve komutanının faaliyetleri hakkında şöyle söylemişti:

*“Cemşit Nahçıvanlı, kararlı bir komutandı. Hâlâ güzel görünüşlü yüzünü, düzgünce taranmış siyah saçlarını ve kalın kaşlarının altında net, berrak gözlerini hatırlayabiliyorum. Yakışıklı yapısı ve askerî gücü ile çağdaşlarından bir adım önde geliyordu. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın tümeninde görev yapan bizler, bu yetenekli komutandan askerî mesleğin sırlarını öğrenen komutanlar, onu gururla hatırlıyoruz. Dövüş takma adına göre onu hâlâ "Han Nahçıvanlı" ve "Şamo" olarak hatırlıyoruz. Hanlar (Azerbaycan'da bir il, şimdiki ismi ile Göygöl ili) bölgesinin iki kilometre güneyindeki dağ, komutanlarımıza ve kızıl askerlerimize il sakinlerinin saygısının göstergesi olarak "Han Nahçıvanlı Dağı" adı verilmiştir. Cemşit Han bu dağda bir askerî karargah kurmuştu. Buranın konumu, Azerbaycan tümeninin çevredeki eğitim alanlarının o dağdan açıkça görülebileceği şeklindeydi ”.*³⁰²

Mircafer Bağirov'un provokasyonları devam etmekteydi. Komünist Partisi'nin Transkafkasya Bölgesel Parti Komitesi'ne Azerbaycan ordusunda gizlenmiş Musavat üyelerinin liderliği hakkında sık sık yazıyor ve onları temizlemek

³⁰² Şəmistan Nəzirli, 1920-ci ildə Qarabağ Döyüşləri, s. 219.

için onay almaya çalışıyordu. Ancak M. Bağirov'a bunun imkansız olduğu söylendi. Çünkü, Azerbaycan ordusu ana vatanına olan sadakatini kanıtlamıştı. Cemşit Nahçıvanlı sadece Azerbaycan tümeninin savaş kabiliyetini güçlendirmekle kalmamış aynı zamanda diğer askerî birliklere de yardım etmişti. Azerbaycan bölümü, sadece Azerbaycan için değil diğer ülkeler için de 10.000 askere eğitim veren bir askerî birim haline gelmişti. Bu nedenle, bölümün 10. yıldönümü Ekim 1930'da yüksek bir seviyede kutlandı. 29 Ekim 1930'da Cemşit Han, Azerbaycan SSC'nin Kızıl Emekçi Nişanı'na layık görüldü.³⁰³

Yalnızca birkaç ay sonra, Şubat 1931'de Cemşit Nahçıvanlı, özel bir telgrafla Tiflis'e çağrıldı. 22 Şubat 1931 tarihli telgrafta, Cemşit Nahçıvanlı'nın bir daha Kafkasya Ordusu'na rapor etmek üzere çağrıldığını belirtilip, Tiflis'te (Gürcistan) Transkafkasya Güvenlik Departmanı ofisinin girişinde tutuklandı. On sekiz gün sonra, 11 Mart'ta Cemşit Nahçıvanlı için tutuklanma belgesi yazıldı ve 23 Şubat'ta Bakü'de Kızıl Ordu'nun yıldönümü etkinliklerine katılımı kısıtlandı. Cemşit Nahçıvanlı'nın zaman geçtikçe güçlenmesi, Azerbaycan'ın en önde gelen devlet adamlarından birine dönüşmesi ve "Kızıl Yıldız Madalyası" ile ödüllendirilmesi tutuklanma sebeplerindendir. Onun tutuklanmasına sebebiyet verenler, Cemşit Nahçıvanlı'yı karşı devrimcilerin kurdukları askerî örgütün başı olmakla suçlamışlar, hakkında yanlış bilgi toplamışlardır. Tümende çeşitli teftişler yapıldı. Azerbaycan tümeninin yeni genelkurmay başkanı Varankov, işi öğrenmeden önce Kafkasya Kızıl Ordusu'ndayken Tümendeki eksiklikleri keşfetti. Bu eksiklikler askerî birliklerde mali durumun kötüleşmesi ve arz ihtiyacındaki sorunlardı. Kısaca bu durum, Cemşit Nahçıvanlı'nın tutuklanmasının bir nedeni olarak gösterildi.

O tarihlerde Azerbaycan'daki siyasi durumun Cemşit Nahçıvanlı'dan yana olmadığını belirtmek gerekir. Cemşit Nahçıvanlı aleyhinde ifade veren sahte tanıklar, üç grupta sorgulandı. Birinci grup, onun "suç faaliyetlerine"; ikinci grup, onun geçmişteki faaliyetlerine; ve üçüncü grup Sovyet karşıtı faaliyetlerine tanıklık etmiştir. Üçüncü grubun üyeleri esas olarak; Azerbaycan Tümeni'nin komutanlarından ve tutuklu askerlerden oluşuyordu.

³⁰³ Musa Quliyev, "Azərbaycanın Milli Hərbi Sənəti Tarixinə Adı Qızıl Hərflərlə Yazılmış General Cəmşid Naxçıvanskiyin 120 illik Yubileyi Qarşısında", *Şərq qapısı*, 02.06.2015, № 107, s. 3.

Sahte tanıklardan biri olan Muhammed Mollayev, Cemşit Nahçıvanlı'nın 1927'de çeşitli yollarla darbe girişimleri hazırladığını iddia etmiştir.³⁰⁴ Sahte tanıklık yapan Muhammed Mollayev, darbeden sonra hükümetin kimlerden oluşturulacağı hakkında dahi konuşmuştur. Yeni hükümetin Başbakanı ve İçişleri Bakanı'nın Muhammed Hasan Hacinski, Yollar ve İletişim Bakanı'nın Hudat Bey Melikaslanov, Dış İşleri Bakanı'nın Alimardan Bey Topçubaşov, Ticaret Bakanı'nın Cengiz Yıldırım, Tarım Bakanı'nın Rza Şabanov, Adalet Bakanı'nın Şefi Bey Rüstembeyov, Devlet Teftiş Bakanı'nın Hosrov Sultanov ve Parlamento Başkanı'nın Mehmet Emin Rasulzade olacağı ve Cemşit Nahçıvanlı'nın yeni hükümette Harbiye Nazırı olacağı ifadelerine yer vermiştir.

Mühendis Muhammed Mollayev; Cemşit Nahçıvanlı, Cengiz Yıldırım, Hamit Sultanov ve Galib Vakilov'un 1929'da planlanan başka bir askerî darbe planlarına dahil olduğu şeklinde ifade vermiştir.

Cemşit Nahçıvanlı aleyhinde önyargılı olanlardan biri de, daha önce "Vahşi Tümen" in Tatar alayında komutası altında görev yapan Gadir Ahundov'du. O dönemlerde Bolşevik olan G. Ahundov, alayda aktif olarak Bolşevik propagandası yapıyordu. Cemşit Nahçıvanlı ile birkaç kez bu konuda çatışan Ahundov için bu soruşturmada ifade vermek beklediği bir fırsat olmuştur. Tovuz'un Beydili köyünden olan Ahundov, KGB ajanı olarak Mircafer Bağirov'a doğrudan bağlı bir şahıstı. Cemşit Nahçıvanlı'yı burjuva ailesinin bir üyesi, parlak bir monarşist, Sovyet ideolojisine ve proletarya diktatörlüğüne düşman biri olarak nitelendirdiğine dair tanıklık etmiştir.

Tutuklanmasından üç hafta sonra, Cemşit Nahçıvanlı, Halk Savunma Komiseri Voroşilov'un 149 sayılı emiri ile, Azerbaycan Dağ Tüfekçi Tümeni'nin komutanlığı görevinden ihraç edildi ve Rusya Kızıl Ordusu Genel Müdürlüğü'nün emrinde olan bir asker olarak gözaltında tutuldu.

Bir hafta sonra, Cemşit Nahçıvanlı, savcı tarafından sorgulandı. Belgeleri inceleyen araştırmacı Rudolf İvanov, *"Savcı davayı yürütmek için acele etmedi. Çünkü Azerbaycan DTO (Devlet Tehlikesizlik Kuruluşları) ne pahasına olursa olsun eski han ve Musavat üyesinin iyi işlerinin üzerini çizmek istiyordu"* şeklinde yazar.

³⁰⁴ Рудольф Иванов, *Именем Союза Советских...*, с. 477.

Muhtemeldir ki, Cemşit Nahçıvanlı'nın soruşturmasının 22-28 Mart tarihleri arasında sürmesinin nedeni de budur. Cemşit Nahçıvanlı, kendisi hakkındaki ifadesinde her şeyi olduğu gibi ifade etmeye çalışmıştır. İfadesinde şöyle yazıyordu:

“1895 yılında, Nahçıvan şehrinde doğdum. Babam Cafergulu Nahçıvanlı, Tver alayından emekli olmuş eski bir rotmister. Babamın bir arsası vardı, o bir soylu ailedendi. Aile üyelerimiz: kız kardeşim Naz (Nazlı, Nezaket), kardeşlerim Kelbali, İhsan, ben, Davud ve Timur. Babam Musavat'tan önce Nahçıvan'da yaşıyordu ve Sovyet yönetiminin ilanından sonra Bakü'ye gönderildi. İçişleri Komiseri Hamid Sultanov'un izni ile amcam Rahîm Han Nahçıvanlı ile beraber Persiya'ya (İran'a) gitti....

Annem, kardeşim David ve kız kardeşimle beraber Sovyet hükümeti kurulmadan önce Persiya'ya (İran'a) gitti.³⁰⁵

Cemşit Nahçıvanlı savcıya verdiği ifadesinde hayatını ikiye ayırıyordu. İlk kısım 26 Nisan 1920'ye kadar olan Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından önce ve ikinci kısım Azerbaycan Sovyet yönetiminin kurulmasından sonraki dönemi kapsıyordu.

Cemşit Nahçıvanlı tarafından hayatının ilk evresiyle bağlantılı olarak kullanılan ilk cümle oldukça ironik ve etkilidir: “Asil bir ailede doğduğum inkar edilmez bir gerçek. Doğduğum yer benim seçimim değildi yani yapmadığım bir hataydı. Asil bir aileden olmak zaten bana hiçbir şey vermedi”.³⁰⁶

Cemşit Nahçıvanlı, bu sözlerle aslında Bolşevik diktatörlüğüne karşı olan protestosunun ifadesini vermiştir. İnsanları kontrolleri dışındaki nedenlerle suçlayan ve öldüren yönetime ciddi bir itirazdı. İfadesinin sonunda Cemşit Nahçıvanlı şu cümleleri sarf etmiştir:

“Sovyet hükümetinin kuruluşunun ilk gününden itibaren işçi sınıfına sadakatimi kelimelerle değil eylemlerle doğruladığımı gizlemek imkansız. Hizmetim sırasında birkaç ödül aldım:

³⁰⁵ АСМГВА, д. 21290, с. 1, с. 27-28.

³⁰⁶ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 500.

1. *Halk Askerî ve Deniz İşleri Komiseri tarafından onur kılıcı;*
2. *Azerbaycan SSC tarafından altın saat;*
3. *Azerbaycan SSC Merkezi Yürütme Komitesi tarafından Kızıl Bayrak İşçi Nişanı;*
4. *Rusya Silahlı Kuvvetleri tarafından "Kızıl Yıldız" Madalyası;*
5. *Tekrarlanan para ödülleri;*
6. *Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi kararı ile partiye kabul edildim ”.*³⁰⁷

Doğal olarak, birçok büyük hizmet ve ödülün ardından Cemşit Nahçıvanlı'nın faaliyetlerinin bu şekilde değerlendirilmesi oldukça acı verici ve onur kırıcıydı. 1928'de SSCB'de düzenlenen Kızıl Emekçi Bayrağı Nişanı'nı³⁰⁸ kısa süre zarfı içinde hak etmek ciddi başarıların neticesindendi. O halde, Cemşit Nahçıvanlı'nın ihanetle suçlanabilmesi nasıl mümkün olabilirdi? Savcıya verdiği ifadesinde şöyle dedi:

“Kızıl Ordu ve sosyalizmi, işçi sınıfının tüm zorlukların üstesinden gelebilmesi ve sosyalist bir toplum inşa edebilmesi için kuvvetle savundum. ... Buna inandım ve partiye katılmak için bir başvuru yazdım. Ordzhonikidze, Lewandowski, Şaumyan, Nomarkeli ve diğerleri tarafından adaylığım garanti edildi. Sosyalizmin inşasında işçilerin her zaferi beni mutlu etti. Sonra görüşlerime ve tutumlarıma göre eşkiyalık ve isyanla savaşmakla görevlendirildim. Her zaman haydutları ortadan kaldırmak için gönderilmemi istedim. Birkaç yıldır ve özellikle Gence'de eşkiyalık yapanları silahsızlandırmakla görevlendirildim. Kafkasya Kızıl Ordusu komutanı Avksentevsky, Merkez Komitesi sekreteri Gikalo, yoldaş Garayev ve yoldaş Bağirov'a bir mektup yazdım ve Berde'de ölüm cezasına çarptırılmışım. Özel bölüm başkanı Orucov'un sözlerine göre, haydut İslah Salahov'un çetesini dağıttığı için ölüm cezasına çarptırıldım. Şimdi, tüm gücümü ve hayatımı vermeye hazır olmama rağmen, işçi sınıfına karşı olduğum bahanesiyle suçlanıyorum. Tüm gücümle, hiçbir yerde ve hiç kimseye karşı hiçbir zaman

³⁰⁷ ACMGBA, d. 21290, c. 1, s. 42-43.

³⁰⁸ Трудового Красного Знамени Орден”, Советская энциклопедия истории Украины, в 4-х томах, Радянська енциклопедія історії України (укр.), Відп. ред. А. Д. Скаба, Київ, Гол редакція УРЕ, 1972, т. 4, с. 304.

*karşı devrimci bir tutum yaşamadığımı beyan ederim. Sovyet hükümetine karşı hiçbir şey yapmadım. Soruşturma sırasında hayatımın en ufak bir suçu varsa, en ağır cezayı talep edeceğim. Eğer masum bulunursam, onurumu korumamı ve beni işime geri döndürmenizi rica ediyorum”.*³⁰⁹

Cemşit Nahçıvanlı'nın sadece Sovyetler Birliği'nden sonra tüm eski unvanlara veda ettiğini değil, aynı zamanda bazı aile üyelerini kaybettiğini, bazılarıyla ise sınırlı temas kurduğunu belirtmek gerekir. Cemşit Nahçıvanlı, Han kökenli olduğu için ciddi şekilde zulüm görmüştür.³¹⁰ Sovyet yönetiminin ilanından sonra, aile üyelerinin İran'a (Persiya'ya) göçü Cemşit Nahçıvanlı'yı psikolojik baskı altında tutan ana nedenlerden biriydi. Savcıya verdiği ifadesinde, diktatörlük altında bir insanın kaderi ve ailesinin trajedisi en canlı tarihi örneğini teşkil etmiştir. Otoriter rejimlerde sadakatini kanıtlamak için yıllarca süren sıkı çalışmanın hiçe sayılması acı bir gerçektir.

Cemşit Nahçıvanlı'nın gözaltı sürecinin üzeinden tam olarak üç ay geçmiş ancak Transkafkasya Devlet Siyasi Başkanlığı, suçlandığını tespit etmek ve sunmak konusunda kararsız kalmıştır. Nitekim, Cemşit Han'ın aleyhinde delil yoktu. Transkafkasya Devlet Siyasi Başkanlığı başkanı Lavrenti Beria³¹¹, yetkililere Cemşit Nahçıvanlı'nın tutuklanma süresinin uzatılması için adeta yalvarması üzerine talebi kabul edilmiş ve soruşturma uzatılmıştır.

Nihayetinde, tutuklanmasından üç ay sonra, Transkafkasya Devlet Siyasi Departmanı Cemşit Nahçıvanlı'ya yönelik suçlamaları açıklığa kavuşturmuştur. 22 Mayıs 1931'de, Tiflis'te (Gürcistan), soruşturma dosyalarını inceledikten sonra Transkafkasya Devlet Siyasi Departmanı'nın Özel Dairesi'nin 2. Şube Başkanı Gerasimov, Cemşit Nahçıvanlı'nın Azerbaycan'da oldukça karşı devrimci faaliyetlerde bulunduğu ve özel bir merkezin üyesi olduğuna karar vermiştir. Kararda, Cemşit Nahçıvanlı'nın Sovyet hükümetinin görevlerini yerine getiriyor gibi görünmesine rağmen Azerbaycan'da bağımsız bir burjuva demokratik cumhuriyeti

³⁰⁹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 500.

³¹⁰ Zaleh Novruzov, “Hərb Tariximizin Unudulmaz Siması”, **Şərqi səhəri**, 07.08.2015, № 29, s 4.

³¹¹ Bkz: “Sovyetler Tarihinin En İğrenç İsimlerinden Biri: Lavrenti Beriya”, <https://seyler.eksisozluk.com/sovyetler-tarihinin-en-igrenc-isimlerinden-biri-lavrenti-beriya> 24.09.2018.

kurmak istediğini yazmıştır. Bu amaçla, Dağ Tüfekçi Tümeni'nin komutanı olduğunda, karşı devrimcilerden ibaret askerî bir örgüt kurmuştur. Kararda Cemşit Nahçıvanlı'nın gizli askerî merkezin diğer üyeleriyle birlikte silahlı bir ayaklanma için hazırlandığını ve Bakü'yü işgal etmek için plan yaptığını da belirtirken belki de en garip iddialardan biri de, Cemşit Nahçıvanlı'nın düzenli olarak yurtdışına silah ve mühimmat gönderdiği hususu olmuştur. Kararda suçlamaların devamı şöyle sıralanmıştır:

*“Azerbaycan Dağ Tüfekçi Tümeni Başkanı Cemşit Nahçıvanlı, askerî merkeze üye olduğu, askerî ayaklanmalar düzenlediği, yurtdışına silah gönderdiği için Azerbaycan SSC Ceza Kanunu'nun 64, 66, 68, 69.11, 73 ve 74. maddeleri uyarınca yargılansın”.*³¹²

Cemşit Nahçıvanlı'nın, 1938 tarihinde tutuklandığında da benzeri suçlamalarla karşılaştığı görülür.³¹³ Cemşit Nahçıvanlı, aleyhindeki suçlamaları reddetmiştir. Tüm zamanını bölümün savaş yeteneğini güçlendirmek için harcayan Cemşit Nahçıvanlı, iddianameye verdiği yanıtta oldukça açık ve tarafsızdır. Tüm soruşturma süresince, soğukkanlılığını ve haysiyetini korumaya çalıştığı açıktır. Cemşit Nahçıvanlı'nın, 23 Mayıs 1931 protokolündeki çeşitli sorulara verdiği cevaplar da bunu ispatlar niteliktedir. Örneğin, ailesinin Azerbaycan'dan İran'a taşınması konusunda gelen sorulardan birine Cemşit Nahçıvanlı'nın yanıtı şöyle olmuştur:

*“Masum insanların vatanı terk etmelerinin, halkı devletten memnuniyetsizliğine neden olan Acil Durum Komisyonu'nun hatası olduğu açıktır. Nüfusun memnuniyetsizliğinin özel kişilerden kaynaklandığını düşünüyorum.”*³¹⁴

Bu yanıt halihazırda, her şeyini kaybetmiş olan Cemşit Nahçıvanlı'nın Acil Durum Komisyonu ve kendisine karşı tüm provokasyonların arkasında bulunan Mircafer Bağirov'a karşı açık mücadele başlattığının bir göstergesi sayılabilir.

³¹² Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 510.

³¹³ Şəmistan Nəzirli, “General Cəmişid xan Naxçıvanski”, **Azərbaycan**, 26.08.2015, № 184, s.11.

³¹⁴ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 513.

Başka bir soru da, Cemşit Han'ın Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ordusunda yer aldığı askerî operasyonlarla ilgiliydi. Cemşit Nahçıvanlı, 1918'de İngiliz, Bicerahov ve Bolşeviklere karşı savaşlarda, 1919'da Denikin'e karşı savaşlarda ve 1920'de Taşnak'lara yönelik operasyonlarda yer aldığını kaydetmiştir.³¹⁵ Sonraki yıllarda, Komünist Parti programını iyice öğrendiğini, çalışmalarında ve yaşamı boyunca Sovyet hükümetine karşı propaganda yapmakla ilgilenmediğini göstermiştir.

Cemşit Nahçıvanlı'nın sorgusundaki sorular kışkırtıcı idi. Her itham onuruna dokunmak için kullanılmıştır. Cemşit Nahçıvanlı soruları sakince yanıtlamış olsa da bu hali bile, daha sonra Cemşit Nahçıvanlı'yı suçlamak için kullanılmıştır.

Kısa süre sonra, Moskova'dan SSCB Halk Savunma Komiseri'nden Azerbaycan Dağ Tüfekçi Tümeni'nin eski komutanı hakkında gizli bir emir gelmiştir. Komiser Vorosilov'un, 1 Haziran 1931 tarihli ve 0251 sayılı kararında, Cemşit Nahçıvanlı'nın askerî hizmetten ihrac edildiği belirtilmiştir. Bu hadise, Cemşit Nahçıvanlı'nın hayatındaki en ağır darbelerden biri olmuştur. Transkafkasya Devlet Siyasi Departmanı, bu cezayı yeterli bulmamış ve onu fiziksel olarak yok etmeye çalışmış; en yüksek cezaya yani kurşuna dizilmeye layık görmüştür. Soruşturma, Mircafer Bağirov'un yakın arkadaşı olan Laverenti Beria'nın kontrolü altında olduğu için Bağirov endişelenmiyordu. Bu süre zarfında, karşı devrimci faaliyetlerle suçlanan onlarca kişi sorguya çekilmiştir. Bu bireylerin Cemşit Nahçıvanlı'nın karşı devrimci faaliyetleri hakkında yanlış ifade vermeleri gerekiyordu. Gerçeği söyleyenler daha ağır cezalandırıldı.

Her şeye rağmen, 29 Haziran 1931'de, Transkafkasya Devlet Siyasi Departmanı Cemşit Nahçıvanlı'yı serbest bırakmak zorunda kaldı. Suçlamaları kanıtlamak için verilen zamanın bitmesine rağmen bir aydan fazla bir süre daha gözaltında tutulmuştu. Transkafkasya Devlet Siyasi Departmanı, Transkafkasya Merkez Yürütme Komitesi'ne bu süreyi uzatmak için tekrar başvurdu. 7 Ağustos 1931 tarihli başvuruda, soruşturmanın tamamlanması için iki ay daha talep edildi.

Tutuklanma ve soruşturulma sırasında, Cemşit Nahçıvanlı gibi yetenekli bir asker için oluşturulan yaşam koşulları dayanılmazdı. Bu nedenle Cemşit Nahçıvanlı,

³¹⁵ “Cemşid Naxçıvanski”, *Naxçıvan Ensiklopediyası*, c.2, Naxçıvan, Bakanlar Medya, 2005, s. 181.

1 Eylül 1931'de Transkafkasya Devlet Siyasi Departmanı özel daire başkanı Gerasimov'a temyizde bulundu. Temyiz mektubunda şunları yazdı:

*“Dört aydır ışık ya da havanın olmadığı 17 numaralı hücreye hapsedildim. Burada sıcak yaz günlerinde yaşadığım için sağlığımı çoktan kaybettim. Son kez, beni başka bir hapisane hüccresine koymanızı rica ediyorum”.*³¹⁶

Cemşit Nahçıvanlı aleyhine başka suçlamalar da yapılmıştır. Keza Azerbaycan Tümeni'nde disiplinin ve askerî birleşmenin savaşa hazırlıklı olmaması bu suçlamalardan yalnızca biriydi.

Nihayetinde, 15 Eylül 1931'de, Cemşit Nahçıvanlı'nın kurşuna dizilerek idam edilmesine karar verilmiştir. Lavrenti Beria tarafından onaylanan, 15 Eylül 1931 tarihli kararda, Cemşit Han'ın Azerbaycan'da bir darbeye hazırlanmakta olan Azerbaycan Ulusal Merkezinin Merkez Komitesi altındaki askerî merkezin bir üyesi olduğu belirtilmiştir. Karara göre general, bağımsız bir burjuva devletinin kurulmasına yardımcı olmak; bu işe liderlik ettiği bölümü dahil etmek; silahlı bir darbe için plan hazırlamak; Bakü'nün işgaline bir plan hazırlamak için Azerbaycan'daki Sovyet hükümetini devirmeye çalışmak; yabancı ülkelere devlet sırlarını satmak gibi hususlarla suçlanmıştır.

Azerbaycan Devlet Siyasi Departmanı'nın Gizli Siyasi Dairesi'nin yetkili temsilcisi V. Kruçkov, bu karara büyük bir sorumluluk duygusuyla yaklaşarak Transkafkasya Devlet Siyasi Departmanı'nın kararındaki bazı eksik noktaları tesbit etmiştir. Davayı, yeniden ele alınmak üzere, Azerbaycan SSC Başsavcılığı'na göndermiştir. Fakat, Azerbaycan'da verilen 30 Eylül 1931 tarihli karar, kurşuna dizilerek idam edilmesi kararını onamıştır.

Bir zamanlar Cemşit Nahçıvanlı'nın Komünist Parti'ye katılması için bir teminat mektubu veren Sergo Orconikidze, son anda, Cemşit Han'ın düşmanlarının planlarını bozan bir yeniden yargılama talep etmiştir. Orconikidze'nin isteği üzerine, SSCB Siyasi Daire Başkanı V.R. Menjinsky, I.V.Stalin'i Cemşit Han hakkında

³¹⁶ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 515.

bilgilendirdi.³¹⁷ Dava Komünist Parti'nin Politbürosu toplantısında da tartışılmıştır. İosif Stalin toplantıya bizzat katılmıştır. 5 Kasım 1931'deki bir toplantıda, Cemşit Nahçıvanlı, Kafkasya'da çalışmaması koşuluyla serbest bırakılmıştır.³¹⁸

Anlaşılabacağı üzere Cemşit Nahçıvanlı'nın Azerbaycan SSC Ceza Kanunu'na göre kurşunlanarak idam edilmesine karar verilmişti. Ancak, parti o günlerde ne karar verirse versin, yasa bu şekildeydi. Yasalar partiye tâbi idi. Hiç kimse partinin kararının, yasanın ihlali olduğunu söyleyemezdi. Bu nedenle, ceza kanunu maddeleri güçlerini kaybetti. İosif Stalin'in, Cemşit Nahçıvanlı hakkında, toplantıda söylediği fikirler de ilginçtir:

“Cemşit Nahçıvanlı'yı serbest bırakalım. Ruhunu bu acımasız yoldan kurtararak. Memleketinde bir yerde hizmet etsin. Menjiski Yoldaş'ı onu takip etmesi için görevlendiriyorum. Dava devam ederse ve tekrar yargılanırsa, onu tutuklayacak ve vuracağız”.

Politbüro toplantısından sonra Sergo Orconikidze, Kliment Voroşilov'u acilen aramış; Cemşit Nahçıvanlı'nın haklarının geri kazanılmasını, Sovyet devletine sadakati için ödüllendirilmesini ve belgelerinin derhal Frunze Askerî Akademisi'ne gönderilmesini talep etmesini istemiştir. Böylece Cemşit Nahçıvanlı, hapisneden çıkarılmış ve Kızıl Ordu'da hizmet etmeye başlamıştır.

3.3. Cemşit Nahçıvanlı'nın Askerî Akademik Faaliyeti

14 Kasım 1931'de, SSCB Silahlı Kuvvetleri Başkanı K.E.Voroşilov'un 960 sayılı emriyle Cemşit Nahçıvanlı'nın Tümen Komutanı rütbesi yeniden kendisine geri verildi. Frunze Askerî Akademisi'ne öğrenci olarak kaydedildi. 14 Aralık 1931'de, askerî akademinin özel grubuna kaydoldu.³¹⁹ Akademinin bu özel grubu, K.E.Voroşilov'un emriyle kurulmuştur. Yüksek rütbeli subaylar, burada Kızıl Ordu'da görev yapmak üzere eğitiliyordu. Özel grupta eğitim iki yıldır. Cemşit

³¹⁷ Musa Quliyev, “Azərbaycanın Milli Hərb Sənəti Tarixinə Adı Qızıl Hərflərlə Yazılmış General Cəmsid Naxçıvanskiyə 120 illik Yubileyi Qarşısında”, **Şərq qapısı**, 02.06.2015, № 107, s. 3.

³¹⁸ RDSPTA, f. 17, d. 11, l. 162, v. 43.

³¹⁹ Şəmistan Nəzirli, “General Cəmsid Xan Naxçıvanski”, **Azərbaycan**, 26.08.2015, № 184, s.11.

Nahçıvanlı bu kursta, Ukrayna'nın 2. Süvari Tugayı'nın komutanı ve askerî komiseri Nikolay Krivoruçko, Moskova şehrinin askerî kumandanı Petr Tkalun, 2. Orenburg Süvari Tugayı komutanı, askerî komiseri Nikolay Yevseyev ve diğerleri ile eğitim görmüştür.

Şubat 1934'te, özel grup bazında özel bir fakülte kuruldu. Cemşit Nahçıvanlı, bu özel grubun ikinci dinleyicilerinden biriydi. Onunla beraber öğretim görenlerden biri, 27 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal eden Kızıl Ordu komutanı M.G.Yefermov'du. Kader ve zaman, bir sıralar iki düşman orduda görev yapan bu iki askerî, bu kurs sayesinde yakın dostluk kurmalarını sağlamıştır. Ancak dört yıl sonra, her ikisi de trajik bir şekilde baskılara maruz kalarak hapse atılmış ve idam edilmiştir.

Cemşit Nahçıvanlı'nın dava dosyası, Rusya Devlet Siyasi Departmanı'nın, 2 Şubat 1932 tarihli kararıyla dersleri dinlediği, eğitim konularına hâkim olduğu ve Akademi'nin özel bölümünde okurken kendisine verilen diğer görevleri yerine getirdiği gerekçesiyle kapatılmıştır.

Akademiye kabulünün ilk gününden itibaren Cemşit Nahçıvanlı, bir yabancı dil öğrenmeye ve bilgi birikimini güçlendirmeye karar vermiştir. Çünkü bir gün Bakü'ye döneceğine ve gelecekte bu bilgiye ihtiyaç duyacağına inanmıştır. İlk bölümde bahsedildiği gibi, Cemşit Nahçıvanlı henüz çocukken büyük ilgi gösterdiği Fransızca'yı öğrenmiştir. Çarlığın düşmesine karşın, bazı Rus politikacılar hâlâ Rusça'dan sonra Fransızca'nın ana dili olduğunu düşünüyorlardı. Nisan 1932'de, Akademi'nin 59 numaralı kararı ile, Rusya Kızıl Ordusu'na askerî çevirmenlerin kabulü için yabancı dilleri test etmek üzere bir komisyon kurulmuştur. Askerî çevirmenler Almanca, İngilizce, Lehçe, Rumence ve Fransızca dillerinde eğitim görmüşlerdir. Cemşit Nahçıvanlı'nın Fransızca testine girmesine izin verilmiştir. Bu noktada başka kimsenin yabancı dil becerilerini özel bir grupta test etmek istenmediğine dikkat çekilmelidir. Tüm sınavları başarıyla geçen Cemşit Nahçıvanlı'ya askerî çevirmenlik hakkı verilmiş ve nakit para ile ödüllendirilmiştir.

En nihayetinde, 1933'te Cemşit Nahçıvanlı son eğitim kursuna girmiş ve onur belgesi ile mezun olmuştur.³²⁰ Nereye ve hangi pozisyona atanacağı sorgulanmıştır.. O zamanlar Moskova'da Nahçıvanlı'yı şahsen gören bir tarihçi olan Ali Aliyev, ilk

³²⁰ Фархад Нагдалийев, **Ханы Нахичеванские в Российской Империи**, Москва, Новый Аргумент, 2006, с. 320

olarak onun Leningrad askerî bölgesinin emrinde olduğunu yazar.³²¹ 29 Ekim 1933'te imzalanan özel bir emirle Cemşit Nahçıvanlı, M.V.Frunze adına Askerî Akademi'ye öğretim üyesi olarak atanmıştır. Ancak Cemşit Nahçıvanlı böyle bir emir beklememekteydi. Çünkü bu emirden sonra üst düzey askerî rütbe almak mümkün değildi. Öte yandan, gerçek şu ki, ölüm cezasından kurtulan Cemşit Nahçıvanlı, Askerî Akademide öğretim üyesi olarak da büyük saygı görüyordu. Sergo Orconikidze, Cemşit Nahçıvanlı'nın bu askerî akademide öğretim üyesi olarak tutulmasında önemli bir rol oynamıştır.³²² Cemşit Nahçıvanlı'nın askerî akademide kalması ve taktik öğretmen olması için garantör şahıs olmuştur.

Akademi'de öğretmen olarak çalışmaya başladığı andan itibaren Cemşit Nahçıvanlı, ailesiyle birlikte akademinin yakınındaki Ostejenke'deki eski bir konakta yaşadı. Cemşit Nahçıvanlı'nın kızı Aliya Nahçıvanskaya, babası ile ilgili olan anılarında dairelerinin küçük olduğundan, aynı konakta birçok ailenin yaşamasından ve Cemşit Nahçıvanlı'nın komşu asker aileleriyle sıcak bir ilişkisinin varlığından bahsetmiştir.³²³ Cemşit Nahçıvanlı'nın gerçek Azerbaycanlı misafirperverliği ve komşu ailelerden gelen küçük çocuklara karşı nazik muamelesi, kıtlık yılları boyunca onlara yardım eli uzatması karısı Raziye Nahçıvanskaya tarafından pek de hış karşılanmamıştır. O yılların kıtlık olan başkentinde elde edebilecekleri mütevazı tatlıları bile Cemşit Han'ın çocuğu ve komşu dairelerde yaşayan tüm çocuklar arasında eşit olarak paylaşması, onun bazen kocasına kızmasına neden olmuştur.

Akademi'nin 29 Kasım 1933 tarihli 217 sayılı emriyle Kombrig Cemşit Nahçıvanlı, taktik grubun başına atanmıştır. Akademi'de faaliyete başladığı günler, Kızıl Ordu'nun 15. yıldönümü ile aynı zaman denk gelir. Bu yıldönümü kutlamaları ile ilgili olarak Kızıl Ordu'nun oluşumuna katılanlara nakit para ödülleri verilmiştir. Ancak, araştırmalar Cemşit Nahçıvanlı'ya böyle bir ödül verilmediğini gösterir. Nitekim, 1920'den beri Kızıl Ordu'da görev yapmıştır.

Akademi başkanı tarafından, 20 Mayıs 1934'te onaylanan programa göre, Cemşit Nahçıvanlı 1934-35 akademik yılında ikinci sınıfın öğretmenleri arasındaydı.

³²¹ Əli Əliyev, Cəmşid Naxçıvanski Haqqında Xatirələrım, **Sovet Naxçıvanı**, 18.11.1987, № 268, s. 3.

³²² A.e., s. 3.

³²³ Фархад Нагдалийев, **Ханы Нахичеванские в Российской Империи**, Москва, Новый Аргумент, 2006, с. 321

Askerî Akademinin Birleşmiş Alayı 2. Taburu personeli de 1 Mayıs 1934 arifesinde geçit törenine katıldı. 10 Mayıs'ta Akademi'nin özel bölümünün en iyi öğretmenlerinden biri olarak geçit törenine katılan Cemşit Han'a özel bir teşekkür belgesi verildi.

Rus Kızıl Ordu Genel Müdürlüğü'nün 26 Eylül 1934 tarihli kararına göre, Akademi'nin öğretmenleri ve şefleri sertifika almak zorunda kaldı. Akademik personelin sınavdan geçirilmesi için bölük başkanları ve yüksek rütbeli komutanlar görevlendirildi. O sırada Cemşit Nahçıvanlı Akademi'de bölüm başkanıydı ancak öğretmenleri sertifikalandırma yetkisi ona verilmemiştir. Kendisi bölüm yönetim kurulu tarafından sertifikalandırılmıştır. Cemşit Nahçıvanlı sınavları başarıyla geçmiş, pozisyon için bilgi ve becerilerinin yeterli olduğuna karar verilmiştir.³²⁴

Kasım 1934'te, Akademi'de gece ve uzaktan eğitim bölümleri faaliyete başladı. Cemşit Nahçıvanlı da bu bölümlerde askerî personel yetiştirmede aktifti. Akademi komutanının 23 Kasım 1934 tarihli emriyle Cemşit Nahçıvanlı, Azerbaycan bölümünün eski komutanı olmuş, uzaktan eğitim bölümünde eğitim gören D.P.Aliyev isimli askerî tez danışmanı olarak atanmıştı.³²⁵

Akademinin gece ve uzaktan eğitim bölümlerindeki pedagojik faaliyeti, Cemşit Nahçıvanlı'nın saygı duyulan bir öğretmen olduğunu bir kez daha doğrulamıştır. Akademinin bazı mezunları eski görevlerine döndüler. Cemşit Nahçıvanlı'ya böyle bir seçim sunulsaydı, muhtemelen, Azerbaycan Dağ Tüfekçi Tugayı görevini derhal kabul edecekti.

Tüm çabalarına rağmen, akademi döneminde Cemşit Nahçıvanlı'nın faaliyetlerini inceleyen yazarlar, ona gizli birtakım işlerin hazırlanması zamanı katılmaya izin verilmediğini belirtirler. Cemşit Nahçıvanlı'nın adı, 1935'te Akademi'ye adaylar için giriş sınavlarının yapılması amacıyla kurulmuş kabul komisyonuna bile dahil edilmemiştir. 1937-1938'deki şiddetli baskılar dönemi yaklaşmaktaydı.

1936-1937'de tedbirliliğin kontrolü için Harp Okulu'nda özel bir gizli tablo hazırlandı. Bu tabloda okulda disiplini ihlal eden 57 öğretmenin adı yazılmıştı. Akademinin askerî sırlarını ifşa ettiği iddia edilerek, Cemşit Nahçıvanlı'nın ismi de

³²⁴ RDAA, f. 24696, l. 1, v. 43.

³²⁵ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 573

listeye dahil edilmiştir. Cemşit Nahçıvanlı, askerî hava kuvvetlerindeki uçak, silah ve teçhizat hakkında bilgi yaymakla suçlanmıştır.

Haziran 1935'te, Akademi başkanı Şapoşnikov'un emriyle Cemşit Nahçıvanlı, özel fakülte öğrencileriyle yaz eğitimi için Vitebsk'e gönderildi. Cemşit Nahçıvanlı'ya, karargah operasyonel oyununun hazırlanması, yürütülmesi ve analizinde öğretmenlerin ve kursiyerlerin yüksek kaliteli çalışmaları için teşekkür edildi. 17 Haziran 1935 tarihli karar, Cemşit Nahçıvanlı liderliğindeki 2. sınıf öğrencilerinin savaş eğitiminde kayda değer başarı elde ettiklerini ve savaş eğitiminin kalitesinin önemli ölçüde arttığını belirtmektedir.³²⁶

Şapoşnikov, başka bir pozisyona gittikten sonra, Akademi'nin yeni başkanı A.I.Kork olmuştur. Öğretim personeli açısından zor bir dönemden geçtiği söylenebilir. Okul, akademik nitelikli personelden yoksun bırakılmıştı. Ünlü komutan ve öğretim üyelerinden bazıları başka bir pozisyona transfer edilmişti. Bazıları siyasi görüşleri nedeniyle Akademiden atılmıştı. Yeni komutan akademide, geri kalan eski personel ile çalışma zorundaydı. A.I.Kork baskılar ve hapisler döneminde çalışmak için güvenilir bir iş arkadaşı arıyordu. Bu adam kombrig Cemşit Nahçıvanlı oldu. Kork Cemşit Nahçıvanlı'yı oldukça iyi biliyordu. Çünkü 1925 yılında, Bakü Garnizonu'nu ve Salyan kışlalarını teftiş ettiğinde, otuz yaşındaki Cemşit Nahçıvanlı Azerbaycan Tümeni'nin komutanıydı. Akademi'nin eski başkanı Şapoşnikov'un Devlet Siyasi Bölümü tarafından Cemşit Nahçıvanlı hakkında toplanan iftira niteliğindeki belgelerin farkındaydı. Bu nedenle, bu yetenekli kombrigi korumak için Şapoşnikov, başarılarını abartmamak için birkaç konuda Cemşit Han'ın isminden bahsetmemeye çalışmıştır. Bu nedenle, Şapoşnikov'un Akademi'deki görev süresi boyunca Cemşit Nahçıvanlı'nın adı iyi öğretmenler listesinde belirtilmedi. Kork Akademi Başkanı olarak atandıktan sonra Cemşit Nahçıvanlı'ya karşı tutum değişti. Kork, kısa sürede tüm emirlerde onun ismini anmaya başladı. Cemşit Nahçıvanlı kısa süre sonra okulun en ileri gelen öğretmenlerinden biri olarak tanındı. Ekim 1935'te, askerî akademi, tarihinde benzeri görülmemiş bir zafer elde etti. Teftiş sınavı sırasında Cemşit Nahçıvanlı'nın adı hem

³²⁶ Fəxrəddin Cəfərov, "Görkəmli Sərkərdənin Döyüş Yolu Arxiv Sənədlərinin Dili ilə", **Şərq qapısı**, 05.08.2015, № 151, s. 2.

öğretmen hem de komutan olarak belirtildi.³²⁷ 1935'te Cemşit Han tuğgeneral askerî rütbesine layık görüldü.³²⁸ Akademi Genelkurmay Başkanlığı'nın 21 Ocak 1936 tarihli 15 sayılı kararına göre, Cemşit Nahçıvanlı bir grup öğretmenle birlikte özel fakülte üçüncü sınıf öğrencilerinin fiili eğitimine başladı. Üçüncü sınıf öğrencilerinin eğitilmesi için oluşturulan gruba-komisyonu Cemşit Nahçıvanlı komutan oldu. Cemşit Han sadece büyük bir komutan değil aynı zamanda büyük bir öğretmen ve askerî işlerde yenilikçi bir uzman olduğu için böyle bir komisyona başkanlık etmek ona layık görüldü. Akademideki öğrencilere, Rusça ve Fransızca dersler verdi. Akademi'deki yıllarında Cemşit Nahçıvanlı, savaş sırasında ordunun kanatlarının (cinahlarının) koordinasyonu ve hareketi kavramı konusunda araştırmalara imza attı.

Cemşit Han, projesinde o dönem için yeni olan farklı bir taktik, farklı bir yöntem önermişti. Generalin tüm incelikleriyle geliştirdiği bu kavram, II. Dünya Savaşı'nda Sovyet ordusu tarafından ustaca kullanıldı ve olumlu sonuçlar elde edildi.³²⁹

Ocak 1936'da, ilginç bir olay gerçekleşti. Cemşit Nahçıvanlı tarafından bir zamanlar kurulan Azerbaycan Dağ Tüfekçi Tümeni Moskova'ya geldi. Cemşit Nahçıvanlı da, SSCB Savunma Komiseri K. Vorosilov'un bu bölümün askerî ve siyasi liderleriyle toplantısına davet edildi. Azerbaycan heyeti 14 kişiden oluşuyordu. Bunlar arasında tümen komutanı Gambay Vezirov, tümenin siyasi bölüm başkanı, tümen komiseri Aliyev, alay komutanı Mehdiyev, tabur komutanı Kerimov, bölük komutanı Hacıyev ve 9 diğer askerî subay da vardı.³³⁰

Bu dönemde, Cemşit Nahçıvanlı, Moskova'da olmasına rağmen, Azerbaycan SSC Merkezi Siyasi Departmanı ve Kafkasya Merkezi Siyasi Departmanı, SSCB Halk İşleri Komiseri'ne tekrar tekrar onunla ilgili iftira dolu raporlar ve bilgiler gönderiyorlardı. Amaçları, eski Han'ı ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne hizmet eden ünlü generali ne pahasına olursa olsun yok etmektir. Cemşit Nahçıvanlı'nın geçmişi ile ilgili konular her zaman bilinmeyen kişiler tarafından yazılmış mektuplarla gündeme getirilmekteydi. Akademi'ye gönderilen mektuplarda Cemşit Nahçıvanlı'nın tutuklanması ve kurşuna dizilmekle ölüm hükmüne çarptırılması

³²⁷ RDAA, f, 24696, d. 270, v. 226-249

³²⁸ Abasət Nuriyev, "3191 nömrəli Order...", *Şərq qapısı*, 10.08.2019, № 149, s 3.

³²⁹ A.e., s 3.

³³⁰ Рудольф Иванов, *Именем Союза Советских...*, с. 610

konusu işleniyordu. Tüm bunlara rağmen, akademinin yeni başkanı Kork Cemşit Nahçıvanlı'yı askerî faaliyetlerinden dolayı savunmakta ve takdir etmekteydi. 29 Mayıs 1936'da Kork, akademinin özel bölümlerinin tüm şeflerini kendi yönetimine alan bir emir verdi. Doğrudan Kork'a bağlı çalışacak komutanlardan biri de kombrig Cemşit Nahçıvanlı'ydı.

Eylül 1936'da, SSCB Halk Savunma Komiseri'nin 056 sayılı emriyle Mareşal Tukhaçevski, Rus Kızıl Ordusu Silahlı Kuvvetleri Şefi olarak görevinden ihraç edildi ve tüm Ordunun Başkomutanlığı'na atandı. Mareşal Tukhaçevski ve Kork'un Rusya'daki iç savaştan bu yana iyi ilişkileri vardı. Bu nedenle akademinin konumu daha da güçlendirildi. Hatta Cemşit Nahçıvanlı'nın gelecekteki hizmeti üzerinde olumlu bir etkisi oldu.

Cemşit Nahçıvanlı, Temmuz-Eylül 1936'da Jitomir'deki askerî liderlerin özel bir toplantısına gönderildi. Özel askerî toplantının komutanı Tuğgeneral Popov ve Genelkurmay Başkanı Binbaşı Semyonov'du. Cemşit Nahçıvanlı'nın üst düzey yetkililer toplantısına katılma noktasına yükselmesi düşmanlarının şaşırmasına neden oldu.

Jitomir'den döndükten sonra Cemşit Nahçıvanlı, Frunze Askerî Akademisi'nin genel taktik bölümünün yanı sıra özel fakültenin 2. sınıfının genel taktik bölümünün başkanlığını da yapmaya başladı. Buna ek olarak, 8 Ekim 1936'da Akademi Başkanı tarafından imzalanan 202 sayılı emirle, 17 komutan ve Akademi Genelkurmay Başkanları'nın bir listesi onaylandı. Listede bulunanlara Akademi'nin eğitim binalarını denetleme izni verildi. Bunlar arasında Cemşit Nahçıvanlı da vardı. Karşılaştırma için, akademinin 200 başkanından sadece 17'sine böyle bir yetki verildiğinin altı çizilmelidir.

1936'da Kork, SSCB'nin başkenti Moskova'da büyük bir askerî geçit törenine komuta etmekle görevlendirildi. Bu geçit töreni sırasında Cemşit Nahçıvanlı, Askerî Akademinin ortak alayının üç taburundan birini komuta etmek için atandı.³³¹

Aralık 1936'da, Cemşit Nahçıvanlı'ya Kızıl Meydan'da Anayasa Günü'nde askerî geçit töreninde başarısı için tatil izni verildi ve Soçi'ye tatile gönderildi. Tatilden döndükten bir ay sonra, Akademi Halk Savunma Komiseri'nden bir emir

³³¹ RDAA, f. 24696, l. 1, d. 280, v. 120.

aldı. Bu emirle Cemşit Nahçıvanlı, o zamana kadar geçici olarak yönettiği 2. sınıfın özel fakülte başkanlığına resmen atandı. Bu emir, Cemşit Nahçıvanlı için büyük bir zaferdi. Keza, iftira ve şüphelerin geride kaldığını düşündürmüştür.

1 Mart 1937'de, Akademi başkanının emriyle Cemşit Nahçıvanlı Kiev'e askerî toplantıya gönderildi. Aynı yıl 21 Mart'ta geri döndükten sonra yeni görevine başladı. Bu zaman tüm Sovyetler Birliği'nde politikacı ve askerlere karşı baskı dönemi başlamıştı. Geçmişteki siyasi faaliyetlerine ve statülerine rağmen insanlar tutuklandı. Akademi'de, her komutan her ne pahasına olursa olsun kendi güvenliğini sağlamaya çalışıyordu. Birçok durumda, bunun için birbirlerini deşifre etmekten bile geri durmuyorlardı.

Bu dönemde, Cemşit Nahçıvanlı da sıkı kontrol ve gözetim altındaydı. Nereye gittiği, kiminle konuştuğu gözlemlendi. Cemşit Nahçıvanlı'nın iyi bir hizmet ilişkisine sahip olduğu herhangi bir memur kara listeye alındı ve karşı devrimci olarak kabul edildi.

Mayıs 1937'de Cemşit Nahçıvanlı, Jitomir'e, Akademi'nin başkanı Kork ise kısa bir süre sonra Belarus ve Kiev'e bir görev için gönderildi. Cemşit Nahçıvanlı bir iş seyahatindeyken, Akademi'deki pozisyonlar sıklıkla değiştiriliyordu. Kork gittikten sonra onun görevini Veryovkin-Rakhalsky üstelenmişti. Kısa süre sonra Cemşit Nahçıvanlı, Veryovkin-Rakhalsky'nin emriyle cezalandırıldı. Bu gerçek önemli olmasa da, durumun değiştiğini gösterdi. Ceza emrinde şöyle yazıyordu:

*“5 Mayıs günü, saat 13.00 civarında, Akademi komutanı eğitim binasının 7. katında kırık bir pencere gördü. Muayene sırasında bunun 2. sınıf 711 numaralı sınıf olduğu tespit edilmiştir. Camı kıran kişi tanımlanmamış olmasına rağmen, sınıf için sorumluluk sahibi olan Cemşit Nahçıvanlı suçludur”.*³³²

Bu emir verildiğinde Cemşit Nahçıvanlı Jitomir'e gidiyordu. Verevkin aslında emri vermek için acele ediyordu. Çünkü Cemşit Nahçıvanlı hâlâ Kork'a bağlıydı. Sadece Kork böyle bir emir verebilirdi. Ertesi gün, 7. katın kanalizasyon borusuna bir parça kumaş veya katı bir nesne atılmış ve alt katlar su ile dolmuştur.

³³² Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 636-637.

Bu durumdan da, 2. sınıfın komutanı cezalandırıldı. Akademi'de oldukça yüksek bir itibara kavuşan Cemşit Nahçıvanlı'nın tutuklanması ve itibarının sarsılması için zemin hazırlanmaktaydı.

Cemşit Nahçıvanlı'ya karşı böyle bir tutuma, çeşitli baskılara rağmen Frunze Askerî Akademisi'nde hizmetine devam etti. Profesyonel askerî personelin bilgi ve becerilerini geliştirmek için elinden geleni yaptı. Cemşit Nahçıvanlı için bu sadece askerî-akademik bir hizmet değil aynı zamanda hayatta kalma ve bir daha iftiraya uğramama savaşıydı. Şüphesiz, çeşitli savaş alanlarında cesur bir asker olduğunu kanıtlayan Cemşit Nahçıvanlı'nın Askerî Akademi'de askerî bilimin büyük bir uzmanı olduğunu kanıtlayabilmiştir.

3.4. General Cemşit Nahçıvanlı'nın Hapsi, İdam Edilmesi ve Ölümünden Sonra Beraati

20. yüzyılın 30'lu yıllarının sonu, SSCB tarihinde devlet terörünün ve baskısının en üst düzeyde olduğu dönemlerden biriydi. Bu dönemde, SSCB lideri İosif Stalin, tüm siyasi rakipleri ortadan kaldırmak ve birlik üyesi cumhuriyetlerde kaotik toplumlar inşa etmek için baskıyı teşvik etti. Başka bir deyişle, o yıllarda binlerce masum insanın politik nedenlerden hapsi, mahkemesiz cezaya uğratılması, idam edilmesi SSCB'ye katılan halklar için görülmemiş bir trajediydi.

Aslında, 1936'da başlayan ve 1938'e kadar süren bu dönem, tarih yazımında bazen "Büyük Arınma" veya "Büyük Terör" olarak anılır. Bu dönemde Komünist Parti, hükümet üyeleri muhalefetten büyük ölçüde fiziksel olarak temizlendi, köylülerin ve Kızıl Ordu liderlerinin muhalefeti durduruldu, polis kontrolü kuruldu, "sabotajcılar" ve "karşı devrimciler" fiziksel olarak yok edildi.³³³ Rus tarih yazımında, döneme gizli polis başkanı Nikolay Yejev'dan sonra "Yejevşina Dönemi" de denir. Araştırmaya göre, "Büyük Arınma" sırasında, İosif Stalin liderliğindeki SSCB'de 600.000 ila 1.8 milyon arasında kişi öldü.³³⁴

³³³ Orlando Figes, **The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia**, London, Allen Lane, 2007, p. 227-315.

³³⁴ Robert W. Thurston, **Life and Terror in Stalin's Russia, 1934-1941**, Yale University Press, 1998, p. 139.

Baskı döneminin özel uğraşlarından biri orduyu temizleme süreciydi. Kızıl Ordu ve Deniz Kuvvetleri'ndeki "temizleme" sürecinde, SSCB'de 5 mareşaldan 3'ü, 15 ordu generali arasından 13'ü, 9 amiralden 8'i, 57 kolordu komutanından 50'si, 186 bölüm komutanından 154'ü, 16 ordu komiserinden 16'sı, 28 kolordu komisyon üyesi 25'i öldürüldü.³³⁵

Azerbaycan tarihçisi Sevinç Aliyeva, Azerbaycan'daki baskıların boyutu hakkında şunları yazar:

*“Resmi kaynaklara göre, 1930'dan 1950'lerin başına kadar 29.000'i aydın olmak üzere 70.000 kişi bastırıldı. Yalnız 1937 yılı baskılarında bile 16 Azerbaycan generali kurşuna dizildi”.*³³⁶

Sovyetler Birliği'ndeki en ağır baskılara uğrayan, en yüksek rütbeli askerlerden biri Frunze Askerî Akademisi başkanı August Kork'du. 11 Mart 1937'de, Pravda gazetesi SSCB baş savcısının Kork'un tutuklanacağını yazan bildirisini yayınlamıştır. 13 Mayıs 1937'de, Frunze Askerî Akademisi, Kork olmadan askerî eğitime başladı. Kork çevredekiler tarafından sevilen bir insandı. Herkes heyecanlıydı ve Kork'un geri dönmemesi herkesi tedirgin ediyordu. Ama kimse *"Bu kadar saygı duyduğumuz Ağustos Kork nerede?"* diye sormaya cesaret edemiyordu.

SSCB Halk Savunma Komitesi'nin emriyle, Veryovkin-Rakhalsky Akademi Başkanlığı'na atandı. 13 Mayıs'ta, Cemşit Nahçıvanlı Akademi'de değildi. İş gezisinden döndüğünde tatile gönderilmişti. Bu tatil emri tesadüf değildi ve Kork'un en iyi subaylarından Cemşit Nahçıvanlı'yı Moskova'dan uzakta tutmayı hedefliyordu. Cemşit Nahçıvanlı'nın ortakları ve arkadaşları ile gizli görüşmeler yapmasını önlemek ve Kork'un tutuklanmasından sonra davranışını kontrol etmek için atılan bir adımdı. Kork'un yandaşlarının Cemşit Nahçıvanlı ile bir araya gelmesi, hatta onun liderliğinde toplanması mümkündü. Soçi'nin sıcak güneşi altında Cemşit Nahçıvanlı, gizli düşmanlarıyla temasını kaybetti. Baskı dalgası akademiye çoktan gelmişti. Cemşit Nahçıvanlı tatilde olduğu için henüz tehlikede değilmiş gibi görünüyordu.

³³⁵ Stéphane Courtois, **The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression**, Cambridge, MA, HarvardUniversityPress, 1999, p. 198.

³³⁶ Севиңдж. Алиева, “Из Истории Сталинских Репрессий На Кавказе”, **Журнал «Современная Научная мысль» Научный журнал НИИ истории, экономики и права**, 2013, № 4. с. 138-152., с. 146.

Resmi olarak göreve devam etmekteydi. 28 Mayıs 1937'de, Cemşit Nahçıvanlı, eğitimdeki iyi çalışmaları için 400 manat ile ödüllendirildi. 28 Haziran 1937 tarihli 321 sayılı Akademi'nin emriyle Cemşit Nahçıvanlı'nın tatilinden 23 Haziran 1937'de döndüğü kabul edildi. Ama 22 Temmuz 1937'de Cemşit Nahçıvanlı'nın ismi, 1937-1938 akademik yılı için Akademi programını gerçekleştirecek akademik personelin listesinde belirtilmedi.³³⁷

14 Temmuz 1937'de ikinci sınıfın komutanı Cemşit Nahçıvanlı'nın yaz eğitimi için Jitomir'e gönderilmesine karar verildi. Jitomir'deyken Bakü'den garip bir mesaj aldı. Azerbaycan Tugayı komutanı Gambay Vazirov tutuklanmıştı. 7 Eylül 1937'de Cemşit Nahçıvanlı önderliğinde ikinci sınıf öğrencileri yaz eğitiminden-askerî taliminden geri döndüler.

Bu süre zarfında, Akademi'de Halk Savunma Komiseri'nin emriyle bir bilimsel konsey oluşturuldu ve Cemşit Nahçıvanlı 11 Ekim'de verilen bir emirle bu konseye dahil edildi. Görünüşe göre, akademideki bir sıra üst düzey yetkilinin hapse atılması Cemşit Nahçıvanlı'ya bir ihtiyaç yarattı. Öyle ki 1937'de öğretmenlerin politik görüşlerinden bağımsız olarak ders vermelerine izin verildi. Bu kadar sıkıntılı bir zamanda partinin üyesi olmayan Cemşit Nahçıvanlı'ya da aynı yetki verildi.

Ancak, o yılın Kasım ayından itibaren durum gerginleşti. 21 Kasım'da Veryovkin-Rakhalsky, Taktik Departman liderliğinin genel çalışmasını güçlendirmek için Cemşit Nahçıvanlı'yi özel fakülte ikinci sınıf başkanlığı görevinden alan bir emir imzaladı. 15 Ocak 1938'de Akademinin gece ve uzaktan eğitim bölümü öğrencilerinin mezuniyet töreni oldu. 6 Mayıs'ta 12 diğer kişiyle Jitomir'e giden Nahçıvanlı, artık 10 Mayıs'ta Moskova'ya dönenlerin arasında değildi. Sadece 15 Mayıs'ta gizli bir nedenden dolayı Moskova'ya döndü ve sadece beş gün sonra 20 Mayıs 1938'de tutuklandı. 17 Mayıs'ta tutuklanması hakkında tamamen gizli bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, Frunze Akademisi özel bölümünün 2. sınıfının komutanı Nahçıvanlı Cemşit Caferoglu'nun 1895'te doğduğunu belirtilmiş, Nahçıvan şehrinde doğduğu, herhangi parti mensubu olmadığı ve kombrig (tuğgeneral) rütbeli olduğunu yazılmıştır.

³³⁷ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 650.

Raporda Cemşit'in ünlü hanın soyundan geldiği de vurgulanmıştır. İlk defa, bu raporda babası Cafergulu Han'dan, bir rotmistr olarak değil, Çar Ordusu'nun yarbayı olarak bahsedilir. Cemşit Nahçıvanlı'ya karşı yapılan diğer suçlamalardan biri, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne hizmet etmesiydi.³³⁸ Raporda şunlar yazılmıştır:

*“Kardeşleri eski çarlık ordusunun subaylarıydı ve devrimden sonra babalarıyla birlikte İran'a kaçtılar ve İran ordusunda üst düzey görevlerde bulundular. Cemşit Nahçıvanlı, 1922'de Acil Durum Komisyonu (ÇK) ve 1931'de Özel Devlet Siyasi Departmanı tarafından tutuklandı”.*³³⁹

Tuğgeneral Cemşit Nahçıvanlı'nın tutuklanması 23 Mart 1938'de, hapse atılan Lewandowski'nin ifadesine dayanıyordu. Bu açıklamada Lewandowski, onun Alihaydar Garayev'in talimatları üzerine karşı devrimci faaliyetlerde bulunduğunu bildirmesi üzerine, Nahçıvanlı'nın dosyasının üzerine "tutuklansın" yazılmıştı.

Ancak, 17 Mayıs 1938'e kadar Cemşit Nahçıvanlı'yı tutuklamak mümkün olmadı. Yukarıda belirtildiği gibi, akademinin personel departmanının belgelerinde tutuklandığı tarih, 20 Mayıs 1938 olarak gösterilmiştir. Bu gerçek, Rus Kızıl Ordusu'nun seçkinlerinin vurulması ile ilgili incelemeler yapan N. Çeruşev ve Y. Çeruşev'in çalışmalarına da yansımıştır.³⁴⁰ 1988'de yayınlanan bir makalede Gregory Axelrod, Cemşit Nahçıvanlı'yı tutuklamak için gece saatlerinde evine gittiklerini belirtir. Onu tutuklamaya gelenler, gözaltındayken onu aramak için bir tanık bulmakta bile zorlanmışlardır.³⁴¹ Aramaya gelenler arasında, Cemşit Nahçıvanlı'ya sempati duyan ve aile üyelerinin değerli eşyalarını gizlemelerine yardımcı olmaya çalışan insanlar olduğunu gösteren araştırmalar vardır. Cemşit Nahçıvanlı tutuklandığında, karısı ve kızı Aliya (Alla) Hanım dairedeydi.

Tutuklandıktan sonra, Cemşit Nahçıvanlı'nın dairesi arandı. Moskova'da ailesiyle birlikte yaşadığı dairenin birinci katta bulunduğu ve özel bir daire olmadığı

³³⁸ Şəmistan Nəzirli, “General Cəmsid Xan Naxçıvanski”, **Azərbaycan qəzeti**, 26.08.2015, №184, s.11.

³³⁹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских...**, с. 709.

³⁴⁰ Николай Черушев, Юрий Черушев, “Расстрелянная Элита РККА. 1937–1941. Комбриги и им равные”, <https://www.labirint.ru/books/441709>

³⁴¹ Qriqori Akselrod, “Xan Nəsilli Briqada Komandiri”, **Nedelya**, s.8.

da unutulmamalıdır. Üç odalı bir dairede, üç aile yaşıyordu. Araştırmacı-yazar Rudolf Ivanov, 21-22 Mayıs gecesi Cemşit Nahçıvanlı'ya tutuklandıktan sonra bir anket verildiğini ve SSCB İçişleri Bakanlığı'nın Lubyanka'daki özel hapishanesinde bir soruşturma hücresine yerleştirildiğini gösterir.

Generalin soruşturmada kalması iki aşamaya ayrılabilir. İlk aşama 21 Mayıs 1938 ile 5 Haziran 1938 arasındaki dönemi kapsar. Bu dönemde Cemşit Nahçıvanlı davasının araştırılması için, İçişleri Bakanlığı İkinci Dairesi 3. bölümünün Başkan Yardımcısı Baranov atanmıştı. Araştırmacı R. Ivanov'a göre, davanın Baranov'a emanet edilmesinin amacı, savcı olarak yeteneğini test etmektir. Baranov için belirlenen ana görev, gerçeklere ve kanıtlara bakılmaksızın Cemşit Nahçıvanlı'ya önceden belirlenmiş hükmü uygulamaktır. Soruşturma sırasında savcı, Cemşit Nahçıvanlı üzerinde ciddi baskı oluşturmuştur. Yasal deneyimi olmayan Baranov, Cemşit Nahçıvanlı'nın temasta olduğu isimleri söylemesini ve Alihaydar Garayev ile karşı devrimci ilişkisini itiraf etmesini istemiş; Cemşit Nahçıvanlı bu iftira niteliğindeki itirafları kabul etmediği için, İçişleri Bakanlığı'nın güçlü silahlı subayları tarafından defalarca dövülmüştür. Belgelere göre, tuğgeneral Cemşit Nahçıvanlı 52 gün yargılandı ve işkence gördü. 5 Haziran 1938'de Cemşit Nahçıvanlı mahkum edildi ve Lefortovo hapishanesine gönderildi.

Soruşturma sürecinin ikinci aşaması 5 Haziran - 12 Ağustos arasında sürdü. Cemşit Nahçıvanlı eski SSCB Siyasi Departmanı'nın Lefortovo hapishanesinde işkencelere katlanmak durumunda kaldı.³⁴² Kararın sunulmasının ardından Cemşit Nahçıvanlı'nın askerî akademiden atılması için gerekçe oluşmuştu. 27 Haziran 1938'de Cemşit Nahçıvanlı, Frunze Askerî Akademisi başkan vekili Veryovkin-Rakhalsky ve akademi komiseri vekili Batrakov'un imzasıyla Akademi'den kovuldu. 0036 sayılı Kararı:

"SSCB Halk Savunma Komitesinin 9 Haziran 1938 tarihli 0028 sayılı Kararına dayanarak Akademinin 1 Fakültesinin 2. sınıfının komutanı

³⁴² Musa Quliyev, "Azərbaycanın Milli Hərb Sənəti Tarixinə Adı Qızıl Hərflərlə Yazılmış General Cəmşid Naxçıvanskiinin 120 illik Yubileyi Qarşısında", *Şərq qapısı*, 02.06.2015, № 107, s. 3.

Nahçıvanlı Cemşit Cafer oğlu Askerlik Kanunu'nun 44. "V" maddesi uyarınca görevden alınsın".³⁴³

Azerbaycan askerî tarih araştırmacısı olan Şemistan Nazirli, 12 Ağustos 1938'de Cemşit Nahçıvanlı'ya iddianame ilan edildiğini yazar.³⁴⁴ İddianamede tuğgeneralin Azerbaycan Ulusal Merkezi olarak adlandırılan Azerbaycan anti-Sovyet milliyetçi örgütünün aktif bir üyesi olduğu ve Alihaydar Garayev tarafından örgüte üye yapıldığı yazmıştır. Şimdiye kadar, çoğu araştırmacı Cemşit Nahçıvanlı'nın gerçekten Azerbaycan Ulusal Bağımsızlık Merkezi'nin üyesi olmadığına inanır. Her halükarda, hapisten önce Cemşit Nahçıvanlı tarafından verilen tüm ifadelerde bu reddedilmiştir. Ancak, son tutuklanma sırasındaki soruşturmalarda Cemşit Nahçıvanlı böyle bir örgütün varlığı ve üyeliği hakkında birkaç itirafda bulunmuştur. Bu itiraflarda, 1924 yılında Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreteri Alihaydar Garayev'in "Azerbaycan Ulusal Merkezi"ne dahil olduğunu kaydetti. Bu nedenle Alihaydar Garayev'in onu etkileme süreci çok önce başladı. Açıklamada Cemşit Nahçıvanlı tarafından şunlar yazılmıştır:

“Eylül 1921'de Garayev Azerbaycan Halk Harbiye İşleri Komiserliği'ne atandıktan sonra beni aradı ve Azerbaycan Tugayını komuta etmeyi teklif etti (bundan önce Azerbaycan askerî okulunun ekonomi direktörü olarak çalıştım). Reddetmeye çalıştım, Garayev beni tehdit etti ve Tugay komutanı olmayı kabul ettim. Bu görevi aldığımda, Garayev'in büyük desteği ile karşılaştım ve bana karşı tutumu çok dikkatliydi. Böyle iyi bir tavırla beni kendisine bağladı ve ona sadık kaldım. Görüşmelerde Garayev beni her zaman eski bir han ve Musavat üyesi olarak durumumun istikrarlı olmadığına ikna etmeye çalıştı”.³⁴⁵

Cemşit Nahçıvanlı açıklamasında ayrıca Merkez'in hedeflerini de belirtti: Sovyet hükümetini devirmek, Azerbaycan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırmak ve Azerbaycan'daki kapitalist sosyal yapıyı, özellikle ulusal burjuva hükümetini restore etmek. Merkezin ayaklanmaya hazırlanmalarına öncülük eden ve ayaklanma

³⁴³ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских**, с.749

³⁴⁴ Şemistan Nəzirli, **1920-ci İldə Qarabağ Döyüşləri**, Bakı, 2009, 480 s., s. 215.

³⁴⁵ Şemistan Nəzirli, “General Cəmsid Xan Naxçıvanski”, **Azərbaycan**, 26.08.2015, № 184, s.11.

sırasında liderlik edecek olan Askerî Merkez üyeleri arasında, Cemşit Han kendisiyle beraber Cengiz Yıldırım ve Galib Bey Vekilov adlı birisinin de olduğunu da itiraf etti. Ayaklanmayı destekleyen diğer subaylar arasında topçu alayı komutanı eski Musavat ve Çarlık Ordusu'nun subayı Novruzov, alayın kurmay başkanı, eski Musavat ve Çarlık Ordusu'nun subayı Şahtatinski, subay Dagirov, Dördüncü Azerbaycan alayı komutanı Mirzayev, süvari filosu komutanı Abdullabeyov'un isimlerinden bahsedildi.

Davanın materyallerinde, Azerbaycan ile birlikte, Gürcistan ve Ermenistan'daki anti-Sovyet faaliyetleri hakkında çok fazla bilgi vardır. Aslında, Cemşit Nahçıvanlı Azerbaycan Ulusal Merkezi'nin bir üyesi olsa bile, bu merkezlerin faaliyetleri ile çok yakından tanıştığı konusunda ikna edici görünmüyor ve bilgiler açıkça SSCB güvenlik kurumları ve polis ilavelerini içeriyordu. Örneğin, Cemşit Han'ın ifadesinin bir kısmı şöyle:

“Soru: Gürcistan ve Ermenistan'ın milliyetçi örgütleriyle "Azerbaycan Ulusal Merkezi" nin anlaşması ne zaman ve kimler tarafından gerçekleştirildi?

*Cevap: Bu müzakerelerin başlangıcı 1931 yılına dayanıyor. Silahlı bir ayaklanmayı organize etmek için AMM, Azerbaycan tugayının yanı sıra aralarında ilgili çalışmalar yürütüldüğü yerel nüfusun gücüne de sahipti. Garayev'e göre Ermenistan ve Gürcistan'da olduğu kadar orduda da çok çalışma yapılıyordu ve Garayev bu cumhuriyetlerdeki ulusal tugayların silahlı ayaklanmanın örgütlenmesinde ana güç olacağını söyledi. Bu cumhuriyetlerde, yerel nüfusun silahlı eylemlerine de güveniliyordu. Ulusal merkezlere Gürcistan'da Eliava Orahelaşvili ve Ermenistan'da Ter-Gabrielyan başkanlık ediyordu. Yerel halk arasındaki çalışma, köylerdeki en etkili insanları, bölge komiteleri sekreterini ve bölge yürütme komiteleri başkanlarını içeren ilgili bir anti-Sovyet kampanyasından oluşuyordu. Nüfusun elinde bulunan çok sayıda silah ve askerî hizmet için çağrılmaması gerekenlerin büyük bir yüzdesinin Osoaviaksim ordusu aracılığıyla askerî eğitim alması da bu duruma dahil edilmelidir”.*³⁴⁶

³⁴⁶ Şamistan Nəzirli, **Güllələnmiş Azərbaycan Generalları. Hekayələr, Portretlər, Oçerklər, Məqalələr**, Bakı, 2016, 704 s., s. 460.

Bu itirafların doğru yahut yanlış mı olduğu konusunu açıklığa kavuşturacak alternatif kaynaklara ulaşılamamıştır. Cemşit Nahçıvanlı'nın Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne hizmetleri, eski bir han ailesinden geldiği düşünüldüğünde bunu iddia etmek mümkündür. Ama Bolşevik'lere, Azerbaycan SSC'ye ve SSCB'ye yaptığı hizmetler düşünüldüğünde bunu inkar etmek de mümkündür. Bununla birlikte, alternatif kaynakların ve bilgilerin eksikliği nedeniyle, bu konuda belirli bir bilimsel görüş ortaya koymak imkansızdır.

İlginç bir şekilde, suçlamalar büyük ölçüde 1931 suçlamalarıyla çakıştı. Örneğin Cemşit Nahçıvanlı'nın Azerbaycan'daki Sovyet hükümetini devirmek için bir planın hazırlanmasına ve Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılmasına aktif olarak katıldığı ve kişisel olarak bir askerî darbe planı hazırladığı yazılmıştır.

Cemşit Nahçıvanlı'nın tekrarlanan açıklamalarına rağmen, ailesine karşı suçlamalar iddianameye dahil edilmiştir. İran (Persiya) ordusunda görev yapan göçmen kardeşi Kelbali Han ile temasları olan Cemşit Nahçıvanlı'nın kardeşine, ayaklanma Azerbaycan'da patlak verdiğinde yardım etmek için göçmenlerden oluşturulmuş askerî birlik göndermesi talimatını verdiği kaydedilmiştir.

Çalışmadan da anlaşılabacağı üzere, askerî akademiye geldikten sonra Cemşit Nahçıvanlı özellikle Azerbaycan başta olmak üzere tüm konularda son derece dikkatliydi. Ancak iddianamede, Harp Akademisi'nde görev süresi boyunca Azerbaycan Ulusal Merkezi ile ilişkileri olduğu belirtilmişti. 1931'de hapisshaneden çıkarıldıktan sonra Cemşit Nahçıvanlı'nın Moskova'ya geldiği ve Alihaydar Garayev ile yeniden temas kurduğu yazılmıştı. Onun Azerbaycan Ulusal Merkezi'ndeki Sovyet karşıtı faaliyetlerini daha da güçlendirdiği ve merkezin çalışmalarında aktif rol aldığı iddia ediliyordu.

Suçlamaların en ciddi boyutta olanı ise casusluktu. 1921-1926'da, yabancı ülkeler için casusluk yapmakla suçlanmış; bu durum için, AzPambig'in başkanı Muhammed Hacıyev'i kullandığı yazılmıştı. Toplamda Cemşit Nahçıvanlı'nın soruşturması 42 sayfalık bir dosyaydı.

Bu suçlamalardan on dört gün sonra, 26 Ağustos 1938'de, SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Kurulu kapalı bir duruşma düzenledi. Sadece 15 dakika süren duruşma, 12.50'de Askerî Kurul Mahkemesi başkanı V.V.Ulrih ve diğer üç şahsın katılımıyla gerçekleştirildi ve General Cemşit Nahçıvanlı ölüm cezasına

çarptırıldı.³⁴⁷ Mahkeme başkanı, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin 1B, 8, 11. maddeleri uyarınca suçlanan Cemşit Cafer oğlu Nahçıvanlı'nın ceza davasının ele alındığını açıkladı. Sekreter hükümlünün mahkeme salonuna özel koruma altında getirildiğini, ancak davaya hiçbir tanık çağrılmadığını bildirdi. Aslında, davada adı geçen birçok insanın mahkemeye çıkması neredeyse imkansızdı. Çünkü en ciddi ifadelerin yazarları kurşuna dizilerek idam edilmişti. Mahkeme belgeleri, Cemşit Cafer oğlu Nahçıvanlı'nın davanın ertelenmesini talep etme hakkına sahip olmasına rağmen, bunu istemediğini gösterir. Bunun sebebi, yeterli işkenceye son vermek mi yoksa yargının adaletine güvensizlik ve umutsuzluk muydu ? Bunu belirlemek imkansızdır. Mahkeme başkanı, Cemşit Han'a, suçunun niteliğini açıkladı ve suçlu olduğunu iddia edip etmediğini sordu. Doğrudan ölümün gözlerine bakabilen ve general haysiyetine yapılan hakaretlere daha fazla dayanamayan Cemşit Nahçıvanlı, tüm günahlarını itiraf ettiğini ve kendini suçlu gördüğünü söyledi.

Doğal olarak kendi aleyhinde haksız bir hükmün verilebilmesi için ciddi şekilde işkence gördü. Cemşit Nahçıvanlı'nın karar okunduktan sonra son sözü söylemesi istenmesine rağmen, ciddi şekilde yaralanan general, kekelemekten utanıyordu ve hanlık gururunu koruyordu. Kurşuna dizilerek idam edilmesi o gece Moskova'da gerçekleşti. Araştırmalar, Moskova yakınlarındaki Koluga otoyolunun yakınında "Kommunarka" adlı bir ormanda toplu bir mezara gömüldüğünü gösterir.³⁴⁸ SSCB'nin diğer çok sayıda siyasi ve askerî figürlerinin, önde gelen generalin (Buharin, Rykov, Karayev, Bunyadzade, Verhovsky, Lewandowski ve diğerleri) Cemşit Han'la aynı mezarlıkta - Kommunarka-Loza tesisinde gömüldüğü bilinmektedir.

Generalin ölümünden sonra, karısı ve 1930'da Bakü'de doğan kızı Aliya Nahçıvanskaya yoğun baskılara maruz kalmışlardır. Cemşit Nahçıvanlı'nın üvey oğlu Ruben Nahçıvanlı, 1940'larda Bakü'de mimar olarak çalışmıştır. Nahçıvanlı ailesi, 1939'da Bakü'ye taşınmış ve 1950'lere kadar Bakü'de Çelyayevsky Caddesi, Bina 7,

³⁴⁷ Şəməstan Nəzirli, **1920-ci İldə Qarabağ Döyüşləri**, Bakı, 2009, 480 s., s. 215.

³⁴⁸ Musa Quliyev, "Azərbaycanın Milli Hərb Sənəti Tarixinə Adı Qızıl Hərflərlə Yazılmış General Cəmsid Naxçıvanskinin 120 illik Yubileyi Qarşısında", **Şərq qapısı**, 02.06.2015, № 107, s. 3; Qaşqay Ziyəddinoğlu, "Kəngərli Nəslinin Sonuncu Generalı", <https://az.strategiya.az/news.php?id=106862>. 23.11.2017.

Apartman 35'te yaşadı. O sırada, Cemşit Nahçıvanlı'nın kızı Aliya Nahçıvanskaya Erivan Üniversitesi öğrencisiydi. Bu bilgi, karısının, Cemşit Nahçıvanlı'nın beraatıyla ilgili SSCB Yüksek Sovyeti'ne yazdığı mektupla sabittir.³⁴⁹

Nahçıvanlı'nın ailesi üzerindeki baskılar, 1953'te İosif Stalin'in ölümünden sonra azaldı. Baskı mağdurlarının beraat ettirilmesi sırasında, 14 Nisan 1955'te Cemşit Nahçıvanlı'nın karısı generalin beraat ettirilmesi için, SSCB Ali Sovyeti (Parlamentosu) Yürütme Kurulunun başkanı K.E.Voroşilov'a mektup yazmıştır. Mektubta G. Nahçıvanskaya tutuklandıktan sonra, Cemşit Nahçıvanlı'nın kaderi hakkında hiçbir şey bilmediklerini ve şayet hayattaysa da onun serbest bırakılması istekleri belirtilmiştir.

22 Aralık 1956'da, SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Kurulu resmen tuğgeneral Cemşit Nahçıvanlı'yı beraat ettirdi.³⁵⁰ Böylece General Cemşit Nahçıvanlı ölümünden sonra tamamen masum bulundu ve mahkum edildiği tüm madde ve iddialar reddedildi. SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Kurulu'nun kararı, 12 Ocak 1957 tarihinde Azerbaycan SSC Bakanlar Konseyi ve Savcılık Genel Müdürlüğü'ne bağlı Devlet Güvenlik Komitesi'ne gönderildi.³⁵¹

Resmi beraatin, fiili beraat haline dönüşmesi ancak büyük lider Haydar Aliyev'in yirminci yüzyılın sonlarında ve 70'lerin başında iktidara gelmesiyle gerçekleşti.

3.5. Cemşit Han Nahçıvanlı'nın Askerî-Tarihi Mirasının Korunması Yönündeki Çalışmalar

Cemşit Nahçıvanlı'nın beraatından uzun bir süre sonra bile onun hayatını, askerî faaliyetlerini, mirasını incelemek için ciddi adımlar atılmamıştır. 20. yüzyılın 70'li yıllarının başında unutulmaz general Cemşit Nahçıvanlı hakkındaki makalelerin yazılmasına başlanmıştır. Azerbaycan halkının milli lideri Haydar Aliyev, Azerbaycan harp tarihinin bu önemli generalinin yaşamının ve faaliyetlerinin incelenmesi için büyük çabalar sarf etmiştir. Azerbaycan SSC'yi yöneten Haydar Aliyev, tarihte ün kazanmış Azerbaycanlı şahsiyetlerin faaliyetlerinin incelenmesini

³⁴⁹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских**, с. 740.

³⁵⁰ Abasət Nuriyev, "3191 Nömrəli Order...", **Şərq qapısı**, 10.08.2019, s 3.

³⁵¹ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских**, с.789

ve teşvik edilmesi konusunu önemli meselelerden biri olarak gündeme getirmiştir. Araştırmacı Elnur Kalbizade yazıyor:

*“Bolşevik'ler Azerbaycan'ı işgal ettiklerinde, her şeyden önce milli uyanışı engellemeye, entelektüel aydınları, halkın ulusal özbilincini sağlayacak fikirleri yok etmeye çalıştılar ve neredeyse fiziksel olarak bunu başardılar. Devlet güvenlik hizmetlerindeki yıllarında, milli lider, ulusal bilincin yeniden sağlanması ihtiyacının bağımsızlık için bir önkoşul olduğunu belirledi. ...1970'lerde çekilen "Nesimi" ve "Babek" gibi filmlerde Azerbaycan kimliğinden gurur duyulması ve yabancılara karşı savaşma gücünün propagandası yapılıyordu”.*³⁵²

Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC'e liderlik döneminin en önemli başarılarından biri, güçlü bir askerî potansiyelin oluşturulmasıydı. Haydar Aliyev'in ciddi çabaları sonucunda, 1971'de Bakü'de gençleri yüksek askerî okullara hazırlayan ilk eğitim kurumu olan özel bir askerî yatılı okul açıldı. Bir süre sonra bu okula, Cemşit Nahçıvanlı'nın ismi verildi. Haydar Aliyev'in okulun adını Cemşit Nahçıvanlı Askerî Lisesi olarak adlandırması tesadüfi değildi. Bu amaçla, Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin I.Genel Sekreteri - Başkanı Haydar Aliyev, araştırmacıların, Cemşit Nahçıvanlı'nın hayatının ve faaliyetlerinin çeşitli şekillerde tanıtımına özel olarak dikkat etmesine çeşitli yollarla destek sağladı. Bu amaçla Haydar Aliyev, Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi Parti Tarihi Enstitüsü'ne adaletsizlik ve baskı mağduru Cemşit Nahçıvanlı hakkında objektif ve kapsamlı bir bilimsel araştırma yapılması talimatını verdi.³⁵³ Bu siyasi desteğin ardından, Cemşit Nahçıvanlı hakkında ilk araştırma materyalleri basın aracılığıyla halka sunuldu. SSCB yönetimini bilen Haydar Aliyev'in, Azerbaycanlı olmayan yazarlara da Cemşit Nahçıvanlı'nın mirasını incelemek için destek sağlaması ve onların bu konuda makalelerinin yayınlanmasına özel dikkat göstermiş ve teşvik etmiştir. Cemşit Nahçıvanlı hakkındaki makalelerin, eski Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere, esas olarak 1971'den sonra Azerbaycan'da yazıldığı görülebilmektedir.

³⁵² Elnur Kalbizade, “Azərbaycanı Azərbaycana Qaytarmaq Məramı”, **Şərq qapısı**, 11 iyun 2014. № 109, s. 1.

³⁵³ Abasət Nuriyev, “3191 Nömrəli Order...”, **Şərq qapısı**, 10.08.2019, s 3.

Bu makalelerin çoğu, SSCB liderliğinin dikkatini ve ilgisini çekmek için önemli gazetelerde yayınlanmıştır.

Cemşit Nahçıvanlı ile ilgili ilk gazete makalesi, tarihçi Ali Aliyev'e aittir. Makale büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Sonrasında çoğu gazete, Cemşit Nahçıvanlı'nın askerî faaliyetleri hakkında, Azerbaycan ve Rus dillerinde makaleler yayınlamaya başlamışlardır.³⁵⁴ Ali Aliyev'den sonra, bu konudaki makaleler ise önce Azerbaycan SSR Askerî Komiserliği siyasi departmanı başkanı Abbasov ve daha sonra bazı Azerbaycanlı olmayan yazarlar tarafından yayınlanmıştır.

Haydar Aliyev, 23 Haziran 1971 tarihinde, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosu toplantısına bizzat başkanlık etmiş; toplantıda "SSCB Silahlı Kuvvetlerinin ünlü isimlerinden Cemşit Nahçıvanlı'nın anısının yaşatılması" konusu tartışılmış ve bu konuda 4 maddelik bir karar alınmıştır.³⁵⁵

Böylece, 1969'da Azerbaycan yönetimine seçilen Haydar Aliyev'in teşvikleri ile Cemşit Nahçıvanlı'nın adı Azerbaycan'ın askerî tarihinde beraat etmiştir. Sonraki yıllarda, generalin adı Bakü'de ve memleketi Nahçıvan'da ölümsüzleştirilerek, Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi "Azerbaycan Tüfekçi Tümeni Komutanı Cemşit Han Cafergulu Han oğlu Nahçıvanlı ..." başlıklı makaleler yayınlanmıştır.

Cemşit Nahçıvanlı'nın ev müzesi, 1980'lerde doğduğu Nahçıvan'da kuruldu. Bu amaçla, 1981 yılında, Haydar Aliyev Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ilk sekreteri olduğu tarihte ilk defa talimat vermiştir Cemşit Nahçıvanlı'nın doğumunun 85. yıldönümü vesilesiyle, 8 Ağustos 1981 tarihli bir kararname imzalamıştır.³⁵⁶ Kararla ilgili olarak, Azerbaycan SSC Bakanlar Konseyi 15 Aralık 1981 tarihinde bir emir yayınladı. Azerbaycan Komünist Partisi Nahçıvan Bölgesel Komitesi'nin 31 Ağustos 1982 tarihli kararı ile Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi de 29 Eylül 1982 tarihli kararı kabul etti. 22 Ekim 1982'de Cemşit Nahçıvanlı'nın ev müzesi Nahçıvan'da açıldı. Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın 22 Kasım 1982 tarihli emriyle Cemşit Nahçıvanlı müzesi, babası Cafergulu Han'ın Nahçıvan şehrindeki konağına yerleştirildi. Müze başlangıçta, Cafergulu Han'ın konağının birinci katında yer

³⁵⁴ Musa Quliyev, "Sərkərdə", **Xalq**, 08.08.2015, s. 4.

³⁵⁵ Abasət Nuriyev, "3191 Nömrəli Order...", **Şərq qapısı**, 10.08.2019, s. 3.

³⁵⁶ Gülcəmal Tahirova, "Cəmsid Naxçıvanski Tariximizin Şanlı Səhifələrində", **Şərq qapısı**, 10.08.2017, s. 3.

alıyordu ve 1985'te ikinci kata taşındı. Aslında, Nahçıvan Kent Halk Temsilcileri Konseyi Yürütme Kurulu'nun 15 Mart 1983 tarihli kararı ile tüm binanın ev müzesi için kullanılması onaylanmıştı. Ancak Nahçıvan Bölgesel Parti Komitesi binanın bir kısmını başka bir organizasyona devretti. Müze Kasım 1987'de resmen açıldı.³⁵⁷ Bu binada 1921 yılında yetimhane, 1936'dan 1985'e kadar geçen dönemde Nahçıvan Şehri Polikliniği, yanı sıra 1950'lerde Komsomol komitesi, iletişim ve posta merkezi de yerleşmiştir. 1960'larda binanın bir kısmında Savcılık yerleşmiştir.

Bağımsızlık yıllarında aynı binada müze ile birlikte devlet açısından önemli bazı kuruluş ve teşkilatlar - Yeni Azərbaycan Partisi Nahçıvan Şehri Teşkilatı, 3 No'lu Müzik Okulu, Halk Sanatları Atölyesi de faaliyet göstermiştir.³⁵⁸

Günümüzde ise bu müze Nahçıvan'ın merkezinde olup, Cemşit Han Kengerli-Nahçıvanlı'nın doğduğu ve o iki yıl boyunca yaşadığı evde faaliyetine devam etmektedir. Kurulduğu sırada, sadece 300 sergi eşyası bulunan müzenin fonunda 2017 yılında, yaklaşık 6.000 sergi eşyası toplanmıştır.³⁵⁹ Şu anda, bu eşyalardan sadece 1.000 kadarı sergide gösterilmektedir. Müze fuarı, üç büyük salon ve bir odadan oluşmaktadır. İlk büyük salonun on iki bölümündeki eşyalar Cemşit Nahçıvanlı'nın yaşamını ve askerî kariyerini yansıtır. Generalin çocukluk ve erken askerî eğitimi, Birinci Dünya Savaşı, 1921-1931 yıllarında Azerbaycan Dağ Tüfekçi Tümeni komutanlığı, M.V.Frunze Askerî Akademisi'ndeki eğitim yılları ve akademi'deki askerî pedagojik faaliyeti ile ilgili belgeler ve fotoğraflar burada sergilenmektedir. İkinci ve üçüncü salonlar memorial odalar olarak korunmaktadır. Odalardan biri generalin çalışma odası olarak sergilenmektedir. Kişisel eşyaları ve kitapları burada korunmaktadır. Müzenin, askerî tarihimizde Cemşit Nahçıvanlı'nın yeniden beraat edilmesinde önemli bir rol oynayan Haydar Aliyev'in adını taşıyan bir odası daha vardır. Oda, Bakü'deki Cemşit Nahçıvanlı'nın adını taşıyan askerî okulda 1974, 1984, 1985'te Haydar Aliyev'in fotoğraflarını, generalin 1990'da kutlanan doğumunun 95. yıldönümünde katılımının fotoğraflarını, müzenin açılış fotoğraflarını içerir.

³⁵⁷ Musa Quliyev, "Azərbaycanın Milli Hərb Sənəti Tarixinə Adı Qızıl Hərflərlə Yazılmış General Cəmsid Naxçıvanski'nin 120 illik Yubileyi Qarşısında", **Şərq qapısı**, 02.06.2015, № 107, s. 3.

³⁵⁸ Nail Əsgərov, "Bir Binanın Dünənindən Bu Gününə", **Şərq qapısı**, 13.03.2019, № 50, s. 3.

³⁵⁹ Gülcəmal Tahirova, "Cəmsid Naxçıvanski Tariximizin Şanlı Səhifələrində", **Şərq qapısı**, 10.08.2017, s. 3.

1991 yılında Azərbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını yeniden kazandı. Yeni şəhərlərdə, tarixi keçmişin xüsusiyyətlərlə askəri tarixin incələnməsinə olan marq artmışdır. 1993 yılında, Haydar Aliyev'in siyasi iktidara dönməsindən sonra Cəmşit Naxçıvanlı'nın mirasının araşdırılmasına önəm göstərilmişdir. Azərbaycan bağımsızlığını geri kazandıqdan sonra, gənc askərlərlə yaptığı görüşmədə Haydar Aliyev, Cəmşit Han'ın ismini ən üst düzey askərlərlə aynı sırada anmışdır:

*“...Çarlık Rusya'sı döneminde bile Azərbaycanlıların orduda böyük komutanları və böyük generaləri vardı: Aliğa Şihlinski, Samedəğa Mehmandarov, Cəmşit Naxçıvanlı. Sadəcə Naxçıvanlı değıl, aynı zamanda Naxçıvan han ailəsindən 6 kişı Çarlık Rusya ordusunda general rütbesiylə görev yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nda da birçoğı savaştı”.*³⁶⁰

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 13 Mart 1998'de, Cəmşit Naxçıvanlı Askerî İhtisas Lisesi'nin Naxçıvan şubəsinin kurulması için bir emir verdi və 13 Ekim 1999'da Cəmşit Naxçıvanlı Askerî Lisesi'nin Naxçıvan Şubəsi açıldı.³⁶¹ Daha sonra Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in, 7 Şubat 2004 tarixli emri ilə Haydar Aliyev'in adını alan Naxçıvan Askerî Lisesi də bu şubəyə dayanaraq kurulmuşdur.³⁶²

Azərbaycan'ın yenidən bağımsızlığının ilanından sonra askəri gazetecilər və tarixçilər, Cəmşit Naxçıvanlı haqqında birqəç kitab və məqalə yazdı. Xüsusiyyətlərlə, Rus gazeteci və tarixçi Rudolf Ivanov tərəfindən yazılan və 2007'de yayınlanan 832 səhifəlik "Sovyetlər Birliğı Adına" ("İmena Soyuza Sovetskikh") isimli kitab Cəmşit Naxçıvanlı'nın mirası haqqındaki ən böyük və ən dəğərli çalışmalardan biri olaraq qəbul edilə bilər.³⁶³

2015 yılında, Azərbaycan harp tarixində tanınmış bir komutan olan Cəmşit Naxçıvanlı'nın doğumunun 120. Yıldönümü, Azərbaycan Cumhuriyeti'ndə dövlət düzeyində qutlanmışdır. Bu bağlamda, Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2

³⁶⁰ Musa Quliyev, “Azərbaycanın İlk Milli Atıcı Diviziyasının Yaradıcısı General-Mayor Cəmşid Xan Kəngərli – Naxçıvanski”, **Şərq qapısı**, 08.01.2015, s 2.

³⁶¹ “Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talibovun çıxışları. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanasının Elektron Resursu”, <http://files.preslib.az/projects/nax/vasift.pdf>. 228 s., s. 24.

³⁶² A.e., s. 52.

³⁶³ Рудольф Иванов, **Именем Союза Советских**, с.709.

Nisan 2015 tarihinde bir emir imzalamıştır.³⁶⁴ "Cemşit Nahçıvanlı'nın 120. Yıldönümü Kutlamaları İle İlgili" emirde şöyle yazıyordu:

“Ağustos 2015, ünlü asker, ilk ulusal Azərbaycan Tüfəqçi Tümeninin komutanı olan Cemşit Cafergulu oğlu Nahçıvanlı'nın doğumunun 120. yıldönümüdür.

*Cemşit Nahçıvanlı yetenekli bir komutan olarak muhteşem bir askerî hayat yaşamıştır ve Azərbaycan'ın bağımsızlığı mücadelesindeki cesareti ile milli harp tarihine değerli katkılarda bulunmuştur. Ülkede yüksek nitelikli askerî personelin eğitim alanındaki zengin faaliyeti övgüye değer. Cemşit Nahçıvanlı, 1930'larda şiddetli baskılara maruz kalan ve totaliterciliğin kurbanı olan vatansever kişiliklerden biridir”.*³⁶⁵

General Cemşit Nahçıvanlı'nın mirasının araştırılmasına cumhurbaşkanlığı düzeyinde gösterilen özen sonucunda, Azərbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ortak katılımıyla generalin doğumunun 120 yıldönümü için hazırlıklar yapılmıştır. Emrin imzalanmasından sonra, general hakkında yeni araştırmalar ortaya çıkmış, kitap ve makaleler yayınlanmıştır.

Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in bu emrinden sonra, 9 Nisan 2015 tarihinde , Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı Vasif Talibov, "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Cemşit Nahçıvanlı'nın doğumunun 120. yıldönümü için Eylem Planı'nın onaylanması" emrini vermiştir.³⁶⁶ Plana göre Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi ve Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Şubesi Cemşit Nahçıvanlı'nın 120. yıldönümünde adanmış bilimsel bir konferans düzenledi; okullarda ve kültür bakanlığına bağlı kuruluşlarda çeşitli toplantılar yapıldı. Ayrıca Cemşit Nahçıvanlı Ev Müzesi'nde açık ve uzaktan

³⁶⁴ “Cəmişid Naxçıvanskinin 120 illik Yubileyinin Keçirilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı”, 02.04.2015. <http://www.e-qanun.az/framework/29659>.

³⁶⁵ A.e.

³⁶⁶ “Cəmişid Naxçıvanskinin 120 illik Yubileyinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında Keçirilməsi ilə Əlaqədar Tədbirlər Planı”nın Təsdiq Edilməsi Haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin Sərəncamı”, 09.04.2015. www.alimeclis.az/index.php?option=com_content&view=article&id=125:cmid-naxcvanskinin-120-illik-yubileyinin-naxcvan-muxtar-respublikasında-kecirilmsi-il-laqdar-tdbirlr-plannn-tsdiq-edilmsi-haqqnda&catid=38:srcamlar&Itemid=89

dersler düzenlenmiş, generalin 120. yıldönümü ile ilgili bir posta markası çıkarılmış ve Nahçıvan Televizyon ve Radyo Yayınları Komitesi tarafından "Serasker" adlı bir belgesel filmi yapılmıştır.

2015 yılında Azərbaycan'ın Göygöl ilçesindeki en yüksek dağ zirvelerindən birine Cemşit Nahçıvanlı'nın adını ölümsüzləşdirmək için bir anıt plaketi yerləşdirildi. Bunun nedeni, 1918-1920'de, Göygöl bölgəsindəki yüksək tepələrdən birində Cemşit Nahçıvanlı'nın komuta gözləmə məvkişinin olması və o zamandan bəri haldır bu tepəyə "Han Nahçıvanlı Dağı" adını vermesidir.³⁶⁷

10 Ağustos 2015'te, Azərbaycan Askerî Tarih Müzesi, General Cemşit Nahçıvanlı'nın doğumunun 120. yıldönümündə adanmış kalabalık bir yıldönümü etkinliyinə ev sahibliyi yaptı. Etkinliyə Azərbaycan Askerî Tarih Müzesi Şefi, Emekli Albay Azizağa Ganizade, Başkanlık İdaresi Sosyo-Siyasi İşlər Bölümü Başdanışmanı Rasim Mirzayev, Savunma Bakanlığı Askerî Orkestra Servisi Şefi, Tümgeneral Yusif Akhundov vb. katıldı. İlişkiler Bölüm Başkan Yardımcısı Albay Abdullah Gürbani bir konuşma yaptı ve tanınmış generalin askerî faaliyetlerine adanmış "Yüzyılın Kahramanı" filmi izlendi.³⁶⁸

Azərbaycan'da Cemşit Nahçıvanlı'nın mirasını inceleme və tanıtmak üçün bir sıra eserlər yazılmışdır. Onun ismini taşıyan müze ilə birlikdə Azərbaycan'daki çeşitli müzələrdə də Cemşit Han'a ait çox sayıda eşyalar və materyaller sergilənməkdədir. Örneğin, Azərbaycan Milli Tarih Müzesi'nin sürekli sergilənməsində "Birinci Dünya Savaşı illərində Azərbaycan" pəncərəsində "Tatar (Azərbaycan) Silahlı Süvari Alayı" tam boyutlu fiqürü və alay silahları, alay şefi Cemşit Nahçıvanlı'nın fotoqraflarından esinlənərək yapılmışdır.³⁶⁹

Günümüzde Azərbaycan dövləti və haldır, Cemşit Nahçıvanlı ilə gurur duymakta, yaşamını və çalışmaları gənc nəsillərə aktarmaya çalışaraq ismini yüceltməkdədir.

³⁶⁷ Əfsanə Bayramıqızı, "Görkəmli Sərkərdənin Xidmətləri Xatırlandı Cəmşid Naxçıvanski-120", **Xalq qəzeti**, 11.08.2015, <http://old.xalqazeti.com/az/news/social/60792>

³⁶⁸ A.e.

³⁶⁹ Məhfuzə Zeynalova, "Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin daimi ekspozisiyasında "Azərbaycan Birinci Dünya müharibəsi illərində" bölməsinin yenidən qurulması", Azərbaycan Birinci dünya müharibəsi dövründə elmi məqalələr toplusu, Bakı, Ziya, 2014. s.205-208, s. 208.

SONUÇ

Bu çalışmada, 19. ve 20. yüzyıl sonlarında Azerbaycan halkının en önde gelen generallerinden biri olan Cemşit Nahçıvanlı'nın hayatı ve çalışmaları incelemeye gayret edilmiştir. Bununla birlikte, tezde öne sürülen tüm bilimsel hipotezlerin tam olarak kanıtlanması, gelecekteki araştırmalarla mümkün olacaktır. Çünkü Cemşit Nahçıvanlı ile ilgili Rus arşivlerinde saklanan tüm belgeler elde edilememiştir. Bu bağlamda, gelecekte arşivlerde yapılacak yeni araştırmalar yeni gerçekleri ortaya çıkarabilir ve hipotezleri doğrulayabilir. Aynı zamanda, araştırmanın birtakım sonuçların erişimine izin verdiği de aşıkardır.

Böylece, tarihi süreçlerin detaylı ve kronolojik analizinden anlaşılacağı üzere, general Cemşit Nahçıvanlı'nın mensup olduğu Han-Nahçıvanlı - Han Kengerliler şeceresinde Orta Çağlar'da bile çok sayıda ünlü asker, komutan ve devlet adamı ortaya çıkmıştır. Bu süreç, Çarlık Rusya'sının işgalinden sonra da devam etmiştir.

Kengerli-Nahçıvanlı hanedanına mensup sayısız askerler, Çarlık Rusya, Kacarlar İranı ve Pehlevi İranı ordularında görev yapmışlar ve hatta bazıları, yüksek askerî becerileri nedeniyle Osmanlı Devleti'nin en yüksek askerî madalyası olan Mecidiye nişanına layık görülmüşlerdir. Bu soydan, 6 general gelmiştir. Bunlardan dördü;– I. İhsan Han, İsmail Han, II. Kelbali Han ve Hüseyin Han, Çarlık Rusya Ordusu'nun generalleriydi. Biri, III. Kelbali Han Nahçıvani, İran Ordusu'nun generaliydi. Bir diğeri ise, Sovyet Ordusu'nun generali olan Cemşit Nahçıvanlı olmuştur. Doğal olarak, Kengerli-Nahçıvanlı hanedanının en ünlü ve en üst düzey askerî süvari korgenerali, Hüseyin Nahçıvanlı'dır. Çarlık Rusyası'nın son imparatorunun yardımcısı olan Hüseyin Han Nahçıvanlı, İmparatorluk Ordusu'nda korgeneral rütbesine sahip ilk ve tek Müslüman olmuştur.

Cemşit Nahçıvanlı, 1895 yılında Nahçıvan şehrinde doğdu. Doğum yeri hakkında başka iddialar olsa da, bu çalışmanın da verdiği bir sonuç olarak, Cemşit Nahçıvanlı'nın Nahçıvan'da doğduğunu kesin olarak söyleyebilmek mümkün olmaktadır. Tanınmış generalin adının farklı dönemlerdeki resmi belgeler ve araştırma çalışmalarının vermiş olduğu analizler neticesinde, isminin "Cemşit Nahçıvanlı" olarak belirtilmesi gerektiği sonucuna varılır.

Cemşit Han'ın ait olduğu aile – soy, hayatında önemli bir rol oynamıştır. Babası Cafergulu Nahçıvanlı, tanınmış bir asker, geniş bilgi birikimine sahipti. Rusça ve Fransızca da dahil olmak üzere birkaç dil biliyordu. Belediye başkanlığı ve diğer görevlerde çalıştığı yıllarda Türkiye, Fransa, İtalya, Avusturya, Almanya ve İngiltere'yi ziyaret etmişti. Elbette Cafergulu Han'ın derin bilgisi, farklı ülkelere seyahat izlenimleri Cemşit Nahçıvanlı'nın gelecekteki dünya görüşünün oluşumunda, eğitiminde etkili olmuştur. Cemşit Nahçıvanlı, hem anne hem de baba tarafından aristokrat bir aileye mensuptu. Annesi, Erivan hanlarının soyundan olan Abbasgulu Han Erivanski'nin kızı Fahrentac Hanım'dı.

Bir insanın kimliğini şekillendiren faktörler arasında aile kadar önemli olan bir diğer faktör çevredir. Bu çalışma, aynı zamanda Cemşit Han'ın çevresinden de etkilendiğini ortaya çıkarır. Cemşit Nahçıvanlı'nın çocukluğu ve erken eğitim yılları 1895-1907'de, Nahçıvan'da geçmiştir. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Nahçıvan'daki ve Azerbaycan şehirlerinde sosyal ilişkiler bu anlamda onun hayatın şekillenmesi açısından kayda değer bir zaman dilimidir.

Araştırmalar sonucunda ilk kez olarak, Cemşit Nahçıvanlı'nın ilk eğitim yılları hakkında kesin bir bilgiye varılmıştır. Cemşit Nahçıvanlı'nın başlangıçta çocukluk yıllarından itibaren evde Azerbaycan Türkçesi, Rusça ve Fransızca dillerinde eğitildiği bilbilmektedir. 1901-1903 yıllarında ilk eğitimini Nahçıvan'daki şehir okulunda almıştır. Bu okulda laik bilimlerin öğretimine ciddi önem verildiği, Rus dili ve edebiyatının ciddi bir şekilde öğretildiği ve çeviri dersleri düzenlendiğine dikkat çekmek gerekir. Cemşit Nahçıvanlı'nın eğitimine devam ettiği bir sonraki adres, eyaletin başkenti Erivan'da özel bir yatılı okul - pansiyondur.

Cemşit Nahçıvanlı'nın Çarlık Rusya ordusundaki askerlik öncesi hayatının incelenmesi, ünlü ve cesur bir asker olarak onun oluşumunda üç faktörün önemli rol oynadığı görülür; aile geçmişi, sosyal ortamı ve eğitim süreci.

Azerbaycan'ın en asil nesillerinden birinin çocuğu olan Cemşit Nahçıvanlı, engin bilgilere sahip olarak dedelerinin askerî geleneklerini cesurca sürdürmüştür. Pek çok durumda, soyunun askerî geleneklerinden yola çıkarak, süvari harp okullarını kendi eğitimi için tercih etmiştir.

Sonralarında dönemin tanınmış askerî okullarında - Tiflis Kadet Korpusu ve Yelzavetograd Askerî Okulu'nda eğitimine devam eden Cemşit Nahçıvanlı, I. Dünya

Savaşı sırasında yetenekli bir asker olarak ün kazanmıştır. Cemşit Nahçıvanlı, Tatar Süvari Alayı'nın 1. yüzlüğüne (sotni) astsubay olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan'lılardan oluşan alaya uyum sağlamada pek zorluk çekmemiş ve kısa sürede savaş hazırlığını daha da geliştirmiştir. Cemşit Nahçıvanlı'nın Birinci Dünya Savaşı sırasındaki ilk askerî faaliyeti de böylece kanlı savaş meydanlarında başlamıştır. Bu büyük savaş sırasında, Cemşit Nahçıvanlı, Müslümanlardan oluşan bir süvari filosunun komutanı da dahil olmak üzere çeşitli pozisyonlarda bulunmuş ve Brusilov cephesinin geçilmesinde iştirak etmiştir. Güneybatı cephesindeki büyük cesareti için tekrar tekrar Çarlık Rusya'sının çeşitli askerî ödüllerine layık görülmüştür. Cemşit Nahçıvanlı, 4. dereceden Aziz George Nişanı, ikinci, üçüncü ve dördüncü derecelerden Aziz Anna Nişanı, 2. dereceden Aziz Stanislav Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Savaş sırasında, Cemşit Nahçıvanlı askerî rütbe açısından hızla yükselmiş ve yaklaşık üç yıl içinde üç askerî rütbe almıştır. Bütün savaşlarında Cemşit Nahçıvanlı askerî yeminine sadık kalmış ve hizmet ettiği imparatorluk ordusunda tüm bilgi ve becerilerini göstermeye çalışmıştır. Çarlık Rusya İmparatorluğu ordusunda iken gerçekleştirdiği büyük hizmetleri ve kahramanlığı, bugünün gerçekleri açısından değil o zamanın verdiği gerekçe ve gerçekler açısından değerlendirilmelidir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması sırasındaki ve arifesinde Cemşit Nahçıvanlı'nın askerî faaliyetlerinden yola çıkıldığında tüm bilgiler ve belgeler onun Cumhuriyet'in ilanından sonra ulusal hükümetin destekçisi olduğunu kanıtlar. Rotmistr Cemşit Nahçıvanlı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ordusunun oluşturulmasında özel bir rol oynadı. Tarihi süreçlere dayanarak, Cemşit Nahçıvanlı'nın Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ordusunun bir subayı olarak yarbay derecesine yükseltildiği görülebilmektedir.

Azerbaycan'daki Sovyet yönetiminin ilan edilmesinden sonra, Halk Komiserleri Konseyi başkanı Nariman Narimanov, Şuşa şehrine, Cemşit Nahçıvanlı'ya acil bir telgraf göndermiş ve yarbaya derhal Bakü'ye dönmesini ve yeni ordunun oluşumu ve geliştirilmesine katılmasını teklif etmiştir. Mevcut durumdaki tüm fırsatları takdir eden ve Neriman Nerimanov gibi yeni hükümetin Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına hizmet edeceğini düşünen Cemşit Nahçıvanlı, Karabağ Süvari Alayı ile birlikte Bolşeviklere katılmıştır. Cemşit Nahçıvanlı'nın

durumu bu şekilde değerlendirmesi, Neriman Nerimanov gibi onun da yeni kurulan Bolşevik hükümetine ve bağımsız Azerbaycan SSC'nin olacağına inandığını gösterir. Ancak Bolşeviklerin Nahçıvanlı'ya güvensizliği kısa sürede kendini göstermiş ve neticede tutuklanmıştır. Hapisten zor çıkan Cemşit Nahçıvanlı, Azerbaycan SSC Birleşik Askerî Okulu'na gönderildi ve burada çeşitli pozisyonlarda büyük bir beceri ile çalıştı.

Cemşit Han, Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinden sonraki ilk ulusal askerî birliğin kurucusu olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca dönemin bilimsel-askerî dergilerinden olan "Askerî Bilgi"nin ünlü yazarlarından ve çalışanlarından biri olarak önemli makaleler yazmıştır. Cemşit Nahçıvanlı, Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan sonra eski aristokrat unvanlarına veda etmekle kalmamış aynı zamanda bazı aile üyelerini de kaybetmiş ve diğerleri ile de sınırlı temas kurmuştur.

Birçok askerî görevde başarılı olmasına rağmen, 1931'de tutuklanıp zulüm görmüştür. Serbest bırakıldıktan sonra, Cemşit Nahçıvanlı akademik ve askerî faaliyetlerine devam etmiştir. M.V. Frunze Askerî Akademisi'nde öğretmen olarak, gelecekteki askerî personelin eğitiminde önemli iz ve izlenim bırakmıştır. Cemşit Nahçıvanlı için bu sadece askerî-akademik bir hizmet değil aynı zamanda hayatta kalma ve bir daha iftiraya uğramama mücadelesiydi. Şüphesiz, çeşitli savaş alanlarında cesur bir asker olduğunu kanıtlayan Cemşit Nahçıvanlı'nın Askerî Akademi'de, askerî bilimin büyük bir uzmanı olduğunu kanıtlayabilmiştir.

1938'de haksız yere tutuklanan ve kurşuna dizilerek idam edilen Cemşit Nahçıvanlı'nın ismi 1956'da beraat etti. Ancak, resmi beraatin fiili beraat haline dönüşmesi ancak Azerbaycan halkının büyük önderi Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC'ni yönettiği 20. yüzyılın 60'lı yıllarının sonlarında gerçekleşmiştir.

Günümüzde Cemşit Nahçıvanlı'nın askerî ve akademik mirasının incelenmesi ve tanıtımı Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve özellikle onun ayrılmaz parçası olduğu Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde özel bir ilgi odağıdır.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, Tofiq “Cəmşid Naxçıvanski”, **Mədəniyyət**, 31.07.2015, s. 13.
- Ağayev, Yusif
Əhmədov, Səbuhi **İstiqlal yürüşü -1918**, Bakı, Altun Kitab, 2009.
- Akselrod, Qriqori “Xan nəsilli briqada komandiri”, **Ədəbiyyat və incəsənət**, 20.05.1988. № 21.
- Akselrod, Qriqori “Xan nəsilli briqada komandiri”, **Nedelya**, № 17, 1988.
- ACDA (ARDA) f. 2894, l. 1, d 39.
- ACDA (ARDA) f. 2894, l. 1, d. 40.
- ACDA (ARDA) f. 804, l. 10, d. 124.
- ACMGBA (Архив МНБ АР) d. 21290, c. 1, s. 27-28.
- ACMGBA (Архив МНБ АР) d. 21290, c. 1, s. 42-43.
- Arslan, Ayna Askeroğlu Moskova anlaşması ve Türkiye'nin kuzey-doğu sınırı, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık-2015 Cilt: 17, Sayı: 2, s. (1-20)
- Aşırlı, Akif **Nargin adasında türk əsirləri**, Bakı, Elm və təhsil, 2011.
- Atnur, İbrahim Ethem **Osmanlı idarəçiliyindən Sovet idarəçiliyinə qədər Naxçıvan (1918-1921)**, Naxçıvan, Əcəmi NPB, 2013.
- ASE Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, 10 cildə, c. 10, Bakı, Şüştər, Baş redaktor C. Quliyev, 1987.

AXCE

**Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti
Ensiklopediyası. I cild, Bakı, "Lider"
nəşriyyat, 2004.**

**Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti
(1918-1920). Parlament (Stenoqrafik
hesabatlar), I cild, Bakı, "Azərbaycan"
nəşriyyatı, 1998.**

**Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. V
cild (1900-1920-ci illər). Bakı, Elm.
2008.**

**Azərbaycan tarixi, Yeddi cildə. VI
cild (aprel 1920 - iyun 1941). Bakı,
Elm, 2008.**

Babayev, Tofiq

**"İstedadlı sovet sərkərdəsi", Bakı,
27.10.1981, № 249, s. 3.**

Bağirov, İbrahim

**Kəngərli yurdunun generallar, Bakı,
1994.**

Bayramıqızı, Əfsanə

**"Görkəmli sərkərdənin xidmətləri
xatırlandı Cəmşid Naxçıvanski-120",
Xalq, 11.08.2015.**

Cəfərli, Elman

**Naxçıvanda Erməni-Azərbaycan
münaqişəsi, Bakı, Nurlan, 2009.**

Cəfərov, Adil

**"Cəmşid Naxçıvanski", Sovet
Naxçıvanı, 16.10.1981, № 245.**

Cəfərov, Fəxrəddin,
Quliyev, Musa

**"General-mayor Ehsan xan
Naxçıvanski", Yeni Azərbaycan,
25.05.2003, s. 3.**

Cəfərov, Fəxrəddin

**"Cəfərqulu xan Naxçıvanski ömrü",
Şərq qapısı, 05.10.2004, № 231, s. 5.**

- Cəfərov, Fəxrəddin “Görkəmli sərkərdənin döyüş yolu arxiv sənədlərinin dili ilə”, **Şərq qapısı**, 05.08.2015, № 151, s. 2.
- Cəfərov, Fəxrəddin **Naxçıvan qəza polisi: Fəaliyyətin əsas istiqamətləri və mərhələləri**, Bakı, Nurlan, 2011.
- Cəmşid Naxçıvanski – 120. Sərkərdə ömrü. Naxçıvan, Əcəmi, 2015.
- Chelebian, Antranig **Dro (Drastamat Kanayan): Armenia's first defense minister of the modern era**, Los Angeles, CA: Indo-European Pub, 2009.
- Courtois, Stéphane **The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression**. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
- Dadaşov, Aydın **Məhəmməd Həsən Hacınski**, Bakı, BDU-nun nəşriyyatı, 2004.
- Ed. Mahmudov, Yagub **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (stenoqrafik hesabatlar)**, c. 2, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998.
- Ed. Rıhtım, Mehmet Süleymanov, Mehman **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu**, Bakı, Qafqaz Universiteti, Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, 2008.
- Əfəndiyev, Oktay **Azərbaycan Səfəvilər dövləti**, Bakı, Şərq-Qərb, 2007.
- Əhmədov, Hüseyn **XIX əsr Azərbaycan məktəbi**, Bakı, Maarif, 1985.
- Əliyev, Əli “Cəmşid Naxçıvanski haqqında

	xatirələrım”, Sovet Naxçıvanı , 18.11.1987, № 268, s. 3.
Əliyev, Əli	“Sərkərdə Cəmşid”, Şərq qapısı , 09.08.1975, № 185, s. 3.
Əliyev, İlhami	“Cəmşid Naxçıvanskinin fəaliyyəti və erməni daşnaklarına qarşı mübarizəsi”, Kaspi , 04.04.2017, s.15.
Əsgərov, Nail	“Bir binanın dünənindən bu gününə”, Şərq qapısı , 13.03.2019, № 50, s. 3.
Figes, Orlando	The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia , London, Allen Lane, 2007.
Hacıyev, Aydın	Qars və Araz Türk Respublikasının tarixindən , Bakı, 1994.
Hacıyev, İsmayıl	Naxçıvan tarixi , Üç cildə, II cild. Naxçıvan, Əcəmi, 2014.
Hacıyev, İsmayıl Kəlbizadə, Elnur	Naxçıvanlı diplomatlar , Naxçıvan, Əcəmi NPB, 2017.
Həbibbəyli, İsa	Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri , Bakı, Azərnəşr, 1997.
Həbibbəyli, İsa	Məmməd Tağı Sidqi əsərləri , Bakı, Çarşıoğlu, 2004.
Həsənli, Cəmil	Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918- 1920) . Bakı, "GARISMA" MMC, 2009.
Həsənov, Tofiq	1920-ci ildə Qarabağ əhalisinin işğalçı XI Qızıl Ordunun hərbi qüvvələrinə qarşı üsyanı”, Bakı Universitetinin Xəbərləri , № 4, s. 193-202.

Hüseynova, Gülşən

General Hüseyn xan Naxçıvanskinin hərbi və ictimai fəaliyyəti, Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı, 2017.

“Naxçıvanda görkəmli sərkərdə Cəmşid Naxçıvanskinin 120 illik yubileyi qeyd olunub”, **İki sahil**, 19.08.2015, s.6.

İsayev, Əhməd

“Gəncə üsyanı”, **Azərbaycan**, 08.08.2010, s. 4.

İsgenderli, Anar.

Realities of Azerbaijan: 1917-1920, USA, Xlibris Corporation, 2011.

Kelbizadeh, Elnur
Karauz, Yücel

“Kafkasyanın güvenliği ve Kafkas İslam Ordusu”, **Uluslararası Güvenlik Kongresi (Kuram, yöntem, uygulama). Tam Metin bildiri kitabı**, 2019, s. 63-74.

Kəlbizadə, Elnur

“Azərbaycanı Azərbaycana qaytarmaq məramı”, **Şərq qapısı**, 11.06.2014. № 109, s. 1.

Kəlbizadə, Elnur

“Beşinci cümhuriyyət”, **Şərq qapısı**, 11.01.2013. № 5, s. 3.

Kəlbizadə, Elnur

Naxçıvanın tarixi-coğrafiyası (XII-XVIII əsrin I yarısı), Naxçıvan, Əcəmi, 2016.

Kəngərli, İlqar

“Kəngərli elinin daxili qaydaları”, **Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. İctimai elmlər seriyası**, 2010, № 2(34), s. 35.

Kəngərli, İlqar

Kəngərli elinin soy kitabı, Bakı, Nurlan, 2005.

Qasımlı, Musa

Azərbaycanın Baş nazirləri, Bakı,

Hüseynov Cavid.

“Adiloğlu” nəşriyyatı, 2005, s. 58-68.

Qasımlı, Musa
Muradova, Bahar
Qafarov, Vasif

Azərbaycan parlamentarizmi tarixi,
I cild, Bakı, Mütərcim, 2018.

Qeybullayev, Qiyasəddin

Qədim türklər və Ermənistan, Bakı,
Azərnəşr, 1992.

Qocayeva, Adilə

“Görkəmli sərkərdə”, **Azərbaycan**,
03.05.2009, s.7.

Quliyev, C.B.

“Şərq xalqlarının I qurultayının 40
illiyi”, **Azərbaycan kommunisti**, 1960,
№ 9.

Quliyev, Musa

“Abbasqulu Xan İrəvanski və nəsil
şəcərəsi”, **525-ci qəzet**, 17.06.2009, s.6.

Quliyev, Musa

“Azərbaycanın hərbi və qəhrəmanlıq
tarixində III Kəlbəli xan Naxçıvanski
imzası”, **525-ci qəzet**, 16.07.2011, s. 28.

Quliyev, Musa

“Azərbaycanın milli hərbi sənəti
tarixinə adı qızıl hərflərlə yazılmış
general Cəmsid Naxçıvanskiyə 120
illik yubileyi qarşısında”, **Şərq qapısı**,
02.06.2015. № 107.

Quliyev, Musa

“Bir daha Cəfərqulu xan və onun
hərbçi varisləri haqqında”, **Şərq qapısı**,
21.08.2007, № 158., s. 7.

Quliyev, Musa

“Bir daha Rəhim xan Naxçıvanski və
onun varisləri haqqında”, **Şərq qapısı**,
06.10.2007, № 192, s. 5.

Quliyev, Musa

“General İsmayıl xan Naxçıvanski
Bəyazidin müdafiəsində necə iştirak
edib?”, **Şərq qapısı**, 17.08.2005. №
157, s. 5.

Quliyev, Musa	“General-mayor Ehsan xan Naxçıvanski (Kəngərli)”, Şərq qapısı , 12.09.2007, №174, s. 7.
Quliyev, Musa	“General-mayor III Kəlbəli xan Cəfərqulu xan oğlu Naxçıvanski”, Şərq qapısı , 02.11.2007, № 210, s. 4.
Quliyev, Musa	“Hərb və dövlətçilik tariximizdəki aydın izlər: Cəfərqulu xan Naxçıvanski-Kəngərli”, 525-ci qəzet , 26.07.2018, s.6.
Quliyev, Musa	“Xan nəslindən olan unudulmaz sərkərdə”, 525-ci qəzet , 13.06.2015, s. 6.
Quliyev, Musa	“I Kəlbəli xan Ehsan xan oğlu Kəngərli və onun nəsil şəcərəsi”, Şərq qapısı , № 248, 27.12.2007, s. 5.
Quliyev, Musa	“Naxçıvanskilər qürbətdə”, 525-ci qəzet , 25.04.2009, s. 20.
Quliyev, Musa	“Podpolkovnik III Ehsan xan Naxçıvanski-Kəngərli”, Şərq qapısı , 06.06.2014, № 106.
Quliyev, Musa	“Sərkərdə”, Xalq , 08.08.2015. № 169. s. 4.
Quliyev, Musa	“Zəfər və faciə”, Şərq qapısı , 02.09.2004, s. 5.
Quliyev, Musa	Naxçıvan xanlığının Qafqazda hərbi-siyasi mövqeyi və əlaqələri , Naxçıvan, Əcəmi, 2013.
Məhərrəmov, Ziyəddin	İrəvanda məktəbdarlıq və maarifçilik (1800-1920-ci illərdə ədəbi-mədəni

	mühit), Bakı: Nurlan, 2010, 320 s., s. 84.
Məmmədov, Fazil	Mir Cəfər Abbas oğlu Bağirov. (tərcümeyi-hala dair ştrixlər, yaxud tarixin həqiqəti - həqiqətin tarixi), Bakı, Nurlan, 2007, 144 s.
Mərdanov, Misir	Azərbaycan təhsil tarixi, I cild, Bakı, Təhsil, 2011.
Mustafayeva, Səmayə Cavadova Zərifə	Birinci dünya müharibəsi dövründə beynəlxalq münasibətlər. Dərs vəsaiti. Bakı ADPU nəşriyyatı.
	“Naxçıvanda ilk məktəb və təhsilin inkişaf yolu”, Şərq qapısı , 28.08.1998, № 56, s. 3.
Naxçıvansqij, Jamsid	“Karavyl kylllygynyn təcrübə ilə öjrənilməsi”, Hərbi biliq , № 1, s. 3.
Naxçıvansqij, Jamsid	“Nizfnçı məhəlli alajların umym topanizdaqı məsələləri”, Hərbi biliq , № 4, 08.1928, s. 1-2.
Nərimanov, Nəriman	Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair / İ.V.Stalinə məktub/, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat və Poliqrafiya Birliyi, 1992.
Nəzirli, Şəmistan	“General Cəmşid xan Naxçıvanski”, Azərbaycan , 26.08.2015, № 184, s. 11.
Nəzirli, Şəmistan	“General Cəmşid xan Naxçıvanski”, Azərbaycan , 27.08.2015, № 185, s. 7.
Nəzirli, Şəmistan	“Sonuncu Kəngərli generalı Cəmşid xan Naxçıvanski”, Xalq , 15.04.2003, № 83.

Nəzirli, Şəmistan	1920-ci ildə Qarabağ döyüşləri , Bakı, Təfəkkür Universiteti, 2009.
Nəzirli, Şəmistan	Azərbaycan generalları , Bakı, Gənclik, 1991 (elektron resurs).
Nəzirli, Şəmistan	Güllələnmiş Azərbaycan generalları. Hekayələr, portretlər, oçerklər, məqalələr , Bakı, 2016.
Novruzov, Zaleh	Hərb “Tariximizin unudulmaz siması”, Şərqin səhəri , 07.08.2015. № 29.
Nuriyev, Abasət	“3191 nömrəli order...”, Şərq qapısı , 10.08.2019, № 149.
RDAA (PTBA)	“Приказ № 47”, f. 25034, d. 14.
RDAA (PTBA)	“Приказ №92\сек. По Азербайджанской Стрелковой Дивизии”, f. 918, d. 14.
RDAA (PTBA)	“Приказ № 102 Народно –военно-морскому комиссариату Азербайджанской Социалистической СР”, f. 25846, d. 4, v.100.
RDAA (PTBA)	f. 195, l. 7, d. 173.
RDAA (PTBA)	f. 195, l. 7, d. 187.
RDAA (PTBA)	f. 24696, l. 1, d. 43.
RDAA (PTBA)	f. 24696, l. 1, d. 270.
RDAA (PTBA)	f. 24696, l. 1, d. 280.
RDAA (PTBA)	f. 25846, l. 1, d. 7.
RDAA (PTBA)	f. 3642, l. 1, d. 44.

RDAA (РГБА)	f. 3642, l. 1, d. 42.
RDAA (РГБА)	f. 3642, l. 1, d. 58.
RDATA (РГВИА)	“Сб. Приказов Врем. Правительства за октябрь-ноябрь 1917 г”
RDATA (РГВИА)	f. 400, l. 9, d. 35866.
RDATA (РГВИА)	f. 1001, l. 1, d 641.
RDSPTA (РГАСПИ)	f. 17, l. 11, d. 162.
RDSPTA (РГАСПИ)	f. 17, l. 17, d. 25.
RDSPTA (РГАСПИ)	f. 85, l. 25, d. 677.
Receb, Şahin	Tarix boyunca türk idarelerinin ermeni politikaları , İstanbul, Kamer yayınları, 1998.
Rəhimoğlu, Musa	“Zəfər və faciə”, 525-ci qəzet , 01.12.2011, s.7.
Rəhimov, Yaşar	Naxçıvan XIX əsr rus mənbələrində , Bakı, Elm və təhsil, 2014.
Rzayev, Firudin	“Naxçıvanlıların etnogenezi tarixində Kəngər türkləri”, Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. İctimai elmlər seriyası , Naxçıvan, Qeyrət, 2015, № 2, s. 11-17.
Sarkisov, Hayro	“Bizim Şamo. Diviziya komandiri C.C.Naxçıvanski haqqında yeni materiallar”, Kommunist , 06.01.1977, № 4, s. 4.
Sümər, Faruk	Oğuzlar , Bakı, Yazıçı, 1992.

Thurston, Robert

Life and Terror in Stalin's Russia, 1934-1941. Yale University Press, 1998.

Naxçıvan Ensiklopediyası, İki cildə II cild, Naxçıvan, Bakanlar Medya, 2005.

Yaqublu, Nəsiman

Azərbaycan Milli İstiqlal Mübarizəsi və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Bakı, 1999.

Yaqublu, Nəsiman

İslam Ordusu və Nuru paşanın Azərbaycanda izləri, Bakı, Adiloğlu, 2012.

Zeynalova, Məhfuzə

“Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin daimi ekspozisiyasında “Azərbaycan Birinci Dünya müharibəsi illərində” bölməsinin yenidən qurulması,” **Azərbaycan Birinci dünya müharibəsi dövründə elmi məqalələr toplusu**, Bakı, Ziya, 2014, s.205-208.

Zülfüqarlı, Məhərrəm:

Azərbaycan tarixinin qəhrəmanlıq səhifəsi – Göyçay döyüşləri, Bakı, Avciya, 2017.

Алиева, Севиндж

“Из истории сталинских репрессий на Кавказе”, **Журнал «Современная Научная мысль» Научный журнал НИИ истории, экономики и права**, 2013, № 4, с. 138-152.

Багрянородный, Константин

Об управлении Империей, Москва, Наука, 1991.

Відп. ред. А. Д. Скаба

“Трудового Красного Знамени ордена”, **Советская энциклопедия истории Украины**, в 4-х томах, Радянська енциклопедія історії України (укр.), Киев, Гол. редакція

УРЕ, 1972, т. 4, с. 304.

Газета «Кавказ», 11 апреля 1906 года,
№ 82.

Григорьев, Василий

**Статистическое описание
Нахичеванской провинции**, Санкт-Петербург, Типографий Департамента Внешней Торговли, 1833.

Густерин, Павел

Советская разведка на Ближнем и Среднем Востоке в 1920—30-х годах, Саарбрюккен, LAP, 2014.

“Журнал посольства в Персии А.П. Ермолова”, **Чтение в императорском обществе истории и древностей при Московском Университете**, Книга 2, Москва, Университетская типография, 1863.

Иванов, Рудольф

Генерал-адъютант Его Величества. Сказание о Гуссейн-Хане Нахичеванском, Москва, Герои Отечества, 2006.

Иванов, Рудольф

Именем Союза Советских. Жизни и гибель комбрига Нахичеванского, Москва, Герои Отечества, 2007.

Исмаилов, Эльдар

Золотое оружие с надписью «За храбрость». Списки кавалеров 1788—1913, Москва, 2007.

Нагдалиев, Фархад:

Ханы Нахичеванские в Российской Империи. Москва, Новый Аргумент, 2006.

Наджафов, Гусейин:

Весь пламень преданного сердца. Москва, Изд. Политической

Под редакцией Генерального штаба
полковника С. Н. Ряснянского

Орлов А.С.
Георгиева Н.Г.
Георгиев В.А.

Очилов, Уташ

литературы, 1990.

**Незабываемое прошлое Славной
Южной Школы. 1865–1965.
Исторический очерк
Елисаветградского
кавалерийского училища с
воспоминаниями питомцев
Школы к столетию со дня
основания училища, Нью-Йорк,
Издание Объединения бывших
юнкеров Елисаветградского
кавалерийского училища, 1965.**

Исторический словарь. 2-е изд. М.,
2012.

“О причислении к орденам Империи
русской польских орденов Белого
орла и Св. Станислава”, **Полное
собрание законов Российской
империи. Собрание второе**, СПб.,
Типография II отделения
Собственной Его Императорского
Величества канцелярии, 1832. Т. VI.
1831. Отделение второе. № 4948.

“Национальные части народов Юга
России в период революции 1917 г. и
гражданской войны”, **Великая
Российская революция в судьбах
народов Юга России. Материалы
Всеросс. (с межд. участием) науч.
конф., посвященной 100-летию
революции 1917 года (Элиста, 13-14
сентября 2017 г.), Элиста, КалмНЦ
РАН, 2017, с. 30-47**

Петрушевский, Ильё

Очерки по истории феодалных отношений в Азербайджане и Армении в XVI - начале XIX вв. Ленинград, Изд. ЛГУ, 1949.

Под ред. Ерёминой Н.

“Беловинский Леонид Васильевич. Галломания,” **Иллюстрированный энциклопедический историко-бытовой словарь русского народа. XVIII — начало XIX в.,** Москва, Эксмо, 2007.

Под.ред. акад. В.Потемкина

История Дипломатии, Т. 2, Москва-Ленинград, ГИПЛ, 1946.

СВЕ

“Корнет”, Советская военная энциклопедия, Москва, Воениздат, 1977, Т. 4, с. 367.

Сербин, Александр

Первая мировая война. Россия накануне и в годы войны (1914 – 1918гг.), Учебное пособие, Омск, СибАДИ, 2009.

Серков, Сергей

“Орден Святого Станислава,” **Военно-исторический журнал, № 6,** 1990, с. 90-91.

Смирнов, Konstantin

Материалы по истории и этнографии Нахичеванского края. Баку, Озан, 1999.

Хачапуридзе, Г.В.

Борьба грузинского народа за установление Советской власти. Москва, 1956.

Шопен, Иван

Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху её присоединения к Российской империи, СПб., 1852.

İNTERNET KAYNAKLARI

Ağayev, Yusif,
Əhmədov, Səbuhi

“Əfsanəvi "Dikaya Diviziya"nın
Azərbaycanlı Süvari Alayı”,
<https://ordu.az/az/news/140256/efsanevi-dikaya-diviziya-nin-azerbaycanli-suvari-alayi-arasdirma-fotolar> . 15.09.2018.

Babayeva, Sima

“Gəncə üsyanı”, (Çevrimiçi)
<http://milliarxiv.gov.az/en/gence-usyani> ,
21.06.2018.

Dünyaminqızı, Qərənfil

“Bakı neftinin qənimə”, **Kaspi**, (Çevrimiçi)
<http://kaspi.az/az/baki-neftinin-qenimi>. 15
Eylül 2016.

E-Qanun

“Cəmşid Naxçıvanskiyinin 120 illik
yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan
Respublikası Prezidentinin Sərəncamı,”
(Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az/framework/29659> , 02 Nisan 2015.

E.-Qanun

“Cəmşid Naxçıvanskiyinin 120 illik
yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan
Respublikası Prezidentinin Sərəncamı,”
(Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az/framework/29659> , 02 Nisan 2015.

Eksisozluk.com

Sovyetlər Tarixinin En İğrenç İsimlərindən
Biri: Lavrenti Beriya.
<https://seyler.eksisozluk.com/sovyetler-tarihinin-en-igrenc-isimlerinden-biri-lavrenti-beriya> . 24.09.2018.

Əhmədov Tofiq.

Nəriman Nərimanovun “Müstəqil Sovet
Azərbaycanı quruculuğu” (1920-1921-ci
illər), Respublika, 27.10.2019
<http://www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/dig-r-x-b-rl-r/item/24363-naeriman-naerimanovun-mustaegil-sovet-azaerbaydzan-gurudzulughu>

İsmayılova Sədaqət

“Neft uğrunda mübarizə”,
<https://sadagatismayilova.com/program-page.php?id=5>.

Quliyev, Musa

“Azərbaycanın ilk milli atıcı diviziyasının yaradıcısı general-mayor Cəmşid xan Kəngərli – Naxçıvanski,” **Şərq qapısı**, (Çevrimiçi)
<http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/5964-azaerbaydzan-n-ilk-milli-at-dz-diviziyas-n-n-yarad-dz-s-zheneral-mayor-dzaemshid-khan-kaenzhaerli-nakhdzh-vanski> . 08.01.2015.

Quliyev, Musa

“Kəngərli sülaləsinin dördüncü generalı – Hüseyn xan Naxçıvanski”. (Çevrimiçi)
<http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/10458-kaenzhaerli-sulalaesinin-doerdundzu-zheneral-Huseyin-khan-nakhch-vanski> . 28 Temmuz 2016.

Quliyev, Musa

“Podpolkovnik III Ehsan xan Naxçıvanski-Kəngərli,” **Şərq qapısı**, (Çevrimiçi)
<http://serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/4344-podpolkovnik-iii-İhsan-khan-nakhdzh-vanski-kaenzhaerli> . 06 Haziran 2014.

Quliyev, Musa

“Polkovnik II Ehsan xan Naxçıvanski – Kəngərli,” **Şərq qapısı**, (Çevrimiçi)
<http://serqqapisi.az/index.php/humanitar/elm-v-t-hsil/2920-polkovnik-ii-İhsan-khan-nakhdzh-vanski-kaenzhaerli> . 07 Aralık 2013.

Məmməd, Səxavət

"Vəhşi diviziya"dan müasir dövrə gələn yol - Ordumuzun 100 ilinə baxış, (Çevrimiçi) <https://yenicag.az/vehsi-diviziyadan-muasir-dovre-gelen-yol-ordumuzun-100-iline-baxis/> . 26.06.2018.

Mustafa, Nazim

“1905-1906-cı illər qırğınları”, (Çevrimiçi)
http://www.iravan.info/1905-1906_qirginlar.html. 12 Şubat 2020.

Multiculturalism.preslib.az

“Tolerantlıq”. Azərbaycan multikulturalizmi saytı.
http://multiculturalism.preslib.az/az_a4.html .
20.04.2020

Naxçıvan Ali Məclisi

“Cəmşid Naxçıvanskinin 120 illik yubileyinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında keçirilməsi ilə əlaqədar Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin Sərəncamı,” (Çevrimiçi)
www.alimeclis.az/index.php?option=com_content&view=article&id=125:cmid-naxcvanskinin-120-illik-yubileyinin-naxcvan-muxtar-respublikasnda-kecirilmsi-il-laqdar-tdbirlr-plannn-tsdq-edilmsi-haqqnda&catid=38:srcamlar&Itemid=89 ,
09 Nisan 2015.

Preslib.az

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vəlif Talıbovun çıxışları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanasının Elektron Resursu, Çevrimiçi.
<http://files.preslib.az/projects/nax/Vasift.pdf> .
08 Mart 2020.

Səfərov, Rafiq

“Azərbaycanın ilk hərbi hissələrinin təşkilatçısı”. (Çevrimiçi)
<http://milliarxiv.gov.az/az/azerbaycanin-ilk-herbi-hisselerinin-teskilatcisi>. 29.03.2020.

Supremecourt.az

“Qarabağ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920-ci illər)”.
<http://supremecourt.gov.az/static/view/172> .
20.04.2020

Tahirova, Gülcəmal

“Cəmşid Naxçıvanski tariximizin şanlı

	səhifələrində,” Şərq qapısı, http://www.serqqapisi.az/index.php/humanitar/m-d-niyy-t?start=855 , 10.08.2017
Ziyəddinoğlu, Qaşqay	“Kəngərli nəslinin sonuncu generalı,” (Çevrimiçi) https://az.strategiya.az/news.php?id=106862 , 23.11.2017.
1914ww.ru	Иванов Николай Иудович, http://1914ww.ru/biograf/bio_i/ivanov_ni.php . 20.04.2020.
Гравар.ру	Князь Макаев Авель Гаврилович. http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=2868 . 05.02.2017
Чернышов, А.В.	Иванов Николай Иудович Военачальники. Командный состав, https://gwar.mil.ru/heroes/commander2400281/ . 27.04. 2020
Картли.инфо	“Здание Тифлисского Кадетского корпуса”, (Çevrimiçi) http://kartli.info/?p=139 , 18 mart 2020.
Кадетистория.ру	“Тифли́сский Вели́кого кня́зя Миха́йла Никола́евича каде́тский ко́рпус. История”, (Çevrimiçi) http://cadethistory.ru/tiflisskiy-velikogo-knyazya-mihaila . İstifadə tarixi: 08 mart 2020.
Лабиринт.ру	Черушев, Николай, Черушев, Юрий: “Расстрелянная элита РККА. 1937–1941. Комбриги и им равные”, (Çevrimiçi) https://www.labirint.ru/books/441709 .
Регимент.ру	“Старосельский Всеволод Дмитриевич”, (Çevrimiçi) http://www.regiment.ru/bio/S/14.htm , 20 mart 2020.
Регимент.ру	Император Германский и король

Прусский Фридрих III.
<http://regiment.ru/bio/F/4.htm>

Шамистан, Назирли

“Расстрелянные генералы Азербайджана”,
(Çevrimiçi) <http://os.x-pdf.ru/20istoriya/115745-23-shamistan-nazirli-bizim-kitab-baku-2015--shamistan-na.php> , 17.03.2020.

Шляховой, Константин

“Елисаветградское кавалерийское
юнкерское училище”, (Çevrimiçi)
<https://genrogge.ru/memo/eku.htm> ,
18.03.2020.